

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ AÇISINDAN ŞEYH
MÜFİD'İN EVÂİLÜ'L-MAKÂLÂT'I

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet TOPCU

Çorum 2019

**İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ AÇISINDAN ŞEYH MÜFİD'İN
EVÂİLÜ'L-MAKÂLÂT'I**

Ahmet TOPCU

**Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Cemil HAKYEMEZ**

Çorum 2019

KABUL VE ONAY

Ahmet TOPCU tarafından hazırlanan *İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Şeyh Müfîd'in Evâilü'l-Makâlât'ı* başlıklı bu çalışma, 27/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Osman AYDINLI (Başkan)

Prof. Dr. Cemil HAKYEMEZ (Danışman)

Doç. Dr. İsmail BULUT

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Enstitü Müdürü V.
Doç. Dr. İlker SAKINÇ

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış İlkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (27/06//2019)

Ahmet TOPCU

ÖZET

TOPCU, Ahmet. *İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Şeyh Müfid'in Evâilü'l-Makâlât'ı*, (Yüksek Lisans), Çorum, 2019.

Tezimizde Şîa'nın oluşumundan itibaren kısaca geçirdiği evrelere, sonrasında da Şeyh Müfid'in hayatına ve döneminin özelliklerine değinmeye çalıştık. Tezimiz değerlendirme eksenli olduğu için eserin İslam Mezhepleri Tarihi açısından önemine değindiğimiz gibi Şîa'nın ortaya çıkışından İmamiyye'nin gelişim sürecini de ele almaya çalıştık.

Abbasî Devleti'nin gerilemesi sonucu ortaya çıkan yeni devletleri özellikle de Büveyhoğullarını anlatmaya çalıştık. Büveyhoğullarının kuruluşu, Bağdad'ın o dönemki yapısına ne gibi etkileri olduğu ve bunların Şîiler ile olan ilişkileri de çok önemlidir. Zira bu dönem, genelde Şîa özelde ise Şîa'nın en önemli kolu olan İmâmiyye'nin çok parlak ve etkili olduğu dönemdir. Entelektüel bir atmosferin içinde yetişen Müfid, Bağdad'da sadece Şîî İmâmiyye ile değil özellikle Mutezile başta olmak üzere diğer mezheplerin görüşleriyle de yakından ilgilenme fırsatı bulmuştur. Bazı görüşlerde onlara katılmış, bazı görüşlerinde ise onlardan ayrı özgün fikirler geliştirmiştir.

*Evâilü'l-makâlât'*ı incelediğimiz zaman zaten Müfid'in Mutezile'den ve diğer fırkalardan ayrıldığı ya da onlarla hemfikir olduğu itikâdi konuları göreceğiz. O, kendisinden önceki Şîî âlimler gibi sadece ahhâra dayalı anlayışta kalmadığı gibi kendinden sonra gelen bazıları gibi de sadece akla dayalı yolu da benimsememiştir.

Çalışmamızda Müfid'in dağınık halde ve farklı yerlerde bulunan görüşlerini on başlık altında birleştirerek sistematik bir şekilde vermeye çalıştık.

Şeyh Müfid'in imamet, varlık ve bilgi, ulûhiyet, nübüvvet, kulların fiilleri, Allah'a ait fiiller, sem'iyat, ölüm ve sonrası, melekler ve kur'an hakkındaki görüşlerini anlatmaya çalıştık.

Anahtar Kavramlar: İslam Mezhepler Tar., Şîa, İmâmiyye, Şeyh Müfid, Evâilü'l-Makâlât.

ABSTRACT

TOPCU, Ahmet. *The article of the Sheikh al-Mufid Awâ'il al-Maqâlât in terms of the history of islamic sects*, (Master's Thesis), Çorum, 2019.

Here, we tried to mention the phases of Shia went through since the formation of it, then the life of Shaykh al-Mufid and characteristics of his period briefly. Because our thesis is translation oriented, we didn't give wide coverage to other subjectd.

We tried to tell the characteristics of the period, the new states, especially Buyids, resultant of the Abbasid State's regression. What kind of effects the establishments of Buyids has on Baghdad's structure in that period and the relations of these with Shi's are also important; because it is undoubtedly this period when the Imâmites is the most brilliant and efficient in Shia private.

Mufid has grown in an intellectual atmosphere found an opportunity to be closely interested in not only Shi'ite Imâmiyya but also the opinions of other sects especially Mu'tazila in Baghdad. He has been agree with some opinions, in some of their opinions he has developed separate ideas. While being said that he was impressed by Mu'tazila, in our opinion this response is his effort of rather than familiarising Mu'tazila and Imamita like Nawbakhti, discriminating with certain lines between Mu'tazila and Imamiyya.

When e study *the Awâ'il al-Maqâlât*, we will already see the i'tigad subjects Mufid is disagree with Mu'tazila and the other factions or the subjects he is agree with them. Not only he has stayed in understanding based on akhbar like Shi'ite scholars before himself, but also has adopted the way based on reason like some after himself.

Key Words: Shi'ite, Imamiyya, Sheikh al-Mufid, Awâ'il al-Maqâlât.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	v
ÖN SÖZ.....	vi
GİRİŞ.....	1
METOD VE KAYNAKLAR.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEYH MÜFİD VE ŞİİLİK

1.1. ŞİİLİK VE İMÂMIYYE’NİN GELİŞİM SÜRECİ	3
1.1.1. Şîa Tabiri ve İlk Şîf Fikirler	3
1.1.2. İmâmiyye’nin Oluşumu	9
1.1.3. Ahbârîlik-Usûlîlik	14
1.2. ŞEYH MÜFİD	17
1.2.1. Hayatı ve İlmi Kişiliği.....	17
1.2.2. Şeyh Müfid ve Büveyhîler	20
1.2.3. Şeyh Müfid’in Şîliğe Katkısı	23

İKİNCİ BÖLÜM

EVÂİLÜ’L-MAKÂLÂT

2.1. EVÂİLÜ’L-MAKÂLÂT NÜSHALARI VE ESERLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR	28
2.2.1. Şîa’nın isimlendirilmesi	30
2.2.2. İmamet	34
2.2.3. Varlık ve Bilgi.....	40
2.2.4. Ulûhiyet.....	45
2.2.5. Nübüvvet.....	49
2.2.6. Kulların Fiilleri.....	53
2.2.7. Allah’a Ait Fiiller	63
2.2.8. Sem’iyyât	64
2.2.9. Kur’an	67
2.2.10. Ölüm ve Sonrası	70
2.2.11. Melekler	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
EVÂİLÜ'L-MAKÂLÂT'IN İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ	
3.1. HOCASI ŞEYH SADÛK (İBN BÂBEVEYH)'LE ARASINDAKİ FARKLAR	74
3.1.1. İmâmet	75
3.1.2. Adalet.....	76
3.1.3. Ric'at.....	76
3.1.4. Şefâat.....	77
3.1.5. El-Va'd ve'l-Va'id	77
3.1.6. Nebiler- Resuller- İmamlar ve Melekler	78
3.1.7. İsmet.....	78
3.1.8. İmâmiyye'nin Tevhid Anlayışı.....	79
3.1.9. Takiyye.....	79
3.2 ŞEYH MÜFÎD'İN NEVBAHTÎLERE YÖNELİK TENKİTLERİ	80
3.3 EVÂİLÜ'L-MAKALÂT VE İMÂMİYYE ŞÎASI.....	82
SONUÇ.....	85
KAYNAKÇA.....	87

KISALTMALAR

Age	: Adı Geçen Eser
Agm	: Adı Geçen Makale
Agt	: Adı Geçen Tez
b.	: bin (ibn)
Bk .	: Bakınız
C.	: Cilt
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Hz.	: Hazreti
ev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Haz.	: Hazırlayan
s.	: Sayfa
S.B.E.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
ss.	: Sayfalar
vd.	: ve diğeri
Yay.	: Yayınlar

ÖN SÖZ

Dünya Müslümanlarının yaklaşık %90'ını Ehl-i sünnet, % 8'ini Şîa teşkil etmektedir. Bunların çoğunluğu da İmâmiyye'ye mensuptur.

İmâmiyye Şîası, sahip olduğu nüfusun yanında İslam dünyasında savunduğu görüşler ve fikirler itibariyle de geniş akisler uyandırmış ve hala uyandırmakta olan bir mezheptir. Günümüzde İran İslam Devleti'nin resmi mezhebi olup İslam âlemi açısından büyük önem arz etmektedir.

İmâmiyye içerisinde Gaybet sonrası dönemde büyük bölünmeler yaşandığı bilinmektedir. İmamlardan gelen ahhârın yeterli olduğunu düşünen Ahbârilere karşılık aklı, haberin anlaşılmasında yardımcı bir kaynak olarak gören yeni bir anlayış olan Usûlîler ortaya çıkmıştır. Usûlî geleneğin en önemli temsilcisi Müfid'dir. Onun siyaset ve Sünni gelenekle de etkileşim içinde olduğu dikkate alındığında, usûlî anlayışa katkısı şüphesiz ki bizim çalışmamız açısından son derece önem arz eder. Müfid döneminde İmâmiyye'nin ne gibi değişim gösterdiği, Sünni kelâmcılarla ve Mutezile ile olan etkileşiminin mahiyeti, tezin temel sorunlarından biri olarak birinci bölümde incelenecektir.

Tezimizin temel problematiği, Şeyh Müfid'in *Evâilü'l-makâlât* isimli eseri ve onun İmâmiyye açısından önemidir. Bu eser, kendinden önceki Usûlî geleneğin devamı olduğu gibi, Ahbârifler ile aralarındaki farklılıkları da bizlere göstermesi açısından büyük önem arz etmektedir. Ayrıca Müfid'in bu eseri, İmamiyye'nin haberî anlayıştan akla dayalı usûlî anlayışa geçişinde mihenk taşı olma özelliği taşımaktadır. Yine Şeyh Müfid'in söz konusu eserinde öne sürdüğü görüşler, dayanakları/delilleri, Şîî gelenekteki konumu, Mutezile ve Sünni gelenekle ayrıştığı ve buluştuğu noktaları görmemiz açısından özel öneme sahiptir.

Tezin belirlenme aşamasından son ana kadar emek ve desteklerini hiç esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Cemil HAKYEMEZ'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu çalışmamda bana yardımlarını esirgemeyen Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi Yunus ÖZTÜRK'e yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

GİRİŞ

Metod ve Kaynaklar

İslam mezhepleri, İslam'ın siyasi, itikâdi ve ameli sahadaki düşünce ekolleri, başka bir ifadeyle dinin anlaşılma biçim ve anlayış farklılıklarının sonucu ortaya çıkmış, sonrasında kurumsal bir yapı kazanan beşeri oluşumlardır.

İslam Mezhepleri tarihinin klasik yöntemi, öncelikle veri toplama, verileri tasnif etme sonrasında veriler üzerinde çalışma şeklindedir.¹ Bilgi ve belgelerin fikir, olay, zaman ve mekân ile irtibatını kurmaya çalıştıktan sonra bu bilgi ve belgeler ışığında çalışmamızı tamamlamaya gayret ettik.

Tezimiz, Şeyh Müfid'in ilgili eseri ekseninde, özellikle İmâmiyye geleneği üzerinde bir zihniyet araştırması mahiyetindedir. Üç bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde Şiîliğin ortaya çıkışı, kısaca ilk Şiî fikirler ve olaylara değinmeye çalıştık. Sonrasında gelişimi, kendi içinde bölünmelerini anlattıktan sonra İmâmiyye değinmeye çalıştık. İmâmiyyenin ortaya çıkışı gelişimi uzayan gaybet sonrası Ahbârîlik ve Usûlîlik diye farklılaşması, buna sebep olan olayları ve düşünceleri ele aldık.

İmâmiyye gaybet inancının teşekkül sürecinde birçok farklı iddianın gündeme gelişi Şiî toplumunda bir düşünce kaosu yaşanmasına sebep olmuştur. Bu dönemde Şiîlerin söz konusu görüşün etrafında toplanmasını sağlayan belli başlı âlimlerin yoğun gayretleri gelmektedir. Bu âlimler içerisinde çok özel yeri olan Şeyh Müfid'in hayatı, dönemi, eğitim süreci, etkileşimde olduğu bilginler ve Bağdat'ın Büveyhoğulları dönemini de incelemeye çalıştık. Bu şekilde tezimizin de asıl araştırma konularından olan, Müfid'in Şiîliğe katkısının tespiti için gerekli arka plan oluşturulmuş; bu surette de ilgili etki ve katkının mahiyeti tespit edilmiştir.

Şeyh Müfid ve Usûlîlik üzerine çalışmalar yapan Halil İbrahim BULUT, Gaybet, beda, ric'at gibi temel kavramlarda çokça faydalandığımız Cemil HAKYEMEZ, Şiîlik üzerine alışmalar yapan Mustafa ÖZ, Ahbârîlik üzerine çalışmalar yapan Mazlum UYAR, Şeyh Müfid üzerine çalışmaları olan Habib KARTALOĞLU

¹Hasan Onat vd., "İslam Mezhepleri Tarihi'ne Giriş", *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, ed. Hasan Onat, Sönmez Kutlu, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 26.

çokça yararlandığımız çağdaş yazarlar olmuşlardır. Bunun yanında W. Montgomery WATT ve Hasan ONAT'ın eserlerindende yararlanmaya çalıştık.

İkinci bölüm ise eserin genel olarak içeriği hakkındadır. Çalışmamızın konusunu oluşturan Müfid'in *Evâilü'l-Makâlât* isimli eserinin sistematik olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Birbirlerine bağlantılı ve yakın olan konular farklı farklı sayfalarda karşımıza çıkmaktadır. Biz bunları üst başlıklar altında bir araya toplayıp konu bütünlüğü sağlayarak vermeye çalıştık. Şeyh Müfidin itikadi alanda görüşlerini farklı yerlerden belirlediğimiz başlıklar altında anlam bütünlüğü ve okuma kolaylığı olması açısından kolaylık olsun diye on alt başlıkta sunduk.

Üçüncü bölümde ise Müfid'in hocası Şeyh Sadûk ve Nevbahtîlerle ihtilafta olduğu bazı temel konular hakkında tespitlerde bulunduktan sonra *Evâilü'l-makâlât*'ın İmmaiyye Şîası açısından önemine eğildik. Hocasından hangi konularda farklı düşündüğünü eserimizi incelediğimizde görmeniz mümkündür. Tezimiz yüksek lisans tezi olduğu için bazı konulara yüzeysel ve sayılı kaynaktan yararlanmak suretiyle karşılaştırma yaptık.

Kaynakların doğru ve güvenilir oluşu muhakkak ki bir çalışmanın güvenilirliği ile doğru orantıdadır. Bizim başvurduğumuz kaynaklar içerisinde hem çağdaş, hem de ilk dönemlere ait kaynaklar yer almaktadır. İlk dönem kaynakları, yakınlığı itibarıyla çalışmamıza çok büyük katkı sağladığı gibi çağdaş kaynaklar da bu alanda yapılmış bütün genel çalışmaları taraması bakımından bize kolaylık sağlamıştır.

Yararlandığımız ilk dönem kaynaklardan bazıları; Küleynî'nin (329/941) *el-Kâfi*, Şeyh Sadûk'un (ö.381/991) *Risâletü'l-itikâdâtü'l-İmâmiyye*, Kummi/Nevbahtî'nin *Şîi Fırkalar*'ı. Bunlar *Evâilü'l-makâlât*'ın değerlendirilmesi ve eserde geçen konuların karşılaştırılması bakımından bize son derece fayda sağlamış kaynaklar arasındadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEYH MÜFİD VE ŞİİLİK

1.1. ŞİİLİK VE İMÂMIYYE’NİN GELİŞİM SÜRECİ

1.1.1. Şîa Tabiri ve İlk Şîi Fikirler

Şîa, Arapça’da ş-y-a kökünden gelen, misafiri uğurlamak, peşinden gitmek, bir kimsenin taraftarı olmak, yardımcısı olmak, ayrılmak, firkalaşmak vb. anlamlarını ifade eden bir kelimedir.² Terim olarak ise Şîa, Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ali ve onun soyundan gelenleri halifelik için en layık kişi olarak gören ve onu “meşru” halife kabul eden; ondan sonraki halifelerin de onun soyundan gelmesi gerektiğine inanan toplulukların ortak adı olmuştur.³ Şeyh Müfid (ö.413/1022), *Evâilü’l-Makâlât* adlı eserinde Şîa’nın tanımını şu şekilde yapmaktadır: “Emirü’l-mü’minine tabi olanların vela yoluyla ya da Peygamber’den sonra fasılasız, hilafet makamında kendisini geçmiş muktedaya uygun kişinin imametinin reddini öngörmeyen kişilerdir.”⁴ Nevbahtî de *Fıraku’ş-Şîa*’sında Şîa’nın oluşumunu Hz. Peygamber’den sonra yönetimdeki boşluk sebebiyle ortaya çıkan üç gruptan biri olarak saymıştır. Bunlardan biri Hz. Ali taraftarı olan onun Şîası, Ensar ve Peygamberin rahatsızlığında namaz kıldırması hasebiyle Hz. Ebubekir yanlısı olan bir gruptur.⁵

Genel itibariyle tevhid inancı sınırları içerisinde kalmış olan bir kitlenin kabullerinin adı olsa da islam dini, zaman içerisinde cereyan eden siyasi olayların sonucunda değişik kırılmalara uğramıştır.⁶ Bir mezhebin tarihsel süreci, o dönemdeki siyasal, içtimai, kültürel durumlar, oluşumunda etkili olan olaylar ve diğer etkenler gibi pek çok sebep göz önünde bulundurularak zaman-mekân bağlamında değerlendirilmesi

²İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, (Beyrut: y.e.y, t.y.), 8: 188; Hüseyin Atay, İbrahim Atay, Mustafa Atay, *Arapça-Türkçe Büyük Lügat*, (Ankara: 1964), 1162.

³Ethem Ruhi Fırlalı, *İmâmiyye Şî’ası (Caferiyye Mezhebi) Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri*, (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2008), 15.

⁴Bk. Şeyh Müfid, *Evailül-Makalat Fi’l-Mezâhibil-Muhtârât*, 1.

⁵Kummi/Nevbahtî, *(Şîi Fırkalar) Kitabu’l-Makalat ve’l Fırak ve Fıraku’ş Şî’a*, Çev: Sabri Hizmetli, Hasan Onat, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 16.

⁶Namık Kemal Okumuş, “Şî’a’da İmamiyye ve Zeydiyye Özelinde Ezeli Yazgı Algısını Temel Basamakları Olan Kader, Kaza, Ecel, Rızık ve Beda Anlayışı Üzerine Tespitler”, *e-Makalat Araştırmaları* 7, sy. 1 (2014): 20.

gerekir.⁷ Bu bakımdan itikâdi mezheplerin ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerden biri de siyasettir. Siyaset, mezheplerin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde en belirleyici etkenlerden olup Şîa da, Ali oğullarının Emevî ve Abbasî yönetimleriyle olan siyasi mücadelesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.⁸

Şîilik, tarihsel süreç içerisindeki gelişimini dinsel konulardaki ayrışmalardan çok siyasi olaylara borçludur. Şîa, başlangıcından gelişimine doğru siyasi olaylara bağlı olarak değişim gösterse de sonraları ekolün fikri temellerini oluşturan bazı düşünsel geleneklerin bir çeşit müessese halini aldığı da görülmektedir.⁹ Şîa ve Rafıza¹⁰ terimi, bazı kaynaklarda imâmetin nas ve tayinle olduğu fikrini savundukları için pek çok fırka için bir üst kimlik veya şemsiye kavram olarak da kullanılmıştır.¹¹ Dolayısıyla Şîa, Râfıza ve İmamiyye nitelemelerinin siyasi bir içeriğe işaret ettiği unutulmamalıdır.

Hız. Peygamberin vefatından sonra İslam toplumu içerisinde ortaya çıkan halifelik ya da imâmet konusu, o dönemdeki Müslümanları çok fazlaca meşgul eden ve aralarında değişik fikirler ileri sürülen en önemli hususlardan biri olmuştur.¹² Şîa, imâmet ve hilafet kavramlarını birbirinden ayırarak bunlara farklı anlamlar yükler. Onlara göre halife, Hız. Ali ve Fatıma soyundan nas ve tayinle Müslümanların başına geçen kişilerdir.¹³ Bu konuda Şîa, toplumun menfaat ve maslahatına dayanan böyle bir konunun, ümmetin iradesine bırakılacak bir husus olmadığına dayanarak kanaatlerini ortaya koymuştur.¹⁴

Şîa, İslam'da görülen yegâne önemli kopma olayıdır.¹⁵ Şîa'nın tarih sahnesine çıkışına dair farklı rivayetler vardır. "Teşeyyu" yahut Ali taraftarlığının ortaya çıkışı, bazı Şîî müelliflerce Hız. Peygamber öncesine götürülmekte ve bütün peygamberlere verilen sayfalarda Ali'nin velayetin yazılı olduğu, iman ve ihlasın ancak bu suretle

⁷Betül Yurtalan, "Mezhepler Tarihinde Anonim Fikirler Sorunu", *Mezhep Araştırmaları Dergisi* 9, sy. 2 (2016): 321.

⁸Cemil Hakyemez, "Ehl-i Sünnet'in Şîilik Algısı ve Temel Etkenler", *Ortadoğunun Geleceği Açısından Şîi-Sünni İlişkileri Sempozyumu*, (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2014): 105.

⁹Okumuş, *Şîa'da İmamiyye ve Zeydiyye*, 23.

¹⁰Kaynaklarda Râfıza kavramının tanımı yapılırken iki nokta esas alınmıştır. Birincisi, bu kavramın Ebû Bekir ve Ömer'i lanetlemekten vazgeçmeyen ve kendilerini terk eden zümrelere, Zeyd b. Ali tarafından verilen bir isim olarak kullanılmasıdır. İkincisi ise, Muğîre b. Said'in imâmetini kabul etmeyerek onu terk edip Ca'fer es-Sâdık'ın imâmetine inananlara atfedilen bir isim olmasıdır. Bk. Nâşî el-Ekber, *Mesâ'ilü'l-İmâme*, Abdullah b. Muhammed (293/906), (Beirut: y.e.y., 1971), 46.

¹¹Metin Bozan, *İmamiyyenin imâmet nazariyesinin teşekkül süreci*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2009), 32.

¹²Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2011), 61.

¹³Onat, "Şîî İmâmet Nazariyesi, Kuleynî, Kummî ve Tûsî'nin Görüşleri Çerçevesinde", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 32, (1992): 89.

¹⁴Şehistânî, *Milel ve Nihal*, çev: Mustafa öz, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2011), 135.

¹⁵Fazlur Rahman, *İslam*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 243.

tamamlanabileceği¹⁶ ileri sürülmektedir. Şîa'nın büyük çoğunluğuna göre ise teşeyyu, Hz. Peygamberin sağlığında onun vasıtası ve teşvikleriyle ortaya çıkmıştır. Ali'nin özelliklerinden dolayı ona muhabbet duyan ve Hz. Peygamberin vefatından sonra onun imam olacağını düşünen Ammar b. Yasir, Selman-ı Farisi, Ebu Zer gibi sahabilerin, o dönemde Ali Şîası olarak bilindiği belirtmişlerdir.¹⁷

Aslında bu tabir, Fığlalı'nın ifadesiyle, sıkıntılı bir tabirdir. Çünkü Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesine değin özellikle Hz. Osman'ın halife seçiminden başlayarak “Şîatü Osman”, “ Şîatü Ali”, “Şîatu Muâviye” tabirleri mezhepsel olarak değil daha çok taraftar olma anlamında kullanılıyordu.¹⁸ Zira kavramın bu anlamda kullanımı, İbrahim, Musa, İsa ve diğer nebilerin Şîası şeklinde de bilinmektedir.¹⁹

Şeyh Müfid, “teşeyyü” tabirini bizlere şu şekilde açıklıyor: “Teşeyyü sözlükte, ihlas ile uyulana dini ve vela yöntemiyle uymaktır. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “Böylece kendi taraftarlarından olan düşmanlarından olana karşı kendisinden yardım istedi.”²⁰ Bunun üzerine adlandırmada velayet ve düşmanlık yöntemiyle iki tarafı birbirinden ayıran bir yol izledi. Kur'an da, Şîiliğin gerekliliğini bu iki yöntemden birine bağlayarak ve bu konuda vela olarak açık bir şekilde zikretti. Allah Teâla şöyle buyurdu: “Şüphesiz İbrahim de onun (Nuh'un) taraftarlarından idi.”²¹ Allah Teâla, vela yöntemiyle Hz. İbrahim'in Nuh'a uymasını hükmetti.²²

Şîi olmayan Müslüman âlimler ve bir kısım şarkiyatçıya göre Şîa, Hz. Peygamberin vefatından sonra Hâşimî soyundan ve Ehl-i beyt'ten olduğu için Ali'nin imam olması gerektiğini düşünenler zamanında, bir kısmına göre üçüncü halife Osman zamanında, bir kısmına göre Sıffin savaşında, diğer bir kısmına göre de Kerbela olayından sonra ortaya çıkmıştır.²³ Fakat Cemel ve Sıffin savaşlarına bakıldığı zaman, yaşanan olayların itikâdi bir durumdan ziyade siyasi gayelerin ortaya çıktığı görülmektedir. İlk ayrışmalara sebep olan Sıffin ve Hakem olayı dikkatle incelendiğinde

¹⁶Kuleynî, *el-Usul mine'l-Kâfi*, nşr: Ali Ekber el-Gaffârî, (Beyrut: y.e.y., 1401), I: 437.

¹⁷Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları*, 65.

¹⁸Ethem Ruhi Fığlalı, *İlk Şîi Olayları. Tevvabun Hareketi*, 335.

¹⁹Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, 16.

²⁰ Kasas 28/15.

²¹ Saffat 37/83.

²² Şeyh Müfid, *Evâilü'l Makâlât*, 35.

²³Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları*, 65.

nas ve tayin fikrinin henüz Hz. Ali'yi destekleyenlerin düşünce dünyasında mevcut olmadığı görülecektir.²⁴

Hz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra Hasan'ın hilafetten vazgeçmesi ve daha sonra Kerbela'da yaşanan üzücü hadiseden sonra da Şîa'nın önemli inanç esasları gündemde değilken Muhtar'ın ortaya attığı görüşler, Şîiliğin teşekkülü açısından oldukça önemlidir. Zira Muhtar, Ali'nin Fatıma'dan olmayan diğer oğlu İbn Hanefiyye için Mehdi sıfatını kullanmıştır. Bazı kaynaklara göre “ric'at”²⁴, “gaybet”²⁵ ve “beda”²⁵ gibi daha sonrasında Şîî inanç sistemi içinde yer alacak kavramlar bu dönemde gündeme gelmiştir. Ayrıca İbn Hanefiyye yanlısı Keysaniyye denilen bir grup ortaya çıkmıştır.²⁶

İlk gaybet ve rec'at savunucuları, Keysaniyye ve Muğiriyye gibi gulat diye nitelenen aşırı fırkalardır. Hicri ikinci asrın başlarındaki Şîî yazarlar bu görüşleri açıkça bir kenara itmişlerse de zamanla imamlara yönelik çok daha aşırı fikirlerin ortaya çıkması, bu inancın nispeten ılımlı gözükmesine neden oldu. Bundan dolayı İmâmî yazarlar bu kriteri devam ettirerek özellikle İmâmîyye Şîası'nın en önemli inançlarından biri haline getirdiler.²⁷

Hz. Hüseyin'in Kerbela'dan sağ olarak kurtulan oğlu Ali b. Hüseyin ise Kerbela olayından sonra çıkan hiç bir isyana katılmamış ve Medine'de kendi halinde bir hayatı tercih etmiştir. Bu da, Şîililiğin temel öğelerinden olan nas ve tayin fikrinin, hilafetin Ali'nin Fatıma'dan olan soyuna ait olduğu şeklindeki görüşlerin henüz o dönemin yaşayanlarının gündeminde olmadığını göstermektedir.²⁸

Hasan Onat, Şîa'nın hicri I. yüzyılda ortaya çıkmasının tarihi gerçeklere ve yaşanan olaylara aykırı olduğunu ancak hicri II. yüzyılının ilk çeyreğinden sonra ortaya

²⁴Hatice Geçkin, “Büveyhiler Döneminde Bağdad'da Şîilik”, (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2016), 8.

²⁵Bedâ fikri, Muhtâr ve Muhtâr'ın arkadaşlarından Abdullah b. Nevf'in kehanetinin gerçekleşmemesi sonucu ortaya çıkmıştır. Muhtâr bir savaş öncesinde askerlerine “Allah'ın kendilerini zafere ulaştıracağını söylemiş, ancak ordusu yenilince, Allah bana zafer vâdetmişti, fakat daha sonra kendisine bu değişik sonuç zahir oldu” dedi. Bu sözüyle Allah'ın ilim ve iradesinde değişiklik meydana geldiğini ima etmiştir. Kûfelilerle yaptığı savaşta yenilen Muhtâr'a kendi taraftarları dönerek ve bize vâdettiğin şeyler nerede dediler. O da, Yüce Allah söz vermişti ama fikrini değiştirdi (bedâ') diye cevap verdi. Yani bu görüş, tahminlerinin boşa çıkmasını akla uygun hale getirmeye çalışan Muhtâr tarafından ortaya atılmıştı. Bunun ardından Muhtâr, Allah'ın iradesinin zaman içerisinde değişebileceğini (bedâ) kabul etmiştir. Bk. el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 38-39; 51-52.

²⁶Şehristani, *el-Milel ve'n Nihal*, 136; Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyîn ve İhtilafu'l-Musallin, İlk Dönem İslam Mezhepleri*, Çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2005), 49; Fığlalı, *İmâmîyye Şî'ası*, 145; Hatice Geçkin, “Büveyhiler Döneminde Bağdad'da Şîilik”, 9.

²⁷Cemil Hakyemez, *Gaybet İnanıcı Ve Şîilik'teki Yeri* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006), 28.

²⁸Hasan Onat, “İmâmîyye Şî'ası”, *Mezhepler Tarihi El Kitabı*, 195.

çıkması olabileceğini söyler.²⁹ Watt da, diğer bir kısım İslam Mezhepleri Tarihi yazarlarının ifade ettiği gibi, Şiîliğin III/IX. yüzyılın son çeyreğinden önce vuku bulmadığını belirtir. İmâmiyye'nin on iki imam nazariyesi, On Birinci İmam'ın 260/873'te ölümünden ve On İkinci İmam'ın yaklaşık aynı zamanda kayboluşundan önce ortaya konmuş olmayacağı anlaşılmıştır. İmâmiyye imamları, dördüncü imamdan son imama kadar kendi hayatları içinde İmâmiyye nazariyesinin şartlarını taşımamışlardır. Yani Şiî tabiri, 261/ 874 yılından önceki dönemde Ehl-i beyt içinde daha mutedil bazı hürmet şekillerine şamil olması niyetiyle ancak kullanılmış olmalıdır.³⁰

Şîa'nın ortaya çıkışına dair bu bilgileri verdikten sonra, Ali oğullarının yaşadığı Emevî ve Abbasî dönemlerine değinmek istiyoruz. Kerbela olayından sonraki devrelerde işledikleri zulümler sebebiyle yayılan Emevi düşmanlığı, Ali oğullarının haksız yere öldürülmeleri ve zulüm uğramaları sebebiyle onlara karşı duyulan siyasi taraftarlık, tedricen sistemleşme ve Şîa adıyla bir mezhepleşme sürecini başlatmıştır.³¹

Emevîler döneminde çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalan Ali oğulları taraftarları, Cuma günleri hutbelerde Hz. Ali'ye ve onu sevenlere sövülmesi olayına maruz kalmışlardır. Hatta Hz. Ali'yi ve soyunu sevdiğini söyleyenlerin bir kısmı öldürülmüştür.³² Tüm bunlara karşı Ali oğulları da yavaş yavaş isyan faaliyetlerine başlamışlardır.

Emevîler döneminde Ali oğulları taraftarlarının isyanların 41/ 661 yılında başladığını söyleyen Watt, ilk isyan olarak Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye giderek hilafet iddia etmesiyle patlak verdiğini ifade eder. Kûfe'de gerekli desteği bulamayınca da Kerbela'da başarılı olamamış ve şehit edilmiştir. Sağ kurtulan oğlu Ali b. Hüseyin ise Medine'de münzevi bir hayat yaşamayı tercih etmiştir. Daha sonra Alioğulları taraftarları Ali'nin diğer eşinden olan İbn Hanefiyye'ye yaklaşırlar da onun isyan etme durumu söz konusu olmamıştır. Tevvabun hareketini ve diğerlerini ayrı tutarsak, Kerbela'dan sonra Emevîler'e karşı ilk isyanı yapan Haşimî, 122/740 yılında ayaklanan Muhammed Bakır'ın kardeşi Zeyd olmuştur.

²⁹Hasan Onat, "Şiîlik ve Günümüz Şiîliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar", *İslami Araştırmalar* 3, sy. 3 (1989): 127.

³⁰W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fırlıklı, (Ankara: Sarmak Yayınları, 2010), 52.

³¹Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiîlik ve Kolları*, 125.

³²Mes'udî, *Mürüci'z-zeheb*, (Mısır: y.e.y., 1346), II: 67.

İmamiyye'nin dördüncü imamı Zeynelabidin'in oğlu olan Zeyd, Kufe'de kendisine beyat eden yaklaşık on beş bin kişi ile Kûfe valisine karşı bir mücadeleye girişmiş olsa da isyan başarısız olmuştur. Her ne kadar amacına ulaşamasa da onun bu isyanı, Şîliğin teşekkülünde önemli bir kırılma noktası olmuştur. Zira Zeyd'in Müslümanların genel ekseriyetine uyararak, Hz. Ali daha layık olsa da Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in hilafetini meşru kabul ediyor olması daha sonrasında Şîa içinde Zeydiyye ismiyle anılacak bir oluşuma kaynaklık edecektir.³³ Emevîler'e karşı son büyük isyan ise Ali'nin kardeşi Cafer'in torunu Abdullah b. Muaviye'nin 126 / 744 yılında başlattığı isyandır ve bu isyanların hiç biri başarıya ulaşamamıştır.³⁴

Emevî Devleti'nden sonra Abbasî devrimi, bir yönüyle Emevîlere karşı birleşik Haşimoğulları mücadelesi sonucunda başarıya ulaşan bir hareket olarak görülebilir.³⁵ Zira hilafetin, Emevîler'den Abbasîlere geçmesinde şüphesiz Alioğulları'nın çok büyük katkısı olmuştur. Fakat onların iktidarı, Alioğulları için tam bir hayal kırıklığı doğurmuştur. Emevîleri devirmekle, tahta Peygamberimiz'in amcası Abbas (ö. 652)'in soyundan değil, Hz. Ali'nin nesebinden birini getirmeyi amaçlayan Alioğulları taraftarları, aldatıldıklarını anlayınca ilk halife Saffah (132-136/750-4) ve Mansur (136-158/754-775) döneminden itibaren Emevîler'e yaptıkları gibi, Abbasîlere karşı muhalif olmuşlardır.³⁶ Abbasî zulmünden korunmak için, imamlarından Muhammed b. Ali (el-Bakır)'a (119/737) nispet ettikleri "Takiyye benim dinimdir, babalarımın da dinidir" gibi rivayetlerle takıyye kavramını Şîa'nın prensiplerinden biri haline getirmişlerdir. Aynı şekilde, Cafer b. Muhammed (es-Sadık)'a (148/765) nispet edilen "takıyyenin güzel ve iyi" olduğuna" dair rivayetleri sık sık kullanmışlardır.³⁷

Alioğulları, Abbasîler'in ilk asrında faaliyetlerini yeraltında sürdürmüşlerdir. Onların devamlı olarak göz hapsinde oldukları bilinen bir gerçektir. Harun Reşid'in iki oğlu Me'mun ve Mutasım arasındaki taht kavgasında Me'mun, onlara dayandığı için Alioğulları, kısa bir süre rahatladı. Savaşı kazanan Me'mun, sadece büyük bir müsamaha göstermemiş, aynı zamanda onlara alenen hamilik yapmıştır. Özellikle Veziri Fadl b. Sehl ve diğer müşavirlerinin etkisiyle Me'mun, kızını Hz. Ali'nin torunu

³³Mehmet Ümit, *Zeydiyye- Mutezile Etkileşimi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 37.

³⁴Watt, *Emevîler Devrinde Şîilik*, çev. İsa Doğan, 36-45.

³⁵Faruk Ömer, "Abbasîlerin İlk Döneminde (132-193/750-809) Abbasî-Hüseynî İlişkilerinin Bazı Yönleri", Çev.: Mehmet Ümit, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, sy. 3 (2004): 163.

³⁶Niyazi Kahveci, "Haricilik, Şî'a ve Mu'tezile'nin İmarnet Literatürü Üzerine Çalışma" *Dini Araştırmalar* 8, sy. 23 (2005): 175.

³⁷Muhammed b. Ya'kub b. İshak el-Küleyni, *el-Usül mine'l-Kâfi*, (Tahran: y.y.y.,1381), II: 219.

olan İmam Musa Kazım (ö.183/799)'ın oğlu Ali er-Rıza (ö. 203/818) ile evlendirmiş, onu halefi ilan etmiş, ismi ile sikke darbını emretmiş ve Abbasîler'in siyah sancağını Alioğulları'nın yeşiline değiştirmiştir.³⁸

1.1.2. İmâmiyye'nin Oluşumu

Diğer fırkalardan ziyade konumuz İmâmiyye ile bağlantılı olduğu için biz burada daha çok İmâmiyye üzerinde durmaya çalışacağız. İmâmiyye tabiri, bir toplumun lider ve öncüsü yahut öncülü anlamına gelen imam, imâmet kelimeleriyle ilgili olup imama mensup olanlar ya da imâmeti benimseyenler anlamında kullanılan çoğul bir nispet ismidir.³⁹ Istilahta ise, Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ali'nin vasfına ima edilerek değil bizzat kendisine işaret edilerek açık bir nas ve gerçek bir tayinle imam olduğunu iddia edenler⁴⁰ için kullanılmıştır.

Günümüzde Ehl-i sünnet dışında varlığını sürdüren İslam mezhebinden biri olup Şiîliğin mutedil yorumunu temsil ettiği düşünülen İmâmiyye⁴¹'nin ortaya çıkış zamanı hakkında çeşitli rivayetler vardır. İmamî yazarlara göre İmâmiyye, hicri ikinci asrın sonlarına doğru kullanılmaya başlanmıştır.⁴²

İmâmiyye, 11. İmam Hasan el-Askerî'nin vefatının ardından oğlunun olup olmadığı, imâmetin ne şekilde kime nasıl geçeceği üzerine ortaya çıkan on dört veya on beş fırkadan birinin adı olarak bilinmektedir., Kummî bu fırkalardan ilkinin, Nevbahtî ise on ikincisinin⁴³ adının İmâmiyye diye adlandırıldığını nakletmektedir.⁴⁴

İmâmiyye, nüfus açısından en kalabalık Şiî kitleyi oluşturmaktadır.⁴⁵ Onlara, on iki imam kabul ettiklerinden dolayı “İsna-aşeriyye”; imamlara inanmayı imanın şartlarından biri olarak gördüklerinden dolayı “İmâmiyye”; hem itikat hem de ibadet ve

³⁸Kahveci, “Haricilik, Şî'a ve Mu'tezile'nin imânet Literatürü Üzerine Çalışma”, *Dini Araştırmalar* 8, sy. 23 (2005):175.

³⁹Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiîlik ve Kolları*, 179.

⁴⁰Şehristani, *Milel ve Nihal*, 147.

⁴¹Halil İbrahim Bulut, “Şeyh Müfid ve Şî'a'da Usûlî Farklılaşma Süreci”, *Kelam Araştırmaları* 7, sy. 1 (2009): 221.

⁴²en-Necâşî, *er-Ricâl*, 250.

⁴³Nevbahtî, *Fıraku-ş-Şî'a*, 90.

⁴⁴Mustafa Öz, “İmâmiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 22, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 208-209.

⁴⁵Cemil Hakyemez, “Şiî İmâmiyye Fıkhnın Teşekkül Süreci ve İmâmet”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, sy. 13 (2008): 7.

muamelatta İmam Cafer es-Sadık'ın görüşlerine dayandıklarından dolayı da "Ca'ferîyye" denmiştir.⁴⁶

Şeyh Müfid, İmâmiyye'nin diğer fırkalardan farkını şöyle açıklamaktadır: "Mezhebin ve Şîa'dan bir fırkanın imâmetle nitelendirilmesine gelince o, imâmetin gerekliliğini savunan ve imâmetin bütün zamanlarda var olduğunu kabul eden kimse için bir işarettir. Cel'i nas bunu farz kılmıştır. İsmet ve kemal sıfatları bütün imamlara hastır. Sonra imâmeti, Hüseyin b. Ali'nin çocuğuna hasretti ve bu imâmeti Ali b. Musa er-Rıza'ya nakletti."⁴⁷

İmâmiyye'ye göre "usulu'd-din" adı verilen inanç esasları beştir: tevhid, nübüvvet, imâmet, adalet ve mead. Bunlara ek olarak; takiyye, ric'at, beda gibi inanç şekillerinin de varlığı bilinmektedir.⁴⁸ Genel kanaate göre mehdilik, ric'at, beda gibi fikirler, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin (ö. 82/701) ölümünden sonra Müslüman halkın gündemine girmeye başlamıştır.⁴⁹

İmâmet, Şîa'nın tümünü diğer fırkalardan ayıran en önemli esası temsil eder. Şîayı Şîa yapan, "olmazsa olmaz" ve "stratejik yol ayrımı" olan imamet nazariyesi ile ilişkili konular oldukça hassastır. Ona gelebilecek bir şüphe, kendileri açısından siyasi, içtimai ve akidevi tehlikeler oluşturabilir.⁵⁰

İmâmet ya da Hz. Peygamber'den sonra dini ve siyasi liderliğe kimin geçeceği konusu, şu andaki bilgilerimize göre İslam tarihinde Müslümanların karşılaştıkları ilk problem ya da ilk tartışma konusu olmuştur.⁵¹ İmamî prensipler çerçevesindeki imâmet fikrini ilk ortaya atanın, Hişâm b. el-Hakem(ö. 179/795)'in çağdaşlarından olan ve İbnü't-Temmâr diye tanınan Ali b. İsmâîl b. Misem (ö.183/799) olduğu ifade edilmektedir.⁵² Şîa imâmet teorisi, Ali b. İsmâîl b. Misem veya Hişâm b. el-Hakem⁵³ ile birlikte kademeli olarak gelişerek hicri 2/8. asrın sonlarında belli bir şekil almıştır.⁵⁴

⁴⁶Şehristani, *Milel ve Nihal*, 144.

⁴⁷Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-makâlât*, 2.

⁴⁸Hasan Onat, "Şîilik ve Günümüz Şîliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar", *İslami Araştırmalar* 3, sy. 3 (1989): 127.

⁴⁹Cemil Hakyemez, "Bedâ Düşüncesinin ve Şîî İmamet Tartışmalarındaki Yeri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, sy. 10 (2006): 33.

⁵⁰Yusuf Benli, "Beda Fikrinin İmami-Şîî Literatüre Girişinin Tarihi Sürecine İlişkin Değerlendirmeler", *İslami Araştırmalar Dergisi* 18, sy. 3 (2005): 223.

⁵¹el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit, (Beyrut: y.e.y., 1990) I: 39.

⁵²İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 249; et-Tûsî, *el-Fihrist*, 113; en-Necâşî, *Rîcâlu'n-Necâşî*, 251.

⁵³Hişâm b. el-Hakem'in ortaya attığı imâmet düşüncesi İmâmiyye doktrininin esasını teşkil eder. Hişâm, Ali b. Ebî Tâlib'in nas ve tayin ile imâm olduğunu, imâmetin ancak onun soyundan olduğunu iddia eder.

İmâmiyye Şîa'sı, yukarıda da görüldüğü üzere ilk dönemden itibaren farklı anlamlar yüklenen imâmet kavramına ilaveten onun nas ve tayinle olması, nebilerin ve peygamberlerin büyük ve küçük günahlardan uzak olması, yani masum olmaları, takiyye hali dışında fikir ve akit itibariyle tevellî ve teberrî konularında icma ve ittifak etmiştir.⁵⁵ Şîa arasında imâmetin bir imamdan diğerine geçmesi konusunda pek çok söz söylenmiş ve pek çok görüş ayrılığı yaşanmıştır. Bu görüş ayrılıkları sebebiyle Keysâniyye, Zeydiyye⁵⁶, İmâmiyye, Gulat (aşırılar) ve İsmâliyye⁵⁷ olmak üzere beş fırkaya ayrılmışlardır.⁵⁸

Tarihsel süreç içerisinde Şîa'nın en büyük kolu olan İmamiyye için "Rafıza", "Kat'iyye", "İsna Aşeriyye" ve "Ca'feriyye" gibi tabirler kullanılmıştır. Cafer es-Sadık'ın adı etrafında ilk söylentilerle beraber oluşmaya başladığı, imametle ilgili tartışmaların Musa Kazım döneminde tebellür ettiği, Ali er-Rıza döneminde Kat'iyye ile birlikte yeni bir safhaya geçildiği ve Sefirler döneminde ise olgunlaştığı düşünülmektedir.⁵⁹

İmâmiyye'ye göre İslam toplumunun dini ve dünyevi liderliği anlamındaki imâmet ve onu temsil eden imama inanma ve ona tabi olma, dinin en önemli esasıdır.⁶⁰ İmâmiyye Şîası'na göre Hz. Muhammed'le başlayan nas dönemi, imam olarak adlandırılan şahısların varlığı sebebiyle On İkinci İmam'ın gaybetine kadar devam etmiştir. İmâmiyye'nin imâmet anlayışı çerçevesinde nübüvvet durumu ile peygamberlere ait olan bazı vasıflar imamlara yüklenir. Bunların başında ismet anlayışı

Bk. el-Mes'ûdî, *Murucu'z-Zehab*, IV: 104; Ayrıca Hişâm b. Hakem hakkında Bk. Bozan, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesi'nin Teşekkül Süreci*, 91-92.

⁵⁴Fıglalı, "İsnaaşeriyye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 23, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001): 142.

⁵⁵Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, 135.

⁵⁶Zeydilik, İmâmiyye Şîası'nın dördüncü imamı Ali b. Hüseyin (94/712)'in oğlu Zeyd (122/740)'e, ondan sonra da oğlu Yahyâ(125/743)'ya uyarak onların imâmetini ileri sürenlerin mezhebidir. Bunlar imâmetin sadece Fâtima'nın çocuklarına ait olduğuna inanırlar. İmâmet için ortaya atılan âlim, dindar, cesur ve cömert olan her Fâtima neslinden gelenin kendisine itaat edilmesi lazım olduğunu kabul ederler. Bk. Mehmet Atalan, "*Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sadık'ın Yeri*"(Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004), 139.

⁵⁷İsmâliyye adı Ca'fer es-Sâdık'ın ölümünü takiben, imâmetin nasla olduğunu, Ca'fer es-Sâdık'ın da imâmete önce büyük oğlu İsmail'i vasiyet ettiği için nasın geriye alınamayacağını ve imâmetin, hakkında nas olan bu imâmın neslinde devam edeceğini iddia eden fırkaya verilmiştir. Bk. Öz, "*İsmâliyye Mezhebi*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.23, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001): 605-645.

⁵⁸Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, 135.

⁵⁹Hasan Onat, "*Şiiliğin Doğuşu, İlk Şiî Fikirler ve İlk Şiî hareketler*", *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, ed.Hasan Onat-Sönmez Kutlu, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 185.

⁶⁰Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kollar*, 179.

gelir. Bu, İmâmiyye'nin en büyük özelliğidir.⁶¹ Onların “ismet” kavramına çok fazla vurgu yapmalarının sebebi, imamet anlayışından gelmektedir. Peygamberlerin ismetinin de sıkça gündeme gelmesinin, yine benzer nedenlerden dolayı, yani imamlarını masum gösterebilmek için ortaya koydukları gayretin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.⁶²

İmâmî âlim Kuleyni (ö. 329/941), imâmet hakkında görüşlerini anlatırken, imâmet ile nübüvvet arasında sıkı bir bağ kurmaya çalışır. Onun naklettiği rivayetlere göre, imamlar nebi olmamakla beraber Hz. Peygamberin makamındadırlar. İmamla nebi arasında tek fark, “muhaddes” olmaktır. İmamlar kendisine fısıldayan meleklerin söylediklerini işitir; ancak melekleri göremezler. Oysa nebiler hem melekleri işitirler, hem de görürler.⁶³

İmamiyye, pek çok rivayetle savunmaya çalıştığı imamet düşüncesini akli delillerle de ispatlama yoluna gitmiştir. Onlarla özellikle Mutezile gibi muhalif mezhepler arasındaki tartışmanın mihenk noktasını, bu konunun akliyyat içinde mi yoksa sem'iyat içinde mi olduğu hususu oluşturmaktadır. İmamiyye, imamet konusunu akliyyat içinde Mutezile ise sem'iyat içinde görmektedir. Zaten İmamiyye'nin yoğun bir şekilde akli istidlallere başvurmasının sebebi de budur.⁶⁴ İmâmiyye, diğer İslam mezheplerinden bu inançla ayrılır. İmâmete inanmak, İmâmiyye'nin usulündedir.⁶⁵ İmamları sevmek iman, onlara buğzetmek küfürdür.⁶⁶

İmamiyyenin teşekkül sürecine baktığımızda başlangıçta böyle bir şeyden bahsetmek oldukça güçtür. Çünkü bu dönemde imamların bilgisinin kaynağı önceki imamlardan gelen bilgi ile sınırlıydı.⁶⁷

İmâmet konusunda Kat'iyye Şîa'sını on dört kola ayıran Nevbahtî, İmâmiyyenin imâmet görüşünü şu şekilde vermektedir: “İmâmet el-Hasan b. Ali'den sonra Hüseyin b. Ali ve onun evladının dışında olması caiz değildir; Allah'ın emirleri bâki kaldığı süreçte imâmet böyle devam eder. Yeryüzünde sadece iki kişi kalsa, bunlardan biri hüccet

⁶¹Mazlum Uyar, *İmâmiyye Şî'asında Düşünce Ekolleri, Ahbarilik*, (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000), 20.

⁶²Cemil Hakyemez, “İmamiyye Şî'asında İsmet İnancı –İlk Tezahürleri, Teşekkülü ve İtikadîleşmesi”, *Marife* 7, sy. 1 (2007): 169.

⁶³Kuleyni, *el-usûl mine'l-kâfi*, I: 271.

⁶⁴Mahsum Aytepe, “İmamet'in Vucubiyeti Tartışmaları: Kadı Abdülcebbar-Şerif Murtaza”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 14, sy. 1 (2016): 113.

⁶⁵Hasan Onat, “Şiilik ve Günümüz Şiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar”, *İslami Araştırmalar* 3, sy.3 (1989): 127.

⁶⁶Kuleyni, *el-usûl mine'l-kâfi*, I. 188.

⁶⁷Metin Bozan, “İmamiyye Şî'asının Peygamberlik ve İmamet anlayışlarının Mukayesesi”, *Dini Araştırmalar* 9, sy. 26 (2006): 101.

olurdu. Bu iki kişiden birisi ölse, diğeri hüccet olurdu. Allah'ın emirleri ve nehiyleri kâinatta kâim olduğu sürece bu böyledir. Yani yeryüzü hüccetsiz duramaz.”⁶⁸

İmâmiye Şia'sında imâmet kurumu, aslında nübüvvet kurumu fonksiyonlarının bir şekilde devamı gibidir. Bunun delili olarak da, Kur'an'da yer alan “Biz hiç bir kavme peygamber göndermedikçe azab etmeyiz”⁶⁹ ayeti ile bağlantılı olarak ele alınır.⁷⁰ Şiflerin iddialarını ispata yönelik kullandıkları başka ayet ve hadisler de vardır. Maide Suresi ve 67. ayetler, Enfal Suresi 75. ayet, Nur Suresi 55. ayet ve Ahzab Suresi 33. Ayet ile ‘Sakaleyn’ ve ‘Sefine’ hadisi olarak bilinen meşhur hadisler bunlardandır.⁷¹ Böylelikle imâmet bir nevi nübüvvetin devamı olarak delillendirilir.⁷²

İmamiye imamet nazariyesinden bahsederken, nas ve tayin fikrinin ilk olarak hicri II. asrın ortalarından itibaren Hişam b. El-Hakem ve Ali b. Misem et-Temmar tarafından açıkça savunulduğunu ifade etmiştik. Onlar bu iddialarını savunabilmek için buna imamların masumiyeti düşüncesini de eklemişlerdir.

Masumiyet teorisi, Allah tarafından yönlendirilen bir imamın tüm insanlara rehberlik etmesi gerektiği anlayışının bir tezahürüdür. İslamın ilk yıllarından itibaren insanlara rehberlik görevi Hz. Muhammedin bizzat kendisi tarafından yerine getiriliyordu. Onun vefatından sonra bu yönde bir boşluk ortaya çıkmıştır. Yeni oluşmaya başlayan İslam toplumu kendi ayakları üzerinde durmakta zorlanıyordu. Bu yüzden tecrübe edilen bu karizmatik liderliğin bazı gruplarca devam ettirilmesi yönünde bir istek oluştu. Bu yöndeki ilk istek, Ali taraftarları arasında gelişmeye başladı. Zamanla Şiflerin, liderlerine bağlılığı daha ileriye götürmeleri daha aşırı inançların kendi düşünce sistemlerinin içerisinde yer bulmalarına sebep olmuştur.⁷³

Hicri üçüncü asrın ortalarına gelindiğinde ise Ca'fer es-Sadık'ın (ö.148/765) döneminden çok farklı olarak yarı ilahi nitelikli bir imam anlayışı ortaya çıktığı

⁶⁸en-Nevbahtî, *Fırâkû's-Şia*, 36.

⁶⁹İsra, 17/15.

⁷⁰İbrahim Coşkun, “Şi'a'da İmamların Otoritesi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, sy.7 (2005): 32.

⁷¹Bk. Abdullah Ünalın, “Ehli Sünnet ve Şi'a'nın İmamette Dayandığı Hadisler”, (Doktora Tezi, Harran Üniversitesi, 1998), 146.

⁷²Ahmet İshak Demir, “İsna'aşeriyye'de İmanın Otoritesi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3 sy. 3 (2003): 113.

⁷³Cemil Hakyemez, “İmamiye Şi'asında İsmet İnancı, ilk Tezahürleri, Teşekkülü ve İtikadileşmesi”, *Marife* 7, sy. 1 (2007): 168.

görülmektedir. Şîî imâmet teorisinde bu derece mitolojik değişiklik görülmemesinin sebebi Kum merkezli rivayetçi Ahbârîlerdir.⁷⁴

1.1.3. Ahbârîlik-Usûlîlik

İmâmiyye'nin İmâmet anlayışında on birinci imam Hasan el-Askeri'nin vefatı sonrası mecburi değişikliğe gidilmiş ve bir de gaybet anlayışı ortaya çıkmıştır. Hasan el-Askeri'nin vefat ettiğinde bir erkek çocuğunun olup olmadığı tartışılır hale geldikten sonra on ikinci imamları Muhammed Mehdi'nin ismi belirgin hale gelmiştir ve onunla görüştüğünü ileri süren sefirler ortaya çıkmaya başlamıştır.⁷⁵

Şîa'nın ilk dönemlerindeki kaynakları dikkate alındığında imamların dönemindeki grupların itikad ve düşünce bakımından birbirinden farklılık gösterdiği görülür.⁷⁶ Bu fikir anlayışının başında şüphesiz ki gaybet anlayışı gelmektedir. Gaybet fikrinin Şîa arasında bir inanç haline gelmesine sebep olan şey, Hasan el-Askeri'nin arkasından bir halef bırakmadan vefat etmesidir. Hasan el-Askerinin arkasında bir imam bırakmadan vefat etmesi Şîa içerisinde şaşkınlığa sebep olmuştur. Şîîler imamlara ait rivayetlere sarılmışlar ve bu rivayetlerin farklı bakış açılarıyla yorumlanması sonucu da kendi içlerinde Ahbârî-Usûlî gibi alt bölünmeler meydana gelmiştir.⁷⁷

İmâmiyye Şîası'nda on ikinci imamın gaybetiyle birlikte toplumun liderliğini ulema tedrici olarak üstlenmiştir. İmamın gaybetinden önce olduğu gibi İmâmiyye, 260/874 yılında başladığını ileri sürdükleri Küçük Gaybet'ten (*Gaybet-i suğrâ*) 328/940 yılındaki Büyük Gaybet'e (*Gaybet-i kübrâ*) kadar yine nas devrini yaşıyor⁷⁸ ve imamların sünneti (ahbâr) ile amel ediyordu. Büyük Gaybet'in başladığı iddialarından itibaren nas devri sona ermiş ve Usûlî gelenek bu görevi müçtehitlerin devraldığını ileri sürmüştür. Ahbârî gelenek ise bir değişikliğe gitmeden eskiden olduğu gibi imamlardan gelen haberlere sarılmanın yeterli olduğunu hatta gerekli olduğu görüşünde devam etmiştir.⁷⁹

⁷⁴Cemil Hakyemez, "Şîî İmâmiyye Fıkımın Teşekkül Süreci ve İmâmet", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, sy. 13 (2008): 19.

⁷⁵Hasan Onat, "İmâmiyye Şî'ası", *İslam Mezhepler Tarihi El Kitabı*, 197.

⁷⁶Mazlum Uyar, *age*, 30.

⁷⁷Cemil Hakyemez, *Şî'a'da Gaybet İnancı ve Gâib on ikinci imam*, 145-146.

⁷⁸Mustafa Öz, *İmâmiyye Şî'asında on ikinci imam ve mehdi inancı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, 1995), 220.

⁷⁹Mazlum Uyar, *age*, 33.

Ahbârî ve Usûlî ekollerinin, imamın gaybetiyle birlikte ortaya çıkan fikhî ve diğer problemlere bakış açısının tabîî neticesi olarak ortaya çıktıklarını söylemek yerinde olacaktır. İmam henüz hayattayken mutlak otorite imamın kendisiydi ve başka otorite aramaya gerek yoktu. Fakat imam gaybete gittiği zaman yeni arayışların olması kaçınılmazdı. İşte ortaya çıkan bu yeni yaklaşımlardan biri, imamın gaybette olmasına rağmen fonksiyonun devam ettiğini söyleyenlerin görüşüydü. Bu anlayışa göre imam zaten gaybete yeni gitmişti ve toplumla irtibatı devam ediyordu. Bundan dolayı Şîî toplumunun ihtiyaçlarını karşılamada bir eksiklik görmüyorlardı. Bu gruba göre, Büyük Gaybet'in başlangıcında belirli fıkıh akidelerinin geliştirilmesine gerek yoktu ve yapılması gereken şey, imamın mevcut ahbârını toplayıp onlarla amel etmektir. İşte daha sonraları geliştirilip kurumsallaşacak olan bu gruba diğer bazı değişik isimler verilmeyle birlikte Ahbârî Ekolü denilmiştir.⁸⁰

İlk olarak Ehlü'l-hadis veya Ashâbü'l-Hadîs olarak isimlendirilen ve muhalifleri tarafından Haşeviyye ve Zâhiriyye gibi isimlerle anılan⁸¹ Ahbârî ekolü, üçüncü asrın sonlarına doğru kendini Şîî dünyaya iyice kabul ettirmiş ve imamdaki gelen haberlerin her şeyin çözümü için yeterli olduğu fikrini benimsetmişti.⁸² Ahbârîlerin mukabilinde ortaya çıkan Usûlîler ise daha akılcı ve pratik bir yaklaşımı benimsedi ve toplumun önderliğinin imamların rivayetlerinden ziyade, toplumun belirli prensiplerine dayanması görüşünü savundu. Bu akıma göre de âlimin görevi sadece imamların ahbârını incelemek değil, aynı zamanda fikhî kaynaklardan nasıl hüküm çıkaracağını ortaya konması gerektiğiydi.⁸³

Şîî İmâmî ulema, IV/X. asra kadar inanç akidelerini desteklemek için imam kaynaklı rivayet anlayışı çerçevesinde rasyonel kelâma ihtiyaç duymadan akidelerini yerine getiriyorlardı. Fakat gaybetin uzamasıyla birlikte imamların hasımları ile Zeydilerin eleştirileri sonucu Ahbârî metot yeterli gelmemiştir. Onlar da mecburen rasyonel kelâm metodunu uygulamak zorunda kalmışlardır. İşte bu gelişmeler sonucu Şîî ulema, akli delillerden de istifadeye mecbur oldu.⁸⁴ İmâmîyye Şîa'sında Usûlî anlayış, ulemayı güçlendirmiş ve yeni oluşumlar konusunda onları etkin kılarak Şîî

⁸⁰Mazlum Uyar, *age*, 67.

⁸¹Mazlum Uyar, *age*, 66.

⁸²Cemil Hakyemez, "Şîî İmâmîyye Fıkhınının Teşekkül Süreci ve İmâmet", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, sy. 13 (2008): 22.

⁸³Mazlum Uyar, *age*, 67.

⁸⁴Mazlum Uyar, *age*, 39.

toplumun gaybet döneminde fukahanın ictihadına göre hareket etme zorunluluğunu getirmiştir.⁸⁵ Özellikle Büveyhiler döneminde imamın gaybetinin uzaması neticesinde bazı âlimler; humus, cihat, Cuma namazı kıldırmak, cezaların yerine getirilmesi gibi imama ait yetkilerinin, sefirler aracılığı ile de olsa bağlantının kesilmesi yüzünden bunların sakıt olduğunu düşündüler. Hatta Kuleynî (329/940-41) ve İbn Bâbeveyh (381/991) gibi âlimler, imamın dinî yetkileri konusunda da hiçbir kimsenin temsil yetkisi bulunmadığı görüşünde idiler.⁸⁶ İmamın ortaya çıkmasının uzaması ve bu sebeplerden dolayı imamın varlığını savunma ihtiyacı, fakihlerin aklî konularla uğraşmaya yönelmesini doğurdu.⁸⁷

İmâmiyye'nin gaybet öncesi dönemde dünyevî ve uhrevî sorunların çözümünü imamlara havale etmesi, Şîî hukukun canlı ve dinamik bir yapıda gelişmesine engel olmaktaydı. İmâmî âlimler, genel olarak tıpkı ashab gibi, gittikleri yerlerde imamların ahbârını anlatıyorlar ve karşılaştıkları sorunların çözümünde imamlarına gidiyorlardı. Bunun dışında değişik bilgi kaynaklarına ihtiyaç duymuyorlardı. Ancak gaybet teolojisi, gizlenmiş bir imamın geri döneceği beklentisi içerisinde hukuku daha bağımsız bir hale getirmiştir. Özellikle Büyük Gaybet Dönemi, Şîî toplumu tam karizmatik bir liderden mahrum etmesine rağmen sadece hadis aktarmakla yetinen fukahaya, görevlerini müctehitliğe doğru geliştirme olanağı sağlamıştır. Böylelikle gaybetle bir imamdan mahrum olmuş gibi gözükken Şîîler, imâmeti fakîhler yoluyla devam ettirerek bu eksikliği gidermişlerdir.⁸⁸

Ulemanın yetkisini sınırlayan Ahbârî anlayışa karşı mücadeleyi, ilk olarak, Bağdad kelâm ekolünün lideri olan Şeyh Müfid yapmıştır. Müfid ve Usûlî ekolünün temsilcilerinin Ahbârî ekolüne karşı başlattıkları mücadeleyi iki maddede şöyle özetleyebiliriz: Birincisi, Ahbârî âlimlerin rivayetlerin anlaşılmasında kendi akıllarını ön plana çıkarmamaları ve onların deruni manayı düşünmemeleri, ikincisi ise hadisleri sened bakımından tenkide tabi tutmayıp, sahihini sahih olmayandan ayırmamalarıdır.⁸⁹

⁸⁵Hasan Onat, "Yirminci Asırda Şîilik ve İran İslam Devrimi", *Milletlerarası Şîilik Sempozyumu* (İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1993), 146.

⁸⁶Mustafa Öz, "Niyabet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.33, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2007), 164.

⁸⁷Ahmet İshak Demir, "İmâmiyye Şî'ası'nda İmamın Yetkilerinin Fakihlerce Devralınma Süreci", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 2, sy. 1 (2009): 73-74.

⁸⁸Cemil Hakyemez, "Şîî İmâmiyye Fıkhının Teşekkül Süreci ve İmâmet", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, sy. 13 (2008): 23.

⁸⁹Uyar, *age*, 88-89.

1.2. ŞEYH MÜFİD

1.2.1. Hayatı ve İlmî Kişiliği

İmâmiyye Şîa'sının önde gelen şahsiyetlerinden Kelâm, Fıkıh ve Hadis âlimi olan Müfid'in asıl adı, Muhammed b. Muhammed b. Numan el Harisi el-'Ukberî el-Bağdadî'dir. Künyesi Ebû Abdullah, lakabı ise el-Müfid'dir.⁹⁰ Babası Muhammed b. Nu'man'ın lakabı olan "el-Muallim"e istinaden Müfid'e aynı zamanda İbnu'l-Muallim lakabı da verilmiştir.⁹¹

Çağdaşı İbnü'n-Nedim ve öğrencisi Ebu Ca'fer-et-Tûsi'ye göre 338/948-950 yılında Bağdad'ın kuzeydoğusundaki Ukberâ'da dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini İmâmiyyenin Vasıt'taki muallimlerinden olan babasından almıştır. On yaşlarında Bağdad'a giderek Mansur Camii'nde verilen hadis derslerine katılmıştır. Bağdad'da düzenlenen ilmi tartışmalara iştirak etmiş, Kerh'in Derbü'r-Riyah camisinde ve evinde mezhebini yaymak için toplantılar yapmış ve dersler vermiştir. Müfid, kendi devrindeki İmamîlerin hem savunucusu hem de lideri olmuştur.⁹²

Akhtar, Müfid'e, çeşitli alanlardaki bilgisinden dolayı Arapların Aristo'su denildiğini aktarmaktadır.⁹³ O, Şîî dünyasında özel öneme sahip belli sayıdaki âlimlerden biridir. Zira eserlerinin çoğu çeşitli bölgelerde kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplardan oluşur. Harizm, Nişabur, Cürcan, Sariye, Taberisten, Sagan, Dinever, Hûzistan, Fars, Rakka, Hair, Ukbera gibi yerlerde yazdığı risaleler onun etki alanını göstermektedir.⁹⁴

Kum ve Rey'den sonra en önemli Şîî medreseleri Bağdad'da bulunmaktaydı ve Bağdad medresesi, Müfid'in şahsında Şîî düşüncesinin en önemli merkezi haline gelmiştir. Müfid, Bağdad'da sadece Şîî düşüncesiyle değil aynı zamanda diğer gruplarla da temasa geçmiş ve kendi sistemini kurarken onlardan büyük ölçüde istifade etmiştir. Bu yönüyle Müfid'i yetiştiren, Bağdad'ın entelektüel atmosferidir diyebiliriz.⁹⁵

⁹⁰Bulut, *Şîa'da Usûlîliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*, 55.

⁹¹İbn-i Nedim, *el-Fihrist*, 5.; Akhtar, *İmâmiyyah Thinkers*, 79.

⁹²Avni İlhan, "Müfid, Şeyh", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 31 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 502-503.

⁹³Akhtar, *İmâmiyyah Thinkers*, 79.

⁹⁴İlhan, "Müfid, Şeyh", 503.

⁹⁵Mazlum Uyar, *age*, 96.

ez-Zehebi (ö.748/1348), Müfid'in her inaçtan kimselerle münazaalarda bulunduğunu belirtir.⁹⁶ Hayatı ilim meclislerinde geçen Müfid, birçok hocadan ders aldığı gibi birçok öğrenci de yetiştirmiştir. Hocalarından bahsetmek gerekirse, Küleyni'den (328 veya 329-939) sonra İmâmiyyenin en önemli isimlerinden biri olan Şeyh Sadûk (329/940-41),⁹⁷ bizzat rivayetlerde bulunduğu hadis hocası İbn Kuleveyh (ö.368/978)⁹⁸, Şîa'da fıkıh usulünün gelişimine katkı sağlayan İbn Cüneyd (ö.381/991),⁹⁹ kelâm ilmini okuduğu ikinci hocası Ebü'l-Ceyş el-Belhî (ö.368/977-978),¹⁰⁰ Mutezile'nin önemli kelâm âlimi ve Hanefî hukukçusu Ebu Abdullah el-Basri (ö.369/979) ve değişik alanlarda Ebu Yasir, en Naşi el-Asgar (271-366/884-976), er-Rummani (296-384/908-994), Merzübani (296-384/909-994), İbnü'l-Ciabi (284-355/897-966), İbnü's-Semmak (ö.344/955) gibi hocalardan muhtelif dersler almıştır.¹⁰¹

İmamî gelenekte kelâmî alanda dönüm noktası sayılan Şeyh Müfid'in, yetiştirdiği öğrencilerin, ders aldığı hocaların dörtte biri kadar olması şaşırtıcıdır. Daha fazla öğrenci yetiştirmesi beklenirken bu sayı beklentilerin altında kalmıştır. Ancak yetiştirdiği öğrencilerin, kendisinden sonra İmâmiyye Şîa'sına yön verdiklerini de belirtmek gerekir.¹⁰² Bu öğrenciler arasında en belirgin yeri, kendisinin en önemli takipçileri olan Şerif Murtaza (ö.436/1044)¹⁰³ ve Şerif Radi (359/406-969/1015)¹⁰⁴ alır.

⁹⁶Ez-Zehebi, *el-İber fi Haberi Men Gaber*, II: 225.

⁹⁷Şîi kaynaklar doğum yerini belirtmemekle beraber, âlim bir kişi olan babası Ali b. El-Huseyn İbn Bâbeveyh el-Kummi (329/940-41) tarafından yetiştirilmiş, dönemin bazı meşhur kişilerden hadis almış ve dinlemiştir. 339/950-51 yılında hadis almak üzere seyahatler yapmıştır. 355/966 yılında ikinci defa Bağdat'a gelmiştir. Daha sonra halkın ısrarlı isteği üzerine Rey'e gitmiş ve 381 / 991 yılında orada ölmüştür. Bk. Habib Kartaloğlu, *İmâmiyye'de Ahbârî-Usûlî Farklılaşması: Şeyh Sadûk ve Şeyh Müfid Örneği*, 212-213.

⁹⁸Yaşadığı dönemde hadis otoritesi olarak kabul edilen Ebu'l-Kasım Cafer İbn Kuleveyh, Bağdat'da ikamet ettiği için el-Bağdadi diye meşhur olmuştur. Küçük Gaybet Dönemi'nin önemli fakihlerindedir. Bk. Bulut, *Şî'ada Usûlîliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*, 85.

⁹⁹Müfid'in hocalarından olan Ebu Ali Muhammed b. Ahmed b. el-Cüneyd (ö.381/991), doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte H. 395-403 yılları arasında Bağdat ile Vasıt arasındaki İskaf'ta dünyaya gelmiştir. Bk. Uyar, "İbnü'l Cüneyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 21 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 5-6.

¹⁰⁰İmâmiyyenin önde gelen kelâm ve hadis âlimlerindedir. Nevbahtî'nin öğrencilerinden olan Ebu Ceyş aynı zamanda Bağdat Mu'tezilesinin lideri olan Ebu'l-Kasım el-Belhî el-Kabi'den de dersler almıştır. Böylece Müfid hem Nevbahtîlerin Kelâm anlayışını hem de Mu'tezilenin temel doktrinlerini öğrenme fırsatı bulmuştur. Bk. Bulut, *Şî'ada Usûlîliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*, 88.

¹⁰¹ Halil İbrahim Bulut, *Şî'ada Usûlîliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*, 95-98.

¹⁰² Halil İbrahim Bulut, *Şî'ada Usûlîliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*, 98.

¹⁰³355/965-966 senesinde dünyaya gelip 433/1041-42 vefat etmiştir. Asıl adı ebu'l Kasım Ali b. Hüseyin el-Müsevî'dir. Daha çok mütekellim olarak tanınan Şerif el-Murtaza kelâm ve fıkıh alanında da eserler yazmıştır. Abbasî idaresinde bazı görevlerde bulunmuştur. Kelâm ve fıkıh alanında ki rasyonel çizgisiyle hocası Şeyh Müfid'in yolunu takip etmiştir. Bk. Mazlum Uyar, *Şî' Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 34.

¹⁰⁴Şair ve müfessir olan Şerif Radi 359/970 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Şerif el-Murtaza'nın kardeşidir. Oda Murtaza gibi Şeyh Müfid'den İmâmiyye fıkıhı ve Şîi kelâmı dersleri almıştır. Öğrencileri arasında

Bunlardan başka Ebu Cafer et-Tûsi (385-460/995-1067),¹⁰⁵ el-Keraceki (ö.449/1057) ve Sellar ed-Deylemi'yi (ö.463/1070) sayabiliriz.¹⁰⁶

Çağdaşlarıyla münasebetinden bahsetmek gerekirse, zaten Müfîd'in yaşadığı zaman dilimi, İslam Rönesansı'nın gerçekleştiği bir dönem olarak nitelenebilir. Bunun nedenini, yaşadığı dönemdeki âlimleri gördüğümüzde daha iyi anlıyoruz. Bu isimlerden bahsederek, Müfîd gibi kelâmcı özelliği ağır basan Eşari kelâmcısı Bakıllani (ö.403/1013), Mutezile'nin en büyük kelâmcısı Kadı Abdülcebbar (ö.415/1025), Hanefi fakihlerinin önemlilerinden el-Cessas (ö.370/981), Şafi fakih Ebu Hamid el-İsferayani (ö.406/1016), siyaset ve devlet idaresi üzerine çalışmalar yapmış olan Maverdi (ö.450/1058), ayrıca Biruni (ö.453/1061), İbnü'l-Heysem (ö.432/1040) gibi pozitif bilimciler, İbni Sina (ö.428/1037), es-Sicistani, Ebu'l-Hasan elÂmirî (ö.384/994) gibi felsefeciler, Ebu Hayyan et-Tevhîdi (ö.414/1023), İbn Miskeveyh (ö.421/1030), büyük şair Ebu Talip el-Mekki (ö.386/996) ve *Fihrist* adlı eserin müellifi İbn Nedim (ö.385/995)'i başta sayabiliriz.¹⁰⁷

Çağdaşlarından bazıları ile mukayese edersek, yaşadıkları dönemde mezheplerinin lideri olmuş Kâdî Abdulcebbar, Bâkılânî ve Müfîd gibi âlimler, hem siyasî, hem de dinî açıdan en üst seviyeye kadar yükselmiş ve kendilerinden sonraki nesilleri etkileyebilmişlerdir. Müfîd'in onlardan farklı bir yönü ise onun, usulî anlayışa ve Şîa içindeki farklılaşmanın başlamasına liderlik etmesi bakımından önemli bir mevkiye sahip olmasıdır. Oysa çağdaşları Bâkılânî, Eş'ariyye mezhebinin gelişim aşamalarının geçiş döneminin önemli bir âlimi konumunda, Kâdî Abdulcebbar ise, Mu'tezile'nin gelişimini tamamladığı bir dönemde son temsilcisi olan bir âlimdir. Müfîd, kendinden önceki Ahbârî anlayışın yetersizliğini ortaya koyarak mezhebî meseleleri çözümlenmede bakış açısını değiştirmeyi amaçlamış ve yeni bir metot getirmiştir. Bâkılânî, Eş'ariyye ekolü içinde var olan malzemeyi tasnif edip Eşariliği daha sistematik bir hale getirirken, Kâdî Abdulcebbar ise, Mu'tezile'nin kemale ulaştığı bir dönemde yetişmiş ve ortaya koyduğu telif eserlerin çokluğuyla ön plana çıkmıştır.

Ca'fer et-Tûsi de bulunur. Şerif er-Radi 6 muharrem 406(26 Haziran 1015)de vefat etmiştir. Bk. Mustafa Özel, "Şerif er-Radi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 39 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 4-5.

¹⁰⁵Asıl adı Muhammed b. El-hasan b. Ali b. El-hasan et-Tûsi (385-460/995-1067), künyesi Ebu Cafer, lakabı ise Şeyhü't-Taife'dir. 385/995 yılında Tus'da doğmuştur. İlk eğitimini Tus'da aldıktan sonra 408 yılında 23 yaşında iken Bağdat'a gelmiş ve Müfîdin öğrencisi olmuştur. Bk, Mazlum Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 44.

¹⁰⁶Bulut, *age*, 112-114.

¹⁰⁷Bulut, *age*, 116-118.

Müfîd'e gelince o, getirdiği yeniliklerle İmâmîyye içinde yeni bir anlayışın kapısını aralarken bu yönüyle de çağdaşlarından ayrılmıştır.¹⁰⁸

Müfîd, döneminin en önde gelen Şîî İmâmî temsilcisi konumuyla Zeydiyye, İsmailiyye, Mürcie ve Mücebbire'den bazı âlimlerle münazara etmiştir.¹⁰⁹ Usûlî düşüncenin öncüsü ve kurucusu olarak imamet meselesini eserlerinin ana teması haline getirmiştir. Bir taraftan İslam fırkalarına karşı Şîî inançların savunusunu yaparken diğer taraftan da İmâmîyye'nin diğer Şîî fırkalardan farklı olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.¹¹⁰

Şeyh Müfîd, kendi inancını izah etmek üzere 200 den fazla eser yazmıştır. Eserlerinin bazıları şunlardır:1) *Evâ'ilü'l-makâlât*, Şîa ile Mutezile kelâmının özelliklerini açıklayan bir çalışmadır. 2) *Tashihu'l-itikâd* 3) *el-Emâli*, 4) *el-İfşâh fi'l-îmâme*, 5) *en-Nüketü'l-i'tikâdiyye*, 6) *el-İrşâd*, 7) *el-İhtisâs* 8) *el-Mukni'a*, 9) *el-fusûlü'l-aşere fi'l-gaybe*, 10) *el-Cemel ve'n-nusra li-seyyidi'l-İtre fi'l-Basra*.

Şeyh Müfîd'in eserlerinin önemli bir kısmı, Dârül-Müfîd adlı kuruluş tarafından 1414 (1993) yılında on dört cilt halinde neşredilmiştir.¹¹¹

Müfîd, 3 Ramazan 413'te (29 Kasım 1022) Cuma günü Bağdad'da Kerh'teki evinde vefat etmiştir. Cenaze namazını öğrencisi Seyyid Murtaza kıldırmıştır. Naaşı önce evine defnedilmiş sonra da buradan hocası İbn Kuleveyh'in yanına, imam Cevad'ın ayakucuna nakledilmiştir. Mezarının yeri bilinmekte ve insanlar onun kabrini ziyaret etmektedirler.¹¹²

1.2.2. Şeyh Müfîd ve Büveyhîler

Müfîd'in yaşadığı H. IV. ve V. asırlarda İslam dünyası siyasal olarak parçalanmış bir görünüm arz etmekteydi. Bu dönemde halifeliği bünyesinde bulunduran Abbasîler zayıflamaya başlamış ve farklı birçok hanedanlık bağımsızlık ilan etmesiyle bölünme sürecine girmiştir. IV/X. asrın ilk çeyreğinden itibaren tüm Abbasî

¹⁰⁸Recep Önal, "Şeyh Müfîd ve Şî'a'da Usûlî Farklılaşma Süreci", *Kelam Araştırmaları* 7, sy.1 (2009): 224.

¹⁰⁹Ca'feri, Muhammed Rıza, "el-Kelam İnde'l-İmâmîyye; Neş'etuhu ve tatavvuru ve mevkiu's-Şeyh el-Müfîd Minhu", (*Silsiletü Müellifâti's-Şeyh el-Müfîd* içinde), (y.y.y: y.e.y., 1993), 269-271.

¹¹⁰Habib Kartaloğlu, Ziya Erdiç, "Şîî-Usûlî Düşünce Açısından Şeyh Müfîd ile Şerif el-Murtazâ Mukayesesi", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 10, sy. 1 (2017): 151.

¹¹¹Avni İlhan, "Müfîd, Şeyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 31 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 502-503.

¹¹²Bulut, "Şî'a'da Usûlîliğin Doğuşu ve Şeyh Müfîd", 60.

topraklarında mahalli devletler kurulmuştur. Nitekim İslam dünyası bu zamanda batıda Emevîler, Kuzey Afrika’da Fatimiler ve Abbasîler olmak üzere siyasi açıdan üç ana gövdeye ayrılmıştı.

Dördüncü asrın ilk çeyreğinden sonra Abbasî devleti hanedanlıklar tarafından bölüşülmüş ve Bağdad Büveyhoğullarının hâkimiyetine geçmiştir.¹¹³ İşte Şîfler ilk defa bu hanedanlık zamanında ve onların desteği ile İslam tarihinde akidelerini serbestçe yaymak ve yazmak imkânını elde etmişlerdir. Şîî İmâmiyyenin ana kaynağı durumunda olan ve el-Kütübü’l-Erba’a (dört kitap) adıyla bilinen hadis külliyyatının ilkinin, her ne kadar Büveyhoğulları döneminde yaşamasa da Muhammed b. Yakup el-Kuleyni(328 veya 329-939) yazmıştır.¹¹⁴

Müfîdin başarısında muhakkak ki en büyük etkenlerden biri, Büveyhoğulları döneminde yaşaması ve onlarla iyi ilişkiler kurmasıdır. Müfîd’in yaşadığı yüzyılın inanç açısından bakıldığında en belirgin özelliği, Şîa’nın siyasi platformda ilk defa bu denli güçlü bir şekilde kendisini göstermesiydi.¹¹⁵ İslam coğrafyasında Şîî anlayışa mensup devletler, Şîîliğin ve kollarının gelişmesine büyük katkı sağlamışlardır. Bizim burada üzerinde biraz daha fazla durmamız gereken hanedanlık, hiç şüphe yok ki Büveyhoğullarıdır. Bunun nedeni, hem Şîî İmâmiyye kolunu desteklemeleri hem de Müfîd döneminde Bağdad’a hâkim olmalarıdır.

Büveyhoğulları, Ebu Şucâ Büveyh tarafından kurulmuş bir hanedanlıktır.¹¹⁶ Büveyhilere de adını veren bu kişi, balıkçılıkla uğraşan bir Deylem’lidir. Büveyh’in oğullarının sergilediği başarılı siyaset ve gayret, babalarının adıyla anılacak bir iktidarın oluşmasını sağlamıştır.

Tarihçiler, Büveyhilerin nesebi konusunda ihtilaf halindedirler. Bazı bilginler, onların soylarını, Sasani Hükümdarı Hürmüz’ün oğlu Yezdicerd’e dayandırırken, bazıları da Sasani veziri Mihr Narse’ye bağlamaktadır.¹¹⁷

Emevî ve Abbasî idaresinden sonra Şîfler için tarih belki de ilk defa bu kadar aydınlanır olmuştur. Şîiler, İslam tarihinde ilk kez bu hanedanlık sayesinde akidelerini serbestçe yaymak ve yazmak fırsatı bulmuşlardır. Şeyh Müfîd de Bağdad’da devrinin en

¹¹³Bulut, *age*, 15.

¹¹⁴Fığlalı, *age*, 187.

¹¹⁵Bulut, *age*, 15.

¹¹⁶Mehmet Azimli, *Hz. Ali Neslinin İsyancıları*, 112.

¹¹⁷İbnü’l-Esîr, *el Kamil fî Tarih Tercümesi* 8, 221; Erdoğan Merçil, “Büveyhiler” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* c. 6 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 496; Mehmet Azimli, *Hz. Ali Neslinin İsyancıları*, 114.

parlak Şi'î kelâmcısı olmuştur. Yirmi bir yıl iktidarda kalan Muizzüddeve (334-357/945-967) ile birlikte iktidar gücünü arkalarına alan Şiîler en parlak günlerini yaşamaya başladılar.¹¹⁸

Bilinmektedir ki hiçbir mezhepsel hareketlilik, dönemin siyasi ve toplumsal koşullarından bağımsız şekilde düşünülemez. Büveyhiler dönemi Bağdatı'nda değişen siyasal yansımalarının halk üzerindeki tesiri, daha çok karşıtlık ilişkisi üzerinden ortaya çıkmıştır. Büveyhi idarecilerin Bağdat'ta etkili olmaya başlamalarıyla Sünniler daha öncesinde sahip oldukları devleti temsil etme imtiyazını kaybetmeye başlamışlardır.¹¹⁹

Büveyhi emirleri, Bağdat'a hâkim olduktan sonra Abbasî halifelerinin neredeyse tüm yetkilerini ellerinden almışlar ve neticede hilafet makamının hiç bir yaptırım gücü kalmamış, tamamen Büveyhi emirlerinin kontrolü altına girmiştir.¹²⁰ Bağdat şehri kurulduğundan itibaren şüphesiz ki azınlık durumda kalan Şiîler, Büveyhiler ile başlayan bu yeni dönemde Bağdat'ta ağırlıklarını hissettirmeye başlamışlardır. Böylece Kum'dan ziyade Bağdat Şiî düşüncesinin yeni merkezi haline gelmiştir.¹²¹

Büveyhiler öncesinde Bağdad'da büyük bir Şiî topluluğu yoktu. O dönemde Şiîlerin en güçlü olduğu yer, Bağdad'ın batısındaki kerh mahallesi idi. Büveyhoğullarının Bağdad'ı ele geçirmesiyle buradaki demografik yapı Şiîler lehine değişmeye başlamış bunun sonucunda hanedan desteğini de arkasına alan Şiîler güçlenmiştir.¹²² Sonraları artan çatışmalar neticesinde Halife el-Kadir, münazaralarda bulunmayı yasaklamıştır. Yasağa uymayanların cezaya çarptırılacağına dair kendilerinden imza dahi alınmıştır.¹²³ Hatta bu çatışmalarda etkin rol oynadığı düşünülen İbnü'l-Muallim Şeyh Müfid, Bağdad'ın dışına sürgüne gönderilmiştir.¹²⁴ Şiî-Sünni çatışmaları bir ara durma noktasına gelse de zaman zaman şiddetli çatışmalar yaşanmaya devam etmiştir.¹²⁵

Büveyhoğullarının desteğiyle geçmişe nazaran çok parlak ve etkili bir dönem yaşayan Şiîler, onların gerilemesi ve zayıflaması sonucu hareket alanları kısıtlanmış bu

¹¹⁸İbn Kesîr, *el Bidaye ven Nihaye*, 243; Mehmet Azimli, *Hız. Ali Neslinin İsyanları*, 117; Hatice Geçkin, *Büveyhiler Döneminde Bağdad'da Şiîlik*, 34.

¹¹⁹Hatice Geçkin, "Büveyhiler Döneminde Bağdad'da Şiîlik", 74.

¹²⁰Halil İbrahim Bulut, *Şi'a'da Usûlîliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*, 26.

¹²¹Cemil Hakyemez, *Şi'a'da Gaybet İnancı ve Gaib On İkinci İmam*, 132; Hatice Geçkin, "Büveyhiler Döneminde Bağdad'da Şiîlik", 47.

¹²²Halil İbrahim Bulut, *Şi'a'da Usûlîliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*, 28.

¹²³İbn Kesîr, *el Bidaye ve'n- Nihaye*, 73.

¹²⁴İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam*, 33; Halil İbrahim Bulut, *age*, 26.

¹²⁵Mehmet Azimli, *age*, 125.

da fikir ve görüşlerine doğrudan etki etmiştir. Özellikle Büveyhi emiri Adûdûdevle ed-Deylemi ile ilişkileri üst düzeyde olan Şeyh Müfîd, görüşlerini serbestçe yayabilme imkânı bulmuştur.¹²⁶ Büveyhi hâkimiyeti, 447/1055 tarihinde, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Bağdad'ı alışıyla sona erer.¹²⁷

1.2.3. Şeyh Müfîd'in Şîliğe Katkısı

Şeyh Müfîd'in yaşadığı Büveyhiler dönemine (334-447/945-1055) değin siyasi hareketliliğin duraksamadan devam ettiği Bağdad, siyasi açıdan karışıklıklara rağmen ilmi ve kültürel açıdan her dönemde önemini korumuştur. Mansur, Bağdad'ı kurduktan sonra, aklî ve tabîî ilimleri ilgilendiren Farsça, Yunanca, Hintçe pek çok eseri Arapça'ya tercüme ettirmiş ve bunun için her türlü imkân ve teşviki sağlayarak haleflerince de takip edilecek bir ilmî gelenek başlatmıştır.¹²⁸

Bağdad'ın bu ilim ve kültür seviyesi, mezheplerin de düşünce dünyalarına büyük katkılar yapmış ve mezheplerin ilmi şahsiyetleri Bağdad'da yetişmiş ve bu ilmi paydan hisselerine düşeni alarak mezheplerinin görüşlerini kuvvetlendirme ve ileriye dönük geliştirme yoluna gitmişlerdir. Şîîler ise bu ortamı en iyi şekilde değerlendirenlerden olmaları hasebiyle Bağdad'ın düşünce zenginliğinden belki de en fazla yararlanan mezhep olmuşlardır.¹²⁹

Abbasîler döneminde yaşanan birtakım kültürel faaliyetlerin İmâmîyyeye dolaylı da olsa katkı sağladığı açıktır.¹³⁰ Özellikle Harun Reşid'in veziri Yahya b. Halid el-Bermek (188/805)'in özel gayretleriyle ilmi ve kültürel faaliyetlerin artması, temel Şîî fikirlerin olgunlaşmasına vesile olmuştur.¹³¹ Büveyhilerin Bağdad'a hakim olmasından sonra burası Şîîlik için Kum'dan ziyade yeni bir merkez olmuş ve Şîî düşüncenin tekâmülünde yeni bir seyrin de başlamasına neden olmuştur. Bu dönemde Şîîler kendi literatürlerini oluşturma imkânı elde ettikleri gibi sosyal hayatlarında uygulamaya

¹²⁶Mazlum Uyar, *Şîî ulemanın otoritesinin temelleri*, 23.

¹²⁷Mehmet Azimli, *age*, 124.

¹²⁸Kadir Kan, "Abbasîlerin Birinci Asrında Bağdad", (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2010), 231.

¹²⁹Hatice Geçkin, "Büveyhiler Döneminde Bağdad'da Şîîlik", 26.

¹³⁰Osman Aydınli, *İslam Düşüncesinde Aklîleşme Süreci "Mutezilenin Oluşumu ve Ebu'l-Huzeyl Allaf"*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 99.

¹³¹Bişr b. el-Mu'temir'in tartışmalarla olan ilişkisi için bkz. Cemil Hakyemez, "Bişr b. el-Mu'temir ve Mu'tazile'nin Bağdad Ekolünün Doğuşu", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1998), 25-32.

koydukları yeni uygulamalarla takiyyeye ihtiyaç duymadan görüşlerini rahatça ifade etme imkânına kavuşmuşlardır.¹³²

Şîî Kum ekolünün IV/X. asrın ikinci yarısındaki en yetkili kişisi olan İbn Babaveyh'ten sonra rivayet ağırlıklı çalışmalar etkisini iyice kaybedip zayıflamaya başlayınca Şeyh Müfîd önderliğindeki Bağdad ekolü devreye girmiştir.¹³³ Müfîd'den önceki döneme baktığımızda gelenekçi Kum âlimlerinin, Nevbahtî ailesinin ve Mutezile'nin yeri fevkalade önemlidir.

Şeyh Müfîd, geleneksel Şîî anlayışından farklı olarak, Mehdi'nin gelişinden önce kurulan bir idarenin meşru olmadığı yönündeki iddialara karşı çıkarak mevcut idareyle bazı şartlarda iş birliği yapılabileceğini ortaya koymuştur. Bu düşünce sonucu Şîa toplumu ile o devrin iktidarı olan Büveyhoğulları arasında yakın bir ilişki kurulmasına da vesile olmuştur.¹³⁴

İslam düşüncesinin önemli yorumcuları olan kelâm okullarının temel düşünce karakterleri, araştırmacıların hep ilgisini çekmiştir. Mutezile, Emevilerin son döneminde ortaya çıkan fikri tartışmaların odak noktasını oluşturan büyük günah meselesi, Allahın sıfatları gibi konularda şekillenmeye başlayan daha sonra Abbasiler dönemi tercüme faaliyetleri ile birlikte felsefi fikirlerden beslenerek güçlenen ve Abbasilerin yükseliş sürecinde bir süre resmi mezhep hüvviyeti kazanan dini-politik bir harekettir.¹³⁵ Erken dönem Şîî kelâmıyla Mutezile kelâmı mukayese edildiğinde sadece imamet değil birçok konuda büyük farklılıklar olduğu görülür. Bunun sebebi, Şîî kelâmının hadis kaynaklı olmasından kaynaklanır. Bu yönüyle Mutezile'nin en çok tenkid ettiği gruptandır. İkinci asırda da aralarında belirgin farklar vardır.¹³⁶ Yahya el-Bermekî tarafından düzenlenen mecliste söz alan âlimlerden bazılarının Mutezili; bazılarının İmâmî olması Mutezile- İmâmîye etkileşimi hakkında bize bilgiler vermektedir.¹³⁷

Şîî kelâmının akılcı istikamette şekillenmesinde Mutezilenin İmami ulemaya tesiri iki merhalede olmuştur. Bunlardan biri Nevbahtiler yolu ile diğeri de Buveyhiler döneminde olmuştur.¹³⁸

¹³²Cemil Hakyemez, *Şî'a'da Gaybet İnanç ve Gaib On İkinci İmam*, 132.

¹³³Cemil Hakyemez, *age*, 20.

¹³⁴Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları*, 304.

¹³⁵Osman Aydın, "Mutezile", *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, 127.

¹³⁶Halil İbrahim Bulut, *age*, 220.

¹³⁷W. Montgomery Watt, *Erken Dönem İmâmî Doktrinine Dair Mülâhazalar*, 296.

¹³⁸Halil İbrahim Bulut, *age*, 215.

Şîa'nın, kendisini ilk hilafet tartışmalarından beri iktidarın gerçek sahibi olma adına muhalefet olarak gördüğü ve otoritenin ancak nas ile tayin edilmiş imamlara ait olması gerektiği iddiası da bilinen bir gerçekliktir. Şîa'nın siyasi diyebileceğimiz imâmet görüşleri dışında, diğer önemli kelâmi konulardaki görüşlerinin Mutezile ile benzeşmesi,¹³⁹ Mutezile'den etkilenip etkilenmedikleri sorusunu gündeme getirmektedir. Mutezile ile bağlantılı olarak düşündüğümüzde, Şîiler açısından Nevbahtîler¹⁴⁰ çok büyük bir önem arz eder. İmâmiyye mezhebinin şekillenmesinde Nevbahtî ailesi büyük bir rol üstlenmişlerdir. Sonraki Şîî mütekellimler, onlardan vasıtalı veya vasıtasız şekilde istifade etmişlerdir. Özellikle akli planda en önemli rolü, Ebu Sehl İsmail b. Ali (ö.311/923-924) ve Hasan b. Musa (ö.300-310/912-922) oynamıştır.¹⁴¹

İmamiyye kelâmının gelişmesi ve rasyonelleşmesinde etkili olan Nevbahtîler, imamet nazariyesi hariç Mutezilenin kelâm metodundan azami derecede etkilenmişlerdir.¹⁴² Allahın sıfatları ve adaletiyle alakalı olarak Mutezile anlayışının temel unsurlarını Şîaya uyarlamışlardır. Nevbahtîler, Mutezileden etkilenmekle beraber Şîî imamet doktrini savunmuşlar bu konuda Mutezileye karşı çıkmışlardır.¹⁴³

Mutezile ile Şîa arasında oluşan ortak bağ, Bağdad Mutezilesi sayesinde gerçekleşmiştir. Bu ilişki Büveyhiler döneminde bir başka biçimde devam etmiştir. Şîilerin, özellikle imâmet etrafında şekillenen inanç esaslarına yöneltilen eleştirilere mantıki zeminde cevap verebilmeleri için akli metodu en iyi kullanan Mutezile'ye yaklaşması gerekti. Öyle ki bu dönemin en önemli Şîî âlimlerinden biri olan İbn Babaveyh el-Kummi, eserlerinde Mu'tezili âlimlerin metoduna ağırlık vermiş, Müfid de Bağdad Mutezile âlimlerinden Ebu'l-Kasım el-Belhî el-Kâ'bî'den dersler almıştı. Bundan dolayı Şeyh Müfid'in kelâmi metodunun, Bağdad Mutezilesi'nin görüşleri ile

¹³⁹Kamil Güneş, "Şîa İle Mutezile Arasında İttifak ya da İhtilaf Edilen Bazı Kelami Meseleler", *Bakü Devlet Üni. İlahiyat Fak. İlmi Mecmuası* 1, sy.2 (2004):183.

¹⁴⁰Bu ailenin aslı meşhur Fars devletinin kahraman emirlerinden olan Cuzrez ve oğlu Bib'in sülalesine dayanır. Ebu Sehl b. Nevbaht'a gelince; bu onun ismi künyesidir. O, münecimlik, mütercimlik ve Mansur'a yakınlıkta, babasının yerini aldı. Zira babası Mansur'a karşı görevlerini yerine getiremez duruma düştüğünde, Mansur ona, oğlunu getir yerini ona bırak dedi. Bunun üzerine babası, oğlu Ebu Sehl'i Mansur'a gönderdi. Ebu Sehl künyesini kendisine Halife Mansur vermiştir. Bk. Kummî-Nevbahtî, *Şîî fırkalar*, 11.

¹⁴¹Mazlum Uyar, *Şîî Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 13-14.

¹⁴²Bulut, *age*, 53.

¹⁴³Bulut, *age*, 215.

imâmet düşüncesinin bir sentezi olduğunu iddia edenler olmuştur.¹⁴⁴ Böylelikle Müfîd'in kelâm metodunun temelini, Bağdad Mutezilesi ile geleneksel imâmi düşüncesi oluşmuştur.¹⁴⁵ İmâmiyye Şîa'sının hatta belki de tüm Şîi düşüncenin bir usûl-i fikh disiplini içerisinde formüle edilmeye başlaması, İbn Cüneyd'in öğrencisi ve Şîi İmâmiyye kelâmının en büyüklerinden olan Şeyh Müfîd'in katkılarıyla olmuştur.¹⁴⁶ Akla dayanan kelâm, İmâmiyye Şîa'sı bünyesinde onunla başlamış, bu da Usûlî düşüncenin başlamasına zemin hazırlamıştır. O, gelenekçilere karşı çıkmakla birlikte akli tek başına müstakil bir delil olarak da kullanmamıştır. Bu sebeple kıyas, rey ve ictihata karşı çıkmış ve akli, nassı anlamada bir vasıta olarak görmüştür.¹⁴⁷

Müfîd'in bu çalışmaları Şîa'da rasyonel düşüncenin şekillenmesiyle Usûlî anlayışın oluşmasına sebep olurken Ehlül-Hadis (Ahbârilik)'in de zayıflamasına sebep olmuştur.¹⁴⁸ Müfîd, aynı zamanda muhaddislerin reisi ve Kummilerin lideri Şeyh Sadûk'tan dersler almıştır. Usûlî düşüncüyü hâkim kılabilmek için hocasını bile tenkit etmekten çekinmemiştir.¹⁴⁹ Gerçek inancı belirlemek amacıyla rasyonel araştırmanın zorunlu bir vasıta olduğuna inandığı için, hocası Şeyh Sadûk'un, imamlardan gelen ahad hadislerin pek çok alanda delil olarak kullanması görüşünü terk etmiştir.¹⁵⁰

Müfîd ile hocası arasındaki en büyük farklılık, Müfîd'in gelenekçi düşüncenin bazı unsurlarını kabul etmesine rağmen akla dayalı kelâma büyük önem vermesidir.¹⁵¹ Aslında İmamiyye Şîası içerisinde akli delilleri ilk olarak kullanarak Usûlî anlayışın temellerini atan kişi, Müfîd'in de hocası olan İbn-i Cüneyd'dir. Ne var ki, döneminin özellikleri sebebiyle olsa gerek kıyas ve reyi kabul etmesi sebebiyle çok fazla eleştiriye tabi tutulmuştur.

Öğrencisi Müfîd'in akıl konusundaki tutumuna gelince, onun zamanında akıl, müstakil bir delil olarak diğer üç delille beraber kullanılmamaktaydı.¹⁵² Müfîd, aklın hem inancın temel prensiplerini, hem de ahlaki vecibeleri anlamada tek başına yeterli

¹⁴⁴Osman Demir, "Bağdad Mu'tezile'si Kelamcıları ve Dönemin Fikri ve Siyasi Yapılanmasına Olan Etkileri", *İslam Medeniyetinde Bağdad Uluslararası Sempozyumu* (İstanbul: 2008), 207.

¹⁴⁵Mazlum Uyar, *İmâmiyye Şî'asında Düşünce Ekolleri, Ahbarilik*, 97.

¹⁴⁶Heinz Halm, *Shiism*, (Edinburgh 1991), 52; Cemil Hakyemez, "Şîi İmâmiyye Fıkımın Teşekkül Süreci ve İmâmet", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, sy. 13 (2008): 13- 27.

¹⁴⁷Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları*, 304-305.

¹⁴⁸Müderrişi, *Mukaddimeî*, 45.

¹⁴⁹Mazlum Uyar, *İmâmiyye Şî'asında Düşünce Ekolleri, Ahbarilik*, 98-99.

¹⁵⁰Jonathan Brown, "Şî'a'da Hadis", Çev. İbrahim Kutluay, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, sy. 6 (2012): 142.

¹⁵¹McDermott, *The theology*, 368.

¹⁵²Uyar, *Şîi Ulehasının Otoritesinin Temelleri*, 21

olduğunu düşünen öğrencisi Şerif Murtazaya muhalif olarak Bağdad Mutezilesi'nin nazar görüşünü savunmuştur ve aklın ancak vahiyle dini bilgi ve gerçekleri anlayacağını söylemiştir.¹⁵³ Aklın vahye ihtiyacını kabul etmekle birlikte, akıldan mahrum olan bir imanın sağlam olmayacağını söyleyen Müfid, Gaib İmam'ın ortaya çıkmama sebebini de, müntesiplerinin bu taklidi imanlarına bağlar. Bu görüşleri ile öğrencisi Şerif el-Murtaza ve Tûsî ile iyice ortaya çıkan, çağımızda da Hümeyni ile en ileri noktaya ulaşan Mehdi'nin ortaya çıkış düşüncelerinin temelini oluşturur.¹⁵⁴

Müfid, akıl ve vahiy konusunda yukarda anlattığımız sebeplerden dolayı, gelenekçi olan hocası Şeyh Sadûk ile Basra Mutezilesini takip eden öğrencisi Murtaza arasında orta yolu takip etmiştir.¹⁵⁵ Şerif el-Murtaza ve Şeyh Tûsî, Müfid'in hazırlamış olduğu zeminde Şîî İmâmiyye kelâmı ve fikhında önemli bir ilerlemeler sağlamışlardır.¹⁵⁶

¹⁵³Nevman, *The Development*, s. 214-215; Uyar, *age*, 99.

¹⁵⁴Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları*, 304.

¹⁵⁵Uyar, *age*, 99.

¹⁵⁶Cemil Hakyemez, "Şîî İmâmiyye Fıkhının Teşekkül Süreci ve İmâmet", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, sy. 13 (2008): 28.

İKİNCİ BÖLÜM

EVÂİLÜ'L-MAKÂLÂT

2.1. EVÂİLÜ'L-MAKÂLÂT NÜSHALARI VE ESERLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

Şîf İmâmiyye kelâmının kurucusu olan Şeyh Müfid'in 200 den fazla eseri vardır. Bunların bazıları Dârül-Müfid adlı kuruluş tarafından 1414/1993) yılında on dört cilt halinde neşredilmiştir.

Tam adı *Evâ'ilü'l-makâlât fi'l-mezâhibil-muhtârât*'tır. İmâmiyye Şîası ve diğer mezheplerlerin akaid konularına ilişkin görüşlerini mukayeseli bir şekilde anlatan bir eserdir. *Evâ'ilü'l-makâlât* ilk defa Fazlullah ez-Zencani'nin bir mukaddimesi ve Abbas kulu Çerendebanî'nin tahkikiyle yine Şeyh Müfid'in *Tashihu'l-itikâd* adlı kitabı ile birlikte Tebrizde 1963-1964 yayımlanmıştır.¹⁵⁷ *Evâ'ilü'l-makâlât*, Şerif Radi'nin nakipliği döneminde, yani 396-406/1005-1015 yılları arasında telif edilmiş olması gerekir.¹⁵⁸

Felsefî ve fikhî konulara da yer verilen *Evâ'ilü'l-makâlât*, daha sonra İbrahim el-Ensârî tarafından gerçekleştirilen neşirle hem hacim hem de esas alınan yazma nüshalar bakımından daha mükemmel bir şekil almıştır.¹⁵⁹ *Silsiletü Müellefât-i Şeyh el-Müfid*, Beyrutda 1413/1994 yılında C.4 içinde neşredilmiştir.¹⁶⁰ Eser, İbrahim el-Ensârî neşrinde hayli genişlemiş ve hem hacim hem de esas alınan yazma nüshalar bakımından daha mükemmel bir şekil almıştır. Bu neşirde ilk baskının başında yer alan mukaddime ile her sayfadaki dipnotları da ayrı bir bölüm halinde kitabın sonuna eklenmiş, bunları Ensârî'nin kendi notları takip etmiştir.

Eser dört bölümden (bab) oluşmakta olup birinci bölümde “teşeyyu” ile “itizâl” kelimeleri üzerinde durulur. Burada önce “teşeyyu”nun sözlük ve terim anlamları açıklandıktan sonra itizâl kökünden türetilen Mutezile kelimesinin Vâsıl b. Atâ ta-

¹⁵⁷Bulut, *age*, 135.

¹⁵⁸Mustafa Öz, “Evâ'ilü'l-makâlât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* c. 11 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 514-515.

¹⁵⁹Bulut, *age*, 135.

¹⁶⁰Mustafa Öz, *age*, 514-515.

rafından “menzile beyne'l-menzileteyn” görüşünün ileri sürülmesiyle ortaya çıktığı ve bu ilkeyi benimseyenlerin bu adla anılması gerektiği ifade edilir.

İkinci bölümde ise İmâmiyye teriminin, Şîa'nın imamet ilkesini benimseyen ve onu Hz. Hüseyin nesline hasredip Ali er-Rızâ ile devam ettiğini kabul eden gruba has bir isim olduğu vurgulandıktan sonra diğer Şîa gruplarının ise özel görüşleri sebebiyle farklı isimler aldıkları zikredilir.

Üçüncü bölümde ise başta imamet konusu olmak üzere İmâmiyye'nin üzerinde ittifak ettiği itikadî esaslar ile buna mukabil diğer fırkaların bu konudaki görüşleri (katılmaları veya muhalif olmaları diye) ele alınır. Bu bölümde ayrıca imamet ilkesi karşısında yer alan grupların tekfiri, akıl-nakil ilişkisi, nebî ve resul kavramları, rec'at, bedâ, şefaet ve kebîre konuları İmâmiyye anlayışı çerçevesinde işlenir.

Dördüncü bölüm ise Şeyh Müfid'in itikadî konulara dair kendi görüşlerini ihtiva ederken bunların on iki imamdan nakledilen rivayetlere uygun olduğu vurgulanır. Tevhid, sıfatlar, kelâm sıfatının hudûsü, ilâhî isim ve sıfatların tevkifi oluşu, ilim sıfatının ezeliyeti, ahval teorisi, kullara ait fiiller, ulûhiyyet gibi konularına yer verilir. Peygamberlerin masum oluşu, Kur'an'ın i'câz yönleri, imamların masumiyeti, onların gaybın yanı sıra çeşitli dil ve sanatları bilmeleri, gaybet döneminde on ikinci imamlarla irtibatı sağlayan sefirlerin ve babların mucize göstermeleri, imamların meleklerin sözlerini işitmeleri ve gördükleri rüyaların sadık olduğu gibi imamete dair meseleler ele alınır. Bölümün bundan sonraki kısmında ise, öldükten sonra herkesin Hz. Peygamber'i ve Hz. Ali'yi göreceği rivayetiyle başlanarak kıyamete dair bazı konulara yer verilir. Son olarak da bedâ, büyük günah işleyeninin durumu, tövbe, bilgi bahsi, bazı âhîret meselelerine temas edilir.

Kitabın sonunda, *Evâilü'l-makâlât*'a eklenmek üzere Şeyh Müfid tarafından Şerîf er-Radî'ye sorulduğu belirtilen altı sayfalık kısım bulunur. Peygamberlerin ve imamların masumiyeti, Hz. Peygamber'in nübüvvetten sonra yazı yazmasını bildiği, duyuların algılama şekli ve son olarak da Müslümanlar arasında ortaya çıkacak olaylar hakkında kıyas yapmanın mümkün olmadığı, zira zuhur edecek her problem için imamların önceden çözüm getirdikleri gibi hususlar işlenir.

Müfid'in *Evâ'ilü'l-makâlât* adlı eseri, önemli Şîî kelâmî bilgileri verse de hakkında çok fazla çalışma yapılmamıştır. Özellikle ülkemizde Şîîlik adına ve özelde

İmâmiyye kelâmı üzerine çalışmalar yapan hemen hemen herkesin mutlaka bir şekilde kaynak gösterdiği önemli Şîî kaynaklar arasında yer alır.

Eserin ilk dönem Şîî eserlerinden olması ve haberi anlayıştan kelâmî anlayışa geçmede kaynaklık teşkil etmesi, değerini daha da artırıyor. Yazıldığı dönem itibariyle ilk kaynaklar arasındadır. İmâmiyyenin kelâmî konuları hakkında geniş bir şekilde bilgiler vermesi sebebiyle de bu alanda çalışma yapmak isteyen ve bu alanda fikir sahibi olmak isteyenler için çok faydalı bir eserdir.

2.2. MÜFİD'İN *EVÂİLÜ'L-MAKÂLÂT*'TA GEÇEN KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ

2.2.1. Şîa'nın isimlendirilmesi

Şîa'nın isimlendirilmesi ve diğer fırkalarla arasındaki farklar konusunda Şeyh Müfid şöyle der: “Teşeyyü” sözlükte, ihlas ile uyulana, dini ve velâ yöntemiyle uymaktır. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “Böylece kendi taraftarlarından olan, düşmanlarından olana karşı kendisinden yardım istedi.”¹⁶¹ Bu ayete dayanarak (Yüce Allah) adlandırmada velayet ve düşmanlık yöntemiyle iki tarafı birbirinden ayıran bir yol izledi. Bu hususla Şîa isminin dostu ya da düşmanı olmakla ilgili olduğunu belirtmiştir. Allah Teâla şöyle buyurdu: “Şüphesiz İbrahim de onun (Nuh'un) taraftarlarından idi.”¹⁶² Allah Teâla, vela yöntemiyle Hz. İbrahim'in Nuh(a.s)'a uymasını hükmetti. Arapların şu sözü de bu bağlamdadır: “Falan kişi şu konuda konuştu, falan kişi de onun sözüne uydu.” Yani onun sözünü doğrulayıp, sözün anlamına uyduğu zaman (bu ifade kullanılır). Yine misafirini yolcu eden kişinin onu takip eden için de bu anlamda kullanılır. Ancak ne var ki bu ifade, her başkasını takip eden kişi için zikrettiğimiz “taraftar olma” anlamını ifade etmemektedir. İster gerçek isterse batıl anlamında söz konusu olsun ifade ettiğimiz manaya denk lafız olmadığı sürece bu uymaya “teşeyyü” denilemez.¹⁶³

“تعيشد” kelimesine “ال” takısı getirmeyerek ve teb'id (bazı) anlamını ifade eden “هؤلاء يند تعيشد” (bunlar Beni Ümeyye tebasındadır) ya da “تعيشد يند نم العباس” (Abbas oğulları tebasındadır) diye

¹⁶¹Kasas 28/15.

¹⁶²Saffat37/83.

¹⁶³Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 35.

söylenir. “الشَّعْبِيَّةُ” şeklinde kullanıldığı zaman tahsis ifade eder ve böylece “Emirü'l-mü'minine tabi olanların vela yoluyla ya da Peygamber'den sonra fasılasız, hilafet makamında kendisini geçmiş muktedaya uygun kişinin imametinin reddini öngörmelerine mahal olmaz. Bu öngörünün doğruluğunu gösteren şey, toplumun örfüdür ve toplumun mutlak anlamda o konu hakkındaki düşünceleri ve muhatabın bu fırkayı belirlemede hatibin (konuşanın) ne kastettiğinin bilgisi gösterir. Aksine söz konusu fırkanın, zikrettiğimiz şekliyle muhalif olan kişinin adlandırılmasıyla ortaya çıkmaz. Örfün mutlak anlamda İslam'ı, Hanifliği, imanı, namazı, zekâtı, haccı, orucu zikredenin maksadı anladığı gibi her ne kadar bu isimler dilin aslında şeriat'ın ifade ettiği anlamı ve örfün açıklık getirdiği hüküm için fayda sağlamamaktadır. Haricilerin bu ithamdan arınmış olarak ittifakla davranmaları,¹⁶⁴ Şîh lafzına gelen anlamı yok saymaları ve “الْمُعِيشَةُ” olarak kullananların bilgisizliği, bu konuyu daha da anlaşılır hale getirmektedir. Her ne kadar vela yoluyla Ebu Bekir ve Ömer'e tabi olsalar dahi. Basralılar, Muaviye taraftarları, Emirül-mü'minin'e yardım etmeyenler de bu lafzı doğru kullanmazlar.

Teşeyyü için açıkladıklarımız bir alamet'i-farika olarak sabitlenince ümmet içerisinde İmamiyye, Zeydiyye, Carudiyye fırkalarının bu kavramı düzgün kullanmaları, bu kavramın gerektirdiği olguyu elde etmeleri, kendilerine vacip oldu. Onlar her ne kadar bazı durumlarda farklı düşünceler de bu yoldan çıkmadılar. Mutezile, Bekriyye, Hariciler ve Haşeviyye ise bizim “teşeyyü”ye yüklediğimiz anlamı bilmedikleri için hiç bir surette bu görüşe katılmadılar.

Bunlar, her ne kadar itilaf ehline göre doğru yola götüren imamlara uysalar da, rüsvaylıkla birlikte düşmanlığı terk etmeyi ön görseler de teşeyyü, her ne kadar bu kavramın kökü, nitelediğimiz gibi sözlükte “uymak” olsa da misal “İslam” kelimesinin Muhammed(a.s)'in ümmetine özel bir isim olarak kullanıldığı gibi; sözlük itibariyle Yahudilerin Musa'ya tabi olduklarından, Hıristiyanların İsa'ya teslim, Mecusilerin Zerdüş'te itaat ettiklerinden dolayı her kişiye sözlük anlamı itibariyle izafe edilebilir. Yine sözlük itibariyle İslam sözcüğü Muhammed(a.s) ümmeti için kullanıldığı vakit örf ve kullanım bakımından bu ümmete özel oldu. Diğer gruplar bu hükmün içerisinden çıktılar. Her ne kadar bu geniş konu ile ilgili kapsamlı açıklamalar bulunsa da, bizim buradaki maksadımız farklı olduğu için, bu açıklamaları bir kenara koyup bizim tespit

¹⁶⁴Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-Makâlât*, 36.

ettiğimiz yukarıdaki öngörüğü açıklayan bu cümleyi yeterli bulduk. Açıklamadığımız konu hakkında müstakil bir risaleyi araştırma konusu edindik.¹⁶⁵

Mutezile'ye ve Mutezile'nin i'tizal ismiyle nitelenmesine gelince bu, “el-menzile beyne'l-menzileteyn” lafzı çerçevesinde oluşturulan yeni bir lakaptır. Bu anlamda mezhebi ihdas eden Vâsıl b. Atâ olup bu ismi delille temellendirmeyi başlattı. Onu Amr b. Ubeyd takip etti ve onunla aynı görüşe sahip oldu. Bu ikisine tabi olmaları ve Hasan Basrî ve arkadaşlarının meclisinden ayrılmaları sebebiyle insanlar onlara Mutezile adını verdiler. Ondan ayrılanlar daha önce ona tabi idiler. Bu meselede söyledikleri sözler sebebiyle onları bütün ümmetten ve diğer âlimlerden ayrı tuttular. Bu hadiseden önce i'tizal bilinmiyordu ve insanlardan hiç bir grup için bir alamet değildi. “el-menzile beyne'l-menzileteyn” hususunda kim Mutezile ile aynı görüşte olursa o kimse hakikatte Mutezile'dir. Mutezile'den başka rey ehlinde olanların görüşleriyle bu görüşünü birleştirse dahi bu böyledir. Böylece i'tizal isminden ve onlar hakkında verilen bu hükümden, ümmetin cumhuruyla aynı görüşte olmamaları sebebiyle kurtulamadılar. Bunun gibi, daha önce açıkladığımız “Emiri'l-mü'minin'in imâmetini kabul eden kimse, Şîa'nın pek çoğunun kabul etmediği bir şeye inansa da Şîilik'le adlandırılmaktan kurtulamaz. Dırar b. Amr da, Mutezile'nin cumhurunun hilafına “mahlûk” ve “mahiyet”i kabul etse dahi böyledir ve o bir Mutezile'dir. Aynı şekilde, Allah'ın isimleri ve sıfatların manaları konusunda söylediği sözlerle ilgili Şîa'nın tamamına muhalif olsa da Hişam b. el-Hakem Şîî idi.¹⁶⁶

İmâmiyye ile diğer Şîî mezhepler arasındaki fark konusunda Şeyh Müfid şöyle der: Şîa'dan bir fırkanın imâmetle nitelendirilmesine gelince o, imâmetin gerekliliğini savunan ve imâmetin bütün zamanlarda var olduğunu kabul eden kimse için bir işaretir. cel'i nas bunu farz kılmıştır. İsmet ve kemal sıfatları bütün imamlara hastır. Sonra imâmeti Hüseyin b. Ali'nin çocuğuna hasretti ve sonra da Ali er-Rıza b. Musa'ya nakletti.¹⁶⁷

İmâmiyye'nin Mutezile'nin hilafına ittifak ettiği ve üzerinde icma ettiği imâmetle ilgili sözleri hakkında Şeyh Müfid şöyle der: İmâmet ehli, Allah'ın mükellef kullar için delil olan (hucetullah) mevcut imamın bütün zamanlarda gerekli olduğu üzerinde ittifak etti. Onun varlığı ile dinde maslahat tamam olur. Mutezile ise bütün

¹⁶⁵Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 37.

¹⁶⁶Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 1.

¹⁶⁷Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 2.

zamanlarda mevcut bir imamın var olmasının gerekli olmadığı üzerinde icma etti. Bu hususta Hariciler, Zeydiler, Mürcie ve Ehl-i hadis İmâmiyye'ye muhalefet etti.

İmâmiyye, dinde imam olanın masum olduğu, onun din ilimlerinin tamamını bildiği, fazilette kâmil olduğu, cennete götüren ameller hususunda diğerlerine karşı fazilette tamamından farklı olduğu görüşünde ittifak etti. Mutezile ve İmâmiyye dışında zikrettiğimiz fırkalar, İmâmiyye'nin bu görüşünün zıddı üzerinde icma etti. Ve onlar, imamların isyankâr ve günah işleyenlerden olabileceğini, onlardan üstün olmadıklarını caiz gördüler.

İmâmiyye, bizzat nas ve tevkif ile olması hariç mucizesi olmayanın imâmetin sabit olmayacağı üzerinde ittifak etti. Mutezile, Hariciler, Zeydiyye, Mürcie ve Ehl-i hadis bu görüşün hilafı üzerinde icma etti ve nas, tevkif ve mucize olmayan kimseler hakkında da imâmeti caiz gördüler.

İmâmiyye, imâmetin Nebi(a.s)'den sonra Haşimoğullarında olduğu hususunda ittifak etti. Sonra da Ali, Hasan, Hüseyin ve sonra, Hasan'ın çocukları hariç Hüseyin'in çocuklarında devam ettirdi. Mutezile ve zikrettiğimiz fırkalar, bunun hilafı üzerinde icma etti. Zeydiyye hariç diğer fırkalar, Hâşimoğulları dışındakiler için de imâmeti caiz gördüler. Zeydiler, İmâmeti Hüseyin'in çocuklarından başkaları için de caiz gördüler.

İmâmiyye Allah Resulünün hayatında müminlerin emirini halife olarak belirlediği ve onun ölümünden sonra nas ile tayin ettiği üzerinde ittifak etti. Eğer kim bu görüşü savunursa dindeki bir farzı savunmuş olur. Mutezile, Hariciler, Mürcie, Betriyye, Haşeviyye ve Ehl-i-Hadis bu görüşün zıddı üzerinde icma etti ve Nebi (a.s)'nin Emirü'l-müminin'ni tayin etmesini kabul etmediler. Müslümanlar arasında herhangi bir ayırım yapmaksızın ondan sonra imam olabileceğini savundular. İmâmiyye, Emirü'l Müminin'den sonra Nebi (a.s)'ın Hasan ve Hüseyin'in İmâmetini belirlediği hususu üzerinde ittifak etti. Ve Resul (a.s)'ün tayin ettiği gibi, müminlerin emiri de o ikisini imâmete tayin etti. Mutezile, Zeydiyye ve Carudiyye hariç diğer fırkalar bu görüşün zıddı üzerinde icma etti ve onlar Hasan ve Hüseyin'in imâmetinin nas ve tevkif ile olmasını kabul etmediler. İmâmiyye, Allah Rasulünün Ali b. Hüseyin'i tayin ettiği ve onun babasının ve dedesinin onu tayin ettiği üzerinde ittifak etti. Nitekim Nebi (a.s) de onu tayin etmişti. Ali b. Hüseyin bu sebeplerle müminlerin imamıdır. Mutezile, Hariciler, Zeydiyye, Mürcie, Ehl-i hadis ve onların tabileri buna aykırı görüş

üzerindedir. Ali b. Hüseyin'in ümmetin imamı olmasını icmaen kabul etmediler. Çünkü imâmet Müslümanlardan herhangi bir imama zorunlu kılınmıştır.

İmâmiyye, Resul'den sonraki imamların on iki imam olduğu üzerinde ittifak etti. Bu konuda Ehl-i millet olarak sayılan bütün mezhepler İmâmiyye'ye muhalefet etti. İmâmiyye'ye cumhurun muhalefet etmesi sebebiyle aklî kıyas, razı olunan vahiy ve yakine ulaştırılan açık burhan cihetlerinden açık deliller sundular.¹⁶⁸

2.2.2. İmamet

Emirü'l-mü'mininden Önce İmam Olanlar hakkında Şeyh Müfid, İmâmiyye ve Zeydilerin çoğunun, Emirü'l-Mümînin'den önce imam olanların sapkın ve fasıklar olduklarını, onu Rasulullah'ın makamına geçmesini geciktirmiş olmaları sebebiyle asiler, zalimler ve zulümleri sebebiyle cehennemde ebedi kalanlar oldukları görüşü üzerinde ittifak ettiklerini söyler. Mutezile, Hariciler, Zeydiyye'den bir grup, Mürcie ve Haşeviyye ise bu görüşün zıddı üzerinde icma ettiğini ve onların herhangi bir kavmin velayetini kabul ettiklerini belirtir. Onların, velayetin Emiriül-Mü'mîn'in hakkı olduğu meselesini reddettiklerini söyler. Hariciler ve Zeydiyye'den bir grup hariç, onların cennet ehlinde olduklarını söylediklerini anlatır. Onların, özellikle Osman'dan teberrî ettiklerini Osman'ın dinde yeni bir şey ihdas etmesi ve Emirü'l-Mü'mînin'den önce imam olması sebebiyle cehennemde ebedi kalacağını söyledikleri bilgisini verir.¹⁶⁹

Şeyh Müfid, Emirü'l-mü'mininle harbedenler hakkında ise İmâmiyye, Zeydiyye, Hariciler, Basralı ve Şamlılardan ayrılanların; anlaşmayı bozanların kâfir ve delalette olduğunu, Emirü'l-mü'minin ile savaşmaları sebebiyle de melun olup cehennemde ebedi kalacakları üzerinde ittifak ettiklerini söyler. Gazzal ve İbn-i Bâbe'nin dışındaki Mutezile, Mürcie ve Ehl-i hadis Haşeviyye ise bu görüşün zıddı üzerinde icma ettiklerini ismini verdiğimiz kimseler hariç Mutezile'nin tamamı, Mürcie'den bir grup, Ehl-i hadis'ten bir cemaat ise onların kâfir değil fasık olduklarını söylediklerini söyler. Bu fırkalardan Mutezile, fışkları sebebiyle onların ebedi olarak ateşte olduklarını ileri sürdüğünü, Mürcie'den geriye kalanlar ve Ehl-i hadis'in ise onların küfür ve fışk ismini hak etmediklerini söylediklerini bu iki fırkadan bazılarının, onların Emirü'l-Mümînîn ile savaşmalarında ictihad ettiklerini, bu konuda Allah'a itaat ettiklerini ve bununla ecir

¹⁶⁸Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 2-3.

¹⁶⁹Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 3.

alacaklarını söylediler. Diğer bazıları ise, bilakis onların Allah'a isyan ettiklerini fakat fasık olmadıklarını söyledi ve onların azabı hak etmediklerini iddia ettiler. Mutezile'den Vasıl, Gazzal ve Amr b. Ubeyd b. Bab şunu söylediler: “Talha, Zübeyr, Aişe ve çevresindekiler ile Ali b. Ebi Talip, Hasan, Hüseyin, Muhammed ve çevresindekiler Ammar b. Yasir ve diğer Muhacirler, Ensar'ın seçkinleri, Rıdvan Biatından geride kalanlar, aralarındaki ihtilaflarda birbirleriyle lanetleşen kimseler gibidirler. İki taifeden biri fasık ve delalette olup cehennemde ebediliği hak ettiler.. Ne var ki bu konuda bir delil ortaya koyamadılar.” Diye anlatır.

İmâmiyye, Zeydiyye ve Ehl-i hadis'ten bir grubun ise Emirü'l-mü'minin 'e karşı çıkan Haricilerin dinden çıktıkları ve huruçları sebebiyle kâfir olduklarını bu sebeple ebedi olarak cehennemde kalacakları görüşü üzerinde ittifak ettilerini aktarır. Mutezile ise bunun hilafı üzerinde icma ederek onların tekfir edilmelerini kabul etmediklerini onları fasıklıkla isimlendirmekle yetindiklerini ve cehennemde ebedi olarak kalmayı da onlar için gerekli gördüklerini Mürcie ve Ehl-i hadis'ten geride kalanlar ise onların fasık olduklarını ileri sürdüler. Onların fasıklıkları sebebiyle azaba düşeceğinden korkuyor ve onların affa mazhar olup sevaba ulaşacağını ve cennete gireceğini umuyor diye anlatır.¹⁷⁰

İmâmeti inkâr edenlerin ve Allah'ın imamlara itaati farz kıldığını kabul etmeyenlerin isimlendirilmesi konusunda Şeyh Müfid şöyle der: İmâmiyye, imamlardan birisinin imâmetini kabul etmeyenlerin ve Allah'ın imamlara itaati farz kılmasını inkâr edenlerin kâfir ve dalalette oldukları ve böylece cehennemde ebediliği de hak ettikleri hususunda ittifak etti. Mutezile ise bunun aksi üzerinde icma etti. Onlar, zikrettiğimiz kimselerin küfrünü kabul etmediler ve onların bazısının özellikle fiskına, bazısının ise fiskı hariç isyankâr olduklarına hükmettiler.¹⁷¹

İmamların ahkâmı konusunda Şeyh Müfid şöyle der: Zahir olan şahadetlere hükmettiği gibi bilgisiyyle hükmetmek imama hastır. İmam, ne zaman şahitliğin ihtiva ettiği şeyin zıddını şahit olunan şeyden ayırırsa bununla şahitlik yapan kimsenin şahitliğini iptal eder ve bu meselede Allah'ın bildirdiği ile hükmeder. Bana göre, bazen imama işlerin iç yüzü gâib olur ve zevahirle hükmeder. Bu, Allah katında hakikatin hilafına da olsa böyledir. Allah'ın, şahitlerden sadık olanlarla yalancı olanların arasını ayırmayı imama göstermesi bazen caiz olur. İmama halin hakikati gizli olmaz. Bu

¹⁷⁰Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 2-3.

¹⁷¹Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 4.

meseledeki işler her hâlükârda Allah'ın bildiği maslahat ve lütuflarla ilgilidir. Bu meselede İmâmiyye üç şey söylemiştir: Onlardan birincisi, imamların, ahkâmı bütün hallerde bildiklerinin dışında zevahir üzerinde olduklarını ileri sürüyor. İkincisi ise imamların ahkâmı hakkında itilafın caiz olacağı kanaatindedir. Üçüncü kesim ise benim söylediğimi söyleyenlerdir.¹⁷²

İmamların, gizli ve olacak şeyleri bilmesi konusunda ise Şeyh Müfid şöyle der: Ehl-i beyt'ten olan imamlar, bazı kulların gizli hallerini ve olmadan önce olacak şeyleri bilirler. Bu durum, sıfatları hakkında zorunlu değildir, imâmetleri için de şart değildir. Ancak Allah onlara ikramda bulunarak taatleri ve imâmete sımsıkı sarılmaları sebebiyle bu bilgileri onlara bir lütüf olarak bildirdi. Bu, aklen zorunlu değildir. Lakin vahiy yönünden onlar için vaciptir, zorunludur. Amma gaybı bildikleri ile ilgili sözün onlara hamledilmesine gelince o, fesatçılar arasında münker bir sözdür. Çünkü bununla nitelenmek ancak eşyanın bizzat kendisini bilmeyi gerekli kılar, elde edilen bilgiyi değil. Bu ise Allah için söz konusudur. Müfevvida'dan tek kalan kimse ve Gulat'dan onlara tabi olanlar hariç İmâmiyye cemaati benimle aynı görüştedir.¹⁷³

İmamlara vahyedilmesi, onlara bilgi verilmesi ve mucizelerin ortaya çıkması hakkında Şeyh Müfid şöyle der: Akıl, vahyin onlara inişini mani görmez. Nebi değil imam olsalar da böyledir. Çünkü Allah Musa'nın annesine vahyetmişti. (ayet): "Musa'nın annesine onu emzir diye vahyettik."¹⁷⁴ Anne, bu durumun doğruluğunu vahiyle bilmiş ve bu vahiyle amel etmiştir. Anne, ne bir nebi ne bir resul ne de bir imamdır. Lakin o, salih kullardandır. Bu ayet, imamlara vahyin inmesinin ve onlara bazı şeyler vahyedilmesinin üzerinde icmaya mani olmakta ve "nebiden sonra bir nebinin gönderilişini iddia eden hata etmiştir ve kâfir olmuştur" görüşü üzerinde var olan ittifakı ortadan kaldırmaktadır. Nitekim akıl, nebimizden sonra nebinin gönderilişini ve ondan önceki peygamberlerin şariatlarının neshedildiği gibi nebimizin şariatının da neshedilebileceğini yasaklamadı. Ancak icma yasakladı. Bu konuda İmâmiyye arasında herhangi bir ihtilaf yoktur. Ama imamların eliyle mucizelerin ortaya çıkması ve haber verilmesine gelince; bu mümkündür, aklen zorunlu değildir ve kıyasen de imkânsız değildir. Mucizenin imamlar eliyle ortaya çıkması ve yaygınlaşması ile ilgili haberler gelmiştir. Bu durum, vahye ve sahih haberlere göre de kesindir. Bu konuda

¹⁷²Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 11.

¹⁷³Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 11-12.

¹⁷⁴Kasas 28/7.

İmâmiyye'nin cumhuru benimle aynı görüştedir. Nevbahtîler bu konuda farklı düşünüyor. İmâmiyye mensuplarının pek çoğu, nebiler için aklen zorunlu gördükleri bu meseleyi imamlar için de zorunlu görüyor. İbnü'l-İhşid ve ona uyanlar hariç tüm Mutezile bizim karşıımızdadır. Ashab-ı Hadis'in tamamı bunu ehl-i takva ve ehl-i imandan bütün salih olanlar için caiz görmektedir.¹⁷⁵

Özel bir konumda olanların, Sefirlerin ve Bâbların üzerinde mucizelerin ortaya çıkması hakkında Şeyh Müfid şöyle der: Bu, aklen caizdir. Kitap da sünnet de bunu yasaklamaz. Bu, İmâmiyye'nin meşayihinden bir grubun görüşüdür. Bunu Mutezile'den İbnü'l-İhşid de ifade ediyor. Ashab-ı Hadis ise, salihler ve iyiler hakkında söylüyor. İmâmiyye'den Nevbahtîler ise bunu kabul etmiyor. Mutezile de bizimle aynı görüşte değil. Zeydiyye ile İslam'dan çıkan Hariciler onlarla icma etmektedir.¹⁷⁶

İmamlar, melekleri kendi asli şekilleriyle görmeseler de sözlerini duymaları konusunda Şeyh Müfid şöyle der: Aklen caiz olduğunu ve Şîa mezhebi içerisinde dalaletten korunmuş sıddıklar için mümkün olduğunu söylüyorum. Bu meselenin sıhhati ve imamlar için caiz olduğu ile ilgili haberler gelmiştir. Ben Şîi imamları, salihler, ebrâr, ahyâr, kat'i delil ve burhân diye isimlendirdim. Bu, İmâmiyye'nin fakihleri ve onlardan eser ashabı olanların mezhebidir. Bu görüşü Nevbahtîler ile İmâmiyye'den bir cemaat kabul etmedi. Bunların haberlerle ilgili bilgileri olmayıp bu konuda nazarı reddetmekte doğru yolun dışında kalmaktadırlar.¹⁷⁷

Resullerin, nebilerin, imamların rüyalarının doğru olması ve onlardan şüphelerin ve sadık olmayan rüyaların kaldırılması konusunda Şeyh Müfid şöyle der: Resullerin, nebilerin ve imamların rüyaları yalan olmayan sadık rüyalarıdır. Allah onları ahlamdanda(sadık olmayan rüya) korumuştur. Bu mesele ile ilgili olayların ortaya çıktığı ve yaygınlaştığı haberleri gelmiştir. İmâmiyye fakihleri, cemaati ve onlardan nakil yapanlar bu görüştedir. Ama bunların kelâmcılarına gelince, onlar için olumlu ya da olumsuz bir şey bilmiyorum, bu konuda herhangi bir soru da, cevap da bilmiyorum. Bu konuda Mutezile tamamiyle bize muhaliftir.¹⁷⁸

İmamlar ile nebiler arasındaki üstünlük konusunda Şeyh Müfid şöyle der: İmâmiyye'den bir grup, imamların, nebimiz Muhammed (a.s) hariç daha önce ki nebi ve

¹⁷⁵Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 12.

¹⁷⁶Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 12.

¹⁷⁷Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 12.

¹⁷⁸Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 12.

resullerden üstün olduklarını söylemişti. Onlardan başka bir grup da, imamların, ulü'l-azm olanları hariç nebilerin tamamından üstün olduğunu ifade etti. Onlardan diğer bir grup ise bu iki görüşü de kabul etmedi ve nebilerin tamamının imamlara üstün olduğunu ileri sürdü. Bu, akılların ne onayladığı ne de reddettiği bir konudur ve hiç kimse bu sözler üzerinde icma etmemiştir. Nebi'(a.s)den, müminlerin emiri ve onun zürriyetinden olan imamlar hakkında eserler ve sadık imamlardan haberler gelmiştir. Bu meselede, Kur'anda, birinci grubun sözünü destekleyen konular (ayetler) var. Ben bu konuda düşünmekteyim. Dalaletten Allah'a sığınırım.¹⁷⁹

İmâmet, Allah'tan gelen bir ihsan mı yoksa bir hak ediş mi? Konusunda Şeyh Müfid şöyle der: İmam'ın tefaddül (faziletli olması) anlamında, nübüvvet gibi, imama imâmeti teklif etmek ve nübüvvet itaatin farzlığına saygı gibi imama da itaat etmek ve imamın kendisine teklif edilen amelleri yerine getirmeye azmetmesi ve her halükarda kendisinden meydana gelecek işlerde kararlı olmasından dolayı kendisine tazim etmek haktır. Bu, nübüvvet hakkında İmâmiyye'nin cumhurunun görüşüdür. Yukarıda cumhurla beraber zikrettiğimiz kimseler (fakihler ve nakil ehli) bu konuda muhaliftir. Mutezile'nin cumhuru ve Ehl-i hadis ise benimle aynı görüştedir.¹⁸⁰

İmamların masum olması konusunda Şeyh Müfid şöyle der: Ahkâmı ve hadleri uygulamada, şeriatı korumada ve halkı terbiye etmede peygamberlerin makamına geçen imamlar peygamberler gibi masumdur. Onlardan küçük günah sadır olmaz, sadece peygamberler için caiz olan hatalar müstesna. Onların dini bir hususta yanılması caiz olmaz. Onlar ahkâmdan bir şeyi unutmazlar. Şaz olanlar hariç İmâmiyye mezhebi bu görüştedir. Bu meselede İmâmiyye'nin rivayetlerini zahiri bir şekilde yorumlayan kimselere tabi olanlar da hariç. Mutezile bu konuda bize muhalefet ediyor ve büyük günah işlemek ve İslam'dan çıkmanın imamlar için caiz olduğunu söylüyor.¹⁸¹

İmamlara velayet edenler, onların masumiyeti ve irtifası hakkında: onların velayeti nas ile midir yoksa ihtiyari midir? Hakkında Şeyh Müfid şöyle der: İmamlara velayet edenlerin ismeti zorunlu olmayıp, yönettikleri kimselerin hepsini bilmeleri de zorunlu değildir. Mefdûlün fadıla yönetici olmasının imkânsızlığı sebebiyle velayet edenlerin yönettiklerine de üstünlüğü zorunlu değildir. Reislik yaptıkları hususlarda onların, ileri gelenlere (ayan) velayet etme meselesinde de nas zorunlu değildir. Allah

¹⁷⁹Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 13.

¹⁸⁰Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 10-11.

¹⁸¹Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 11.

velayet edenlerin masum imamları seçmesini de caiz kılmadı. Bu, İmâmiyye'nin cumhurunun görüşüdür. Nevbahtîler, imamların valilerinin ayana velayetlerini nas ile zorunlu görmüştür. Nitekim bunu imamlar hakkında zorunlu görüyorlar.¹⁸²

Ric'at konusunda Şeyh Müfid şöyle der: Allah, ölmüş olanlardan bir grubu dünyada buldukları suretlerinde dünyaya geri gönderecek, onlardan bir fırkayı aziz kılacak bir fırkayı da zelil edecek, hak üzere olanları batıda olanlardan, mazlumları zalimlerden üstün kılacaktır. Bu durum, Ehl-i beytten mehdinin ortaya çıkması esnasında olacaktır. Ben derim ki; dünyaya dönenler iki fırkadır. Bunlarda birisi imanda derecesi yüksek olan, salih amelleri çok olan ve büyük günahlardan uzaklaşarak dünyadan ayrılan kimsedir. Böylece Allah onlara hak üzere olan devleti gösterecek, bu devletle aziz kılacak, dünyadan istediği şeyi verecektir. Diğerleri de; fesatla son noktaya ulaşan, batıda en son safhaya varanlar, Allah'ın velilerine zulmü çok olan ve fazla günah işleyen kimselerdir. Böylece Allah kendisine karşı gelen kimseye ölmeden önce layık oldukları ceza sebebiyle üstünlük sağlayacak ve intikam alacaktır.

Bundan sonra bu iki fırka ölecek ve yeniden dirilecek ve layık oldukları cezaya ve sevaba ulaşacaklardır. Bununla ilgili olarak Kur'an'da ifadeler vardır. Doğruluğu ile ilgili haberler çıkmıştır. Onlardan şazz kalan müstesna İmâmiyye tamamen bu görüştedir. Onlar, söylediklerimize muhalif olacak şekilde zikrettiğimiz meselelerden varid olanları tevil ettiler.¹⁸³

Şefa'at konusunda Şeyh Müfid şöyle der: Allah resulü kıyamet günü ümmetinden özellikle Şîa'dan günah sahibi olanlara şefa'at edecek. Allah da şefaati kabul edecek ve Emirü'l-mü'minin de Şîa'sından günahkârlara şefa'at edecek, şefa'atini de Allah kabul edecek. İmamlar da zikrettiğimiz şekilde şefa'at edecek ve şefa'atleri de kabul edilecek. Bir (iyilik) sahibi mümin, günahkâr mümin arkadaşına şefa'at edecek ve şefa'ati fayda verecek ve Allah şefa'ati kabul edecek. Bu konuda, onlardan şazz kalan hariç İmâmiyyenin icması vardır. Kur'an bu konuda söz söylemiştir. Bunlarla ilgili haberler de ortaya çıkmıştır. Allah, ehl-i imanın kazandığı şeyleri kaçırmanın pişmanlığını haber verdiği esnada kâfir hakkında şöyle buyurdu: "Bizim için şefa'at edenlerden hiç kimse yok, yakın bir dost da yok." Allah resulü de şöyle buyurdu: "Kıyamet günü ben şefa'at

¹⁸²Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 11.

¹⁸³Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 15.

edeceğim ve kabul edilecek. Ali de şefaati eder ve şefaati kabul edilir, müminlerin en aşağısının da şefaati vardır. Kardeşinden çok kişiye şefaati eder.”¹⁸⁴

2.2.3. Varlık ve Bilgi

Şeyh Müfid, cevherlerin şekillerin oluşumunda temel etken olduğunu ve cevherlerin kendi içerisinde kısımlara bölünmesinin ise caiz olmadığını söyler. Tevhid ehli tamamıyla, şaz bir grup hariç Mutezilenin bu görüşte olduğunu, ilhad ehlinin ise muhalefet ettiğini söyler. Kendilerini muvahhid olarak gören ve mühlitlerden olan bazıları da ve İbrahim Seyyar en-Nazzamında bunlardan olduğunu söyler.¹⁸⁵

Cisimlerin ise uzunluk, derinlik, genişlikte cevherden müteşekkil olmuş şeyler olduğunu cisimlerin kendisinden oluştuğu en az sekiz cüz olduğunu. Sekizden ikisi ve ikiden biri uzunluğu teşkil ettiğini bu ikisinden sonra gelen iki parça, sağ ve sol tarafın oluşumunu sağlayıp eni ortaya koyduğunu söyler. Bu dört'ten sonra gelen dört parçanın ise derinliği teşkil ettiğini belirtir. Kelâmcıların bir kısmının bu görüşte olduğunu bir kısmının da, cisimlerin sekiz değil de altı parçadan oluştuğunu belirttiklerini söyler. Başka bir grup kelâmcı da, altı değil dört parçadan oluştuğunu diğer bir kelâmcı grubun ise cismin hakikatının oluşumunun iki parçadan olduğunu söyler. Bu, Ebu Kasım el-Belhî ve ondan önce Bağdad'lı bir cemaatin görüşüdür. Cisimlerin baki oluşu hakkında Nazzam hariç Ehl-i Tevhid 'ten hiç biri muhalefet etmediğini Nazzam'ında cisimlerin halden hale değiştiğini ve fenaya uğradıklarını savunduğunu söyler.

Araz hakkında Şeyh Müfid, “varlığı veya yokluğu bir manaya ihtiyaç duyardır” der. Arazın bekası hakkında görüş bildirmenin caiz olmadığını ekler. Bağdadlıların çoğunluğunun bu görüşte olduğunu Basralılar ve onların dışında Ehl-i Nahl ve Âra âlimlerinde de bu görüşün muhalifliğini yaptığını söyler.¹⁸⁶

Ma'dum(Yokluk), varlık sıfatından çıkmayan şeydir. O, ne cisimdir ne cevherdir; ne araz ve ne de hakikat üzere olan bir şeydir. Eğer bu isimlerden biri olarak isimlendirilecek olursa ancak mecaz olarak isimlendirilsin. Bu, Bağdad'lı bir grubun ve Ashab-ı Mahlûk'un görüşüdür. Bu konuda Belhî'nin onu bir “şey” zannedip cisim, cevher ve araz olarak isimlendirmedeğini. Cubbâî ve oğlu(Ebû Hâşim el-Cübbâî) ise,

¹⁸⁴Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 16.

¹⁸⁵Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 21.

¹⁸⁶Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 22.

yokluğun da bir “şey” olduğunu, cevher ve araz olduğunu söylediklerini, Hayyat’ın ise yokluğun bir “şey” olduğunu, araz ve cisim olduğunu söylediğini aktarır.

Âlemin mahiyetine gelince Şeyh Müfid, Âlemin gök, yeryüzü ve ikisinin arasındaki cevher ile arazdan müteşekkil olduğunu belirtir. Bu düşüncede yalnız olmadığını Ehl-i Tevhid’in ve bu şekilde düşünenlerin daha çok olduğu kanaatine vardığını söyler.¹⁸⁷

Şeyh Müfid felek konusunda feleğin yeryüzünü ve çevresini çevreleyen şeyler olduğunu feleğin içinde güneş, ay ve öbür gezegenlerin mevcut olduğunu söyler. Ona göre bu dairenin içerisinde yeryüzü bir nokta gibidir. Ebu Kasım el-Belhî, Ehl-i Tevhidin çoğunluğunu teşkil eden bir cemaatin, selefin ve astronomların çoğunluğunda bu görüşte olduğunu belirtir. Basralı bir grup Mutezile ve onların dışında Ehl-i Nahl grubunun ise bu görüşün zıddını savunduğunu söyler.¹⁸⁸

Feleğin kendine has yörüngesi içinde hareket etmesinin mümkün olduğunu. vücup yönünden ise boşlukta olduğundan dolayı herhangi bir mekâna ihtiyaç duymadan da hareket edebileceğini savunur. Feleğin alt tabakaları ne hareket eder ne de durur der. Çünkü onlara mekân mülâhaza etmek doğru değildir. Dairesel şekilde topun yuvarlağı gibi yumak şeklinde dönerler. Belhî’nin, mutekaddimun âlimlerinin ve Ehl-i Tevhid’in bu görüşte olduğunu belirtir.¹⁸⁹

Şeyh Müfid yeryüzünün, feleğin ortasında bir top şeklinde olup hareket etmediğini ve yerinde durduğunu söyler. Ona göre feleğin merkezinde olduğu için hareket etmez. Ebu’l Kasım ile mutekaddimun ve astronomların çoğunluğu bu görüştedir. Cübbâî, oğlu ve ikisinin dışında mukallidden ve mütakelliminden görüş sahibi ve mezhep sahibi olan bir cemaat, bu görüşün zıddını savunur diye ekler.¹⁹⁰

Mekânın her yönüyle bir şeyi çevreleyene dendiğini söyler. Şeyh Müfide göre cevherlerin mekânın içerisinde hareket etmelerinin mümkün olup olmaması konusunun tartışılması, mekânla ilgilidir. Ebu’l Kasım’ın, Bağdad’lı ve bir kısım mutekaddimun’un ile mütakellimun’un görüşü olduğunu söyler. Cübbâî, onun oğlu, Nevbahtî, Kelâmcılar, Ehl-i Cebr ve Müşebbihenin ise bu görüşe muhalefet ettiklerini söyler.¹⁹¹

¹⁸⁷Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 23.

¹⁸⁸Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 23.

¹⁸⁹Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 23.

¹⁹⁰Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 23.

¹⁹¹Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 23-24.

Şeyh Müfid vakit ve zaman konusunda zamanı bir şeye vakit mefhumu kazandıran şey olarak tanımlar. Onun sonradan olmadığını belirtir. Zamanın, feleğin hareket etme noktasının mevcudiyetinde var olduğunu bundan dolayı feleğin mevcudiyetinde vakit ve zamana ihtiyaç duymadığını belirtir. Bu görüşünün diğer muvahhidlercede savunulduğunu ekler.¹⁹²

Tabiat hakkında Şeyh Müfid şöyle der: Tabiat, cevherlerin manasını açıp göz önüne getiren şeydir. Bazı mevcudiyetlerin faaliyetini hazırlar ve çalıştırır. Göz gibi gözün içinde hissetmenin farkına varmayı hazırlayan şey, tabiattır. Mesela kulak, sağlam bir burun, bunların bazı şeyleri algılamaları veya vücutta bir parçanın ateşten yanması ve o hissin fark edilmesi de bir tabiattır. Bu ve benzeri şeylerden dolayı ben derim ki; tabiatla ortaya çıkan şeyler, metbuatta o fiilin müsebbibi cihetindedir. Çünkü tabiattaki bir şeyin hakikaten fiiliyatının olması düşünülemez. Ebu-l Kasım el-Ka'bî bu görüştedir. Bu düşünce, tabiat konusunda Mutezile'nin ve inkârcı felsefecilerin görüşlerine terstir. Ebu Ali Cübbâî, onun oğlu, Ehl-u Haşr, Mahlûk ve İcbar ashabı, tabiat fiillerinin cevherlerle birlikte olduğunu düşünürler.

Cisimlerin terkinin ve anasının düşmesinin tabiatle olduğunu açıklamıştık. Muvahhidlerin çoğunluğu, ecamın tamamının tabiatın şu dört ana unsurdan oluştuğunu ifade eder: Sıcaklık, soğukluk, yaşıklık ve kuruluk. Bunlar cisimlerde inkılaba uğrayıp değişebilirler. Değişmeleri laboratuvarlarda gözlem yoluyla kanıtlanmıştır. Örneğin, suyun buhar olması ve buharın tekrar suya dönüşmesi böyledir. Bir de ölünün canlanması ve canlının ölmesi de böyledir. Ateşin, suyun, havanın, toprağın cisimlerde varlığı bunun delilidir. Hiçbir cismin bunlardan ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Hiçbir akıllı buna muhalefet edemez. Ne kadar araştırılırsa araştırılsın bu maddelerin cisimde varlığına gidilir. Bu açık bir şeydir. Bunu reddedecek doğru bir delile rastlamak ve ona dayanmak imkânsızdır. Bu düşünce tevhidin, adaletin, vaad ve vaidin, nübüvvetin, şeriatın herhangi bir şeyini ifsada sokamaz. Belki bu, dinin te'kidi sayılabilir. Bunlar, Allah'ın rububiyetine, hükmüne, birliğine delil sayılır. Mütetekillimlerin başlıcaları bu görüştedir. Belhî ve ona tabi olanlar da bu görüştedir.¹⁹³

İcma hakkında Şeyh Müfid şöyle der: Ümmetin icması delildir. Çünkü delil olan sözü kendi içine alır. Şîa'nın icmada bu şekildedir. Ve alt icma sayılır. Bu konuda asıl olan, peygamberlerin yerinde olan imamların sözlerinin hak cihetinde tespitidir. Âleme

¹⁹²Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 24.

¹⁹³Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 24.

uymayan bir söz birinden çıkarsa ve bu icma'ya delil ve üst delil olarak uyuyorsa kâfidir. İcma'ı delil olarak saymamız hususunda muhtemel olan kaidelerin bahsi için getirilen deliller ümmetin büyüklerinden gelirse o daha kıymetli ve hayırda daha öndedir. Güzel sözler ve ameller değerlidir. Özellikle İmâmiyye mezhebi bu görüşün sahibidir. Ehl-i İcbar (Cebriyye), Kaderiyye, Ashabü'l-Hadis, Hariciler, Mürciler, Mutezililer ise bu görüşte İmâmiyye mezhebine muhalefet ederler.¹⁹⁴

İctihad ve kıyas hakkında Şeyh Müfid şöyle der: Sonradan meydana gelecek olaylar hakkında müçtehidin ve kıyas yapanın içtihat ve kıyas yapması doğru değildir. Her olay reddedilir.(üzerinde değerlendirme yapılmaz) Bu konuda sadık imamlardan gelen nas vardır ve bununla hükmolunur. Ayrıca sadık imamlardan sahih haberler ve apaçık eserler gelmiştir. Bu, özellikle İmâmiyyenin görüşüdür. Kelâmcıların cumhuri ve Mısırlı fakihler bu konuda muhaliftir. Bu, Seyyid Şerif Rıza'nın (Allah ondan razı olsun ve Muhammed Mustafa'ya salat olsun) söylediği son husustur.¹⁹⁵

Akıl vahiyden ayrılmaz ve teklif de ancak elçilerle sahih olması hakkında Şeyh Müfid şöyle der: İmâmiyye, vahyin bilinmesi ve neticelere ulaşması için aklın vahye muhtaç olduğu ve aklın, istidlalin nasıl olacağı hususunda akli uyaran vahiyden ayrılamayacağı, teklifin evvelinde ve teklifin hemen başında elçinin gerekli olduğu hususunda ittifak etti. Bu konuda Ehl-i hadis İmâmiyye ile aynı görüştedir. Mutezile, Hariciler ve Zeydiyye ise bu görüşün zıddı üzerinde icma etti ve akılların, vahiy ve tevkiften bağımsız faaliyet gösterdiğini ileri sürdüler. Ne var ki özellikle Bağdad Mutezilesi, teklifin hemen evvelinde risaleti gerekli görüyor ve açıkladığımız hususlarda İmâmiyye'ye bu konuyla ilgili illetler için muhalefet ediyor. Onlar, İmâmiyye'nin doğru kabul ettiği illetleri destekliyor ve bu illetleri kendi illetlerine ekliyorlar.¹⁹⁶

Cisimlerin bizzat kendileri veya cisimlerin arazları veya her ikisi de beraberce idrak edilir mi? Konusu hakkında Şeyh Müfid şöyle der: İdrak, cisimlerin zatında ve renklerin ve oluşların ayanında meydana gelir. Bu durum, nefis için ortaya çıkan bilginin, cihetlere yönelen şeyin varlığını hissederek bilmesi sebebiyledir. Arazlar için cihetlere yönelmek sahih değildir. Nitekim bir şey bazen anlattığımız şekilde idrak olunur bazen de gözü (görmesi) kabzedenden ve genişleten şey o şeyde idrak olunur.

¹⁹⁴Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 31.

¹⁹⁵Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 37.

¹⁹⁶Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 4.

Mekânından ayrılan ve mekânında olan şey idrak olunur. İdrakin ancak, cevherler ve cisimlerin dışında renkler ve oluşlar için olduğunu söyleyen kimse ile aksini söyleyen ve idrakin ancak cisimler için olduğunu iddia eden kişi arasında fark yoktur. Aksine bu fırkanın sözü, doğruya daha yakındır. Çünkü ukaladan pek çoğu arazlar hakkında şüpheyeye düşmesine rağmen onlardan hiçbiri cisimlerin varlığı hakkında şüpheyeye düşmedi. Ukalanın bazıları cisimlerin arazlardan oluştuğunu iddia etse de bu böyledir. Bu, Ehl-i Nazar'dan cumhurunun görüşüdür. Onlardan bir fırka ise buna muhaliftir.¹⁹⁷

Bir parçada bir anda iki hareket ortaya çıkar mı? Konusunda ise şöyle der: Bu muhaldir. Bir hareketin mevcudiyeti, cismin yerinden ayrılıp hedefine doğru varmasını zorunlu kılar. Eğer bunda iki hareket mevcut olursa bu konudaki söz, iki şekilden birinden yoksun olur. Ya iki hareketle bir anda iki mekânı katetmek ki bu muhaldir, ya da tek hareketle iki mekânı kat etmek gerekir. Birinin diğerine tesiri olamaz. Bu da fasid ve muhaldir. Şu sözü söyleyen kimsenin sözünün manası yoktur: “Hareketin etkisi mekânı kat eden hızdır. Çünkü hız, ancak bir mekânı bir defa kat etmeksizin mekânları ard arda kat etmek şeklinde gerçekleşir. Bu, Ebu Kasım el-Belhî'nin ve Ehl-i Nazar'ın çoğunluğundan bir grubun görüşüdür. Bu konuda Mutezile'den bir grup ve cehalet ehli bir cemaat muhalif düşüncededir.¹⁹⁸

İten bir şey olmaksızın cisim hareket eder mi? Konusunda Şeyh Müfid şöyle der: Bu, muhalif olanın iddia ettiği gibi (iten bir şey olmadan) deneyerek kendisinde bir hareketin var olması sebebiyle cismin hareket edeceğini söylemek caiz olsaydı, Ebu Kubeys dağının da, denemek suretiyle direksiz havada durması caiz olurdu. Şayet böyle bir durum sahîh olsa, ağır sert kayanın ince cama dayanması ve bu halde camın kırılmaması; ateşin pamuk parçalarına karışması ve bu halde yanmaması gerekirdi. Bunların hepsi, bilip de bilmezden gelmektir. Bütün bunların hepsi fasittir. Bu sözü Ebu Kasım, evvelkilerden bir cemaat ve Mutezile'nin çoğu söyledi. Cubbâî, Ebu Hâşim ve oğlu ve ikisine tabi olanlar ise bu görüşe muhaliftir.¹⁹⁹

Hareketin bazıları bazısından daha zayıf mıdır? Konusunda Şeyh Müfid şöyle der: Bu, bir halde bir cüzde iki hareketin varlığının imkânsızlığı hakkında söylediğim söz sebebiyle muhaldir. Ancak hareket eden hakkında bunu söylemek sahîh olur. Çünkü hareket eden şey diğerinden daha hafif ve daha hızlı olabilir. Cisimler hakkında bu

¹⁹⁷Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 34.

¹⁹⁸Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 34.

¹⁹⁹Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 34-35.

imkânsız değildir. Bu, Ebu'l-Kasım ve Ehl-i Nazar'ın çoğunluğunun görüşüdür. Dehriyye'den bir fırka ve onlardan başkaları buna muhaliftir.²⁰⁰

Metafizik âlemi gören ve oraya el atan (Elini uzatan) kimse hakkında Şeyh Müfid şöyle der: Elin ve ondan başka bir şeyin âlem ötesine çıkışı sahih değildir. Çünkü dışarı çıkan ancak bir hareketle ve bir hareket ettirici ile çıkmalıdır. Çıkanın hareketi ise ancak bir mekânda olmaktadır. Metafizik âlem mevcut bir şey değildir ki bir mekânı olsun veya olmasın. Âlemin dışına bir şeyin hareketi caiz olmadığında âlemin ötesindeki şeyleri görmek de caiz değildir. Çünkü görmek mevcut bir şey üzerinde gerçekleşir. Mevcud olanı görmek mevcut olan ışınların bitişmesiyle olur. Dolayısıyla âlemin ötesi mevcut değildir. Aynı şekilde malum da değildir. Bu, Ebu'l-Kasım ve Ehl-i Nazar'ın görüşüdür. Ehl-i Nazar, iki kısımdan birisi olan rüyetin olmayacağını söylemektedir. Onun görüşü, hareket meselesinde Ehl-i Tevhid'in çoğunluğunun görüşüdür. Onlara bu konuda bir grup muhaliftir.²⁰¹

2.2.4. Ulûhiyet

Tevhid konusunda Şeyh Müfid şöyle der: Allah ilâhlıkta ve ezeliyette tektir. Ona hiçbir şey benzemez ve denk olamaz. Mabudiyette de tektir. Bu konuda onun ikincisi yoktur. Bütün araçların ve sebeplerin üstündedir. Tevhid ehlinin bu konuda icması vardır. Ancak teşbih ehlinin bu konuda istisna olan kimseler hariç, lafızlarını mutlaklaştırdılar ve manası hususunda ayrılığa düştüler. Basra Ehlinin Eş'arî diye bilinen bir adam bir söz ihdas etti. İhdas ettiği sözde de, tevhid ehlinin tamamının lafızlarına ve lafızların manalarına, açıkladığımız hususlarda muhalefet etti. Eş'arî, Allah'ın sıfatları kadimdir ve Allah birtakım sıfat manalarla zail olmayandır, o manalar ise Allah'ın bizzat kendisi değildir. O manalardan dolayı başkası da değildir, (âlim, kadir gibi sıfatlar sıfatı maneviye, ilim kudret gibi masdar veren kelimeler sıfat-ı manadır: Mutezile) Eş'arî, Allah âlim, hayy, kâdir, semi', basîr, mütekellim, mürîd sıfatlarıyla vasıflanmaya layıktır görüşlerini ileri sürdü. Ve yine Allah'ın zatı kadimdir, işitmesi kadimdir, görmesi kadimdir, iki eli kadimdir ve bunların hepsi ezeli kudemdir

²⁰⁰Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 35.

²⁰¹Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 35-36.

görüşünü ileri sürdü. Bu, Ehl-i İslam dâhil tevhid ehlinde hiç kimsenin söylemediği bir sözdür.²⁰²

Sıfatlar konusunda ise şöyle der: Allah (ismi aziz ve celil olsun) zatı ile hayydır, hayat ile değil, o zatından dolayı kadirdir, zatından dolayı âlimdir mana ile değil. (Nitekim ashâbı sıfattan Müşebbihe de bunu söyledi.) Çeşitli hallerle de değil ki bu görüşü Ebu Hâşim el-Cübbâî icat etti ve o bu görüşüyle tevhid ehli olanlardan ayrıldı ve sıfat ehlinin söylediği sözlerden en kötüsünü irtikab etti. İşte bu görüşler, yukarıda isimlerini saydığımız kimseler, Mürcie'nin çoğu, Zeydiyye'nin cumhuru, Ashab-ı Hadisten bir cemaat ve Muhakkime hariç İmâmiyye'nin tamamı ve Mutezile'nin görüşüdür. Ben derim ki; Allah'ın kelâmı muhdestir. Bununla ilgili Muhammed (a.s)'in âlinden haberler geldi. İmâmiyye, Mutezile'nin tamamı, şaz olan hariç Mürcie, Ehl-i hadis'ten bir cemaat, Zeydiyye'nin çoğu ve Hariciler bu görüş üzerinde icma etti. Ve yine derim ki; Kur'an Allah'ın kelâmıdır ve vahyidir. Kur'an muhdestir. Nitekim Allah muhdesi açıkladı ve Kur'an'ın mahlûk olduğu ile ilgili sözün muhdes sözüne şamil kılınmasının mutlaklaştırılmasını yasakladı. Sadık imamlardan bununla ilgili haberler gelmiştir. Şaz kalanlar hariç İmâmiyye'nin tamamı bu görüştedir. Ve yine bu görüş, Bağdad Mutezilesi'nin cumhurunun görüşüdür. Mürcie'nin pek çoğunun, Zeydiyye'nin ve Ehl-i Hadi'sin görüşüdür. Ben derim ki; Allah Kur'an'da geldiği şekilde dinleme, ittiba ve teslim yönünden müridir (dileyendir). Bu aklen zorunlu değildir. Ben derim ki; Allah'ın kendi fiilleri için olan irade sıfatı bizzat kendi fiilleridir ve mahlûkatın fiilleri ile ilgili iradesidir. Bununla ilgili Ehl-i beyt imamlarından haberler gelmiştir. Bu görüş, İmâmiyye'nin etrafından ayrılıp şaz kalan kimse ile Selef'in görüşlerini bırakan hariç İmâmiyye yolunda yürüyenlerin görüşüdür.

Bunu Bağdad Mutezile'sinin cumhuru ve özellikle Ebu'l-Kasım el-Belhî ve Mürcie'den bir cemaat söyledi. Basra Mutezilesi bu konuda onlardan ayrılıyor. Müşebbihe ve Ehl-i Sıfat, onlara bu hususta zıddı üzerinde muvafakat ediyor.

Allah'ın bizzat kendisini kitabında, nebini veya nebiden sonra gelen huccetullahların diliyle "bârî" diye isimlendirmesi hariç bu isimle isimlendirmesi caiz değildir. İşte sıfatlar konusunda ben böyle diyorum. Ehl-i beyt'ten gelen haberler bu görüşle uyumaktadır. Bu, İmâmiyye cemaatinin, Zeydiyye'nin pek çoğunun, Bağdad

²⁰²Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-Makâlât*, 6.

Mutezile'sinin tamamının, Mürctie'nin cumhurunun ve Ehl-i hadis'in görüşüdür. Ancak bu fırkalar, imamın yerine icma olan hususlardaki hücceti, yani delili esas alıyorlar.²⁰³

Allah'ın eşyayı, olmadan önce bilmesi konusunda ise Şeyh Müfid şöyle der: Allah Teâlâ, olacak şeylerin hepsini olmadan önce bilir. Âlim olan Allah'ın bilgisi sonradan olma değildir. Ancak Allah, hâdis olmadan önce onu bilmiştir. O malum değildir ve malum olması mümkün değildir. Ancak Allah, ilmin hakikatini bilendir. Yeryüzünde ve gökyüzünde Allah'a hiçbir şey gizli kalmaz. Bu konuyla ilgili akli deliller, Kitap ve Ehl-i beyt'ten mütevatir haberler gelmiştir. Bu, İmâmiyye'nin tamamının görüşüdür. Mutezile'nin, Hişam b. Hakem'in hilafına (aksine) aktardığı şeyi kabul etmiyoruz. Bize göre Mutezile'den bazıları Hişam hakkında yalan uydurdular ve Mutezile'yi taklid eden kimselerden bazıları da onun hakkında yanlış yaptılar. Şiilerden bazıları da, bu meseleyi Hişam'dan aktardılar. Biz ona ait yazılmış bir kitap ve ders verdiği sabit bir meclis bulamadık. Hişam'ın imâmet hususunda ve imtihanla ilgili meselelerdeki sözleri (kelâmi), el-Haşim'in kendisinden aktardığı şeylerin zıddını gösterir. Bu konu ile ilgili söylediğimiz hususlarda Ehl-i Tevhid'in tamamı, Cebriye'den Cehm b. Safvan ve Mutezile'den Hişam b. Amr el-Fuvati hariç bizimle aynı görüştedir.

Bu iki kişi, Allah'ın ilminin var olmayana taalluk etmeyeceğini ve ancak var olan şeylerde meydana geleceğini ileri sürmüşlerdir. Ve eğer Allah, olmadan önce şeyleri bilseydi onun imtihan etmesi münasip olmazdı demişlerdir.²⁰⁴

Allah'ı gözlerle görmenin reddedilmesi konusunda Şeyh Müfid şöyle der: Allah'ı gözlerle görmek sahih değildir. Bunu akıl onaylamaktadır. Bunu Kur'an da söylemiştir ve Ehl-i beyt'ten imamlardan bununla ilgili tevatüren haber gelmiştir. İmâmiyye'nin cumhuru ve İmâmiyye kelâmcılarının umumu, haberleri yorumlarken kendisine arız olan bir şüpheden dolayı görüşlerinde tek kalan kimse ve Mutezile'nin tamamı bu görüşün karşısındadır.

Bu konuda İmâmiyye, Mürctie'nin cumhuru, Haricilerin pek çoğu, Zeydiyye, Ashabul Hadis'ten gruplar aynı görüştedir. Müşebbihe ve Ehli Sıfat'tan onlarla aynı düşünenler ise adı geçen gruplara muhalefet etmektedir.²⁰⁵

²⁰³Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 6-7.

²⁰⁴Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 7.

²⁰⁵Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 8.

Adalet ve yaratmak konusunda ise Şeyh Müfid şöyle der: Allah adildir, kerimdir. Mahlûkatı kendisine ibadet etmesi için yarattı. Onlara itaati emretti, masiyeti yasakladı. Bütün mahlûkatına dosdoğru yolu gösterdi, nimetleri onlara takdim etti, ihsan ile lütufta bulundu. Gücünün üstünde kimseyi mükellef kılmadı. Yarattıklarına ancak gücünün kaldırabileceği şeyi emretti. Yaratmasında anlamsızlık, saçmalık ve düzensizlik yoktur. Fiilinde çirkinlik, kötülük de yoktur. Zerre ağırlığınca kimseye zulmetmez. Fiiller hususunda kullarını ortak kılmaktan münezzehtir. Onları amellere zorlamaktan uzaktır. İşlediği günah sebebiyle hariç hiç kimseye azap etmez. Yaptığı kötülük sebebiyle hariç hiçbir kulu kınamaz. Kimseye zerre miktarı zulmetmez. Eğer iyilik olursa onu kat kat ödüllendirir. Kendi katından büyük bir mükâfat verir. İmâmiyye'nin cumhuru bu görüştedir. Bu konu ile ilgili Ehl-i beyt'ten haberler tevatüren gelmiştir. Dırar ve ona tabi olanlar hariç Mutezile'nin tamamı da bunu söylüyor. Mürcie'nin pek çoğu, Zeydiyye'den bir cemaat, Muhakkime ve Ehl-i hadis'ten bir nefer de bu görüştedir.

Amme'nin cumhuru ve saydığımız firkaların dışındakiler şu hususta muhalefet etti: “Allah, mahlûkatın çoğunu kendisine isyan için yarattı ve bazı kullarını kendine kulluk etmek için ayırdı. Nimetini herkese şamil kılmadı. Onların çoğunu kaldıramayacakları taatle mükellef kıldı. Mahlûkatın fiillerinin tamamını o yarattı. İstemediği isyankârlara, masiyetleri sebebiyle azap etti. İrade etmediği şeyi emretti, istemediği şeyi yasak kıldı. Kulların zulmetmesini takdir etti. Fesada müsaade etti, fesadı hoş gördü. Kullarının pek çoğuna doğru yolu hoş görmedi.” Allah zalimlerin bu sözlerinden uzaktır, yücedir.²⁰⁶

Lütuf ve aslah konusunda Şeyh Müfid şöyle der: Allah, kullar mükellef oldukları sürece din ve dünya işlerinde kendileri için en doğru olan şeyi yapar. Allah onlar için en doğru ve faydalı olan şeyi saklayıp kendi katında tutmaz. Allah bir kimseye yardım ederse planlama esnasında onun için en doğru olanı yapar. Bir kimseyi yoksullaştırdığında, iyileştirdiğinde, hastalık verdiğinde de böyledir.²⁰⁷

Yaratılışın cennette başlaması konusunda ise şöyle der: Herhangi bir teklif olmadan nimetlendirmek için yaratılışın cennette başlaması caiz değildir. Eğer Allah bir kimseyi sorumlu tutarsa o kimse yapacağı amellerin bir karşılığı olarak bu lütuf ve ihsandan daha değerli ve yüce olan hak ettiği naim cenneti için itaat eder. Allah (c.c) kimseyi güzel ve faydalı olan bir şeyden mahrum etmeden veya birinin diğerinden daha

²⁰⁶Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 8-9.

²⁰⁷Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 9.

üstün ve daha salih olmasına bakmadan herkese ikram etti. Çünkü bu durum, ancak cahil olandan, muhtaç olandan ve cimri olandan meydana gelir. Allah ise bu sıfatlardan uzaktır, yücedir, büyüktür. Bu, İmâmiyye'nin cumhurunun görüşüdür. İmamlardan bunlarla ilgili eserler gelmiştir. Bağdad Mutezilesi bu konuda aynı görüştedir. Basra Mutezilesi ise muhaliftir. Mücebbire ve Müşebbihe de muhaliftir.²⁰⁸

Kendisinde bir fayda ve ibret olmayan şeylerin yaratılışı konusunda Şeyh Müfid şöyle der: Hiç bir mükellefin ibret almadığı bir şeyin varlığı veya varlıkların faydasızlığının olması abestir. Allah hakkında bunu söylemek caiz değildir. Ehl-i Adl mezhebi bu görüşün savunucusudur. Ehl-i Cebriyye'nin tamamı bu görüşe muhalefet etmiştir. İnsanların çoğunda Müşebbihe düşüncesinin varlığı mümkündür. Denizlerdeki köpük, dağların azlığı, canlıların içi gibi ki hiçbir beşer bu gizlilikleri hissedemez düşüncesidir ki bu doğru değildir. Bu saydıklarımızın, araştırma yapıldığında, menfaatlerinin ve zararlı "önleyici" kapasiteleri olduğu müşahede yoluyla ortaya çıkar. Ehl-i Hak mezhebinin bu görüşlere muhalefet ettiğini söylemiştik. Bu konuda ortaya atılan şüphelerin öyle olmadığını söylemiştik. Gizli görünen şeylerin hareketlerini, dar düşünceli insanların çoğu hissetmese de, cinler, melekler hisseder, görür ve onlara itibar ederler. Hissetmenin hissiyat şeklinde olması dahi menfaattir. Bu menfaat, bazı canlılar için itibar edilir. Kullara nazarında varlığında ve tabiatında bir hissiyatın olmaması menfaatsizliğini teşkil edemez. Bu konunun sıhhati hakkında deliller getirmek bizim görevimiz değildir. Zira kerim, hâkim, zengin olan Allah, hiçbir şeyi kendi nefsi için yaratmamış, sadece kendisi dışındakilere olağanüstü menfaat sağladığı için yaratmıştır. Kendisi dışındakilere menfaati dokunsun diye delil aramak ve taratıcı üzerine delil getirmek doğru değildir. Yaratmış olduğu şeylerin ve menfaatinin büyüklüğünün olmadığını ve manasız olduğunu düşünmek abestir ve manasızdır. Allah abes işlerden münezze olup celil, büyük ve yüksektir.²⁰⁹

2.2.5. Nübüvvet

Resuller ve nebiler arasındaki fark konusunda Şeyh Müfid şöyle der: İmâmiyye, her resulün nebi olduğu üzerinde ittifak etti. Ama her nebi resul değildir. Allah'ın bütün nebileri, resullerin şeriatlarını koruyan ve onların makamına geçenlerdir. Ancak şeriat,

²⁰⁸Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 9.

²⁰⁹Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 26.

imamlarımızın nübüvvetle isimlendirilmesini kabul etmedi. Bununla birlikte nebiler için ortaya çıkan mananın imamlar için de hâsıl olması sebebiyle akıl bu durumu kabul etmektedir. Yine İmâmiyye, kendisinden öncekinin şeriatını yenilemeyen bir resulün, bir şeriata başlamasa dahi ve daha önce gecen birisinin nübüvvetini destekleyen bir resulün ondan başka bir farz ortaya koymasa bile gönderilişinin caiz olduğu üzerinde ittifak etti. Mutezile, bu iki görüşün zıddı üzerinde icma etti. Mürcie'den bir grup ve Ehl-i hadis'in tamamı bu görüşün doğru olduğu hususunda İmâmiyye ile beraberdir.²¹⁰

İsmet konusunda Şeyh Müfid şöyle der: İsmet lügatte, insanın bir şeyden kendisine sarıldığı şeydir. Bu, insanın hoşlanmadığı hususların meydana gelmesinden uzak durması gibidir. Bu, fiil cinsinden değildir. Şu söz bunlardan birisidir: Bir kimse bir şeyden uzak durduğunda "Falan dağa sığındı" denir.

Allah'tan gelen ismete gelince o, insanın hoş olmayan şeylerden selamette olduğu tevfidir. (yardımın gelmesi ve başarıya ulaştırması). Bu, itaat ettiğinde gerçekleşir. Bu, bizim boğulan bir adama tutsun ve kurtulsun diye ip vermemize benzer. İpi tuttuğu zaman ipe sığınmış olur. Bu şeye yapıştığı ve onunla boğulmaktan kurtulduğu için ismet adı verilir. Eğer bu ipe sığınmasaydı ismet ismini almayacaktı. Lütuf yolu da böyledir. Biri itaat ettiği zaman tevfid ve ismet diye isimlendirilir. İtaat yoksa tevfid ve ismet de yoktur. Allah, kitabında bu manayı zikrederek beyan etti: "Allahın ipine sarılın."²¹¹ Burada Allah'ın ipi onun dinidir. Görmüyor musun Allah'ın emrini yerine getirenler cezaya uğramaktan kurtuluyorlar. Böylece onların Allah'ın emrine sarılması "itisam" oldu. Onlara Allah'ın lütfü, itaatte oldukları için ismet oldu. Böylece meleklerden, peygamberlerden ve imamlardan mümin olanların hepsi masumdurlar. Çünkü onlar taatle Allah'a sınımsız sarılmışlardır. İsmet hakkındaki sözün özeti; hakikatte bu konuda hiç kimsenin muhalefet ettiğini sanmıyorum. Ancak ihtilaf, onun hükmü, vacipliğinin nasıl olduğu ve hangi şekilde meydana geleceği hususundadır. Bu konu peygamberlerin ve peygamberimizin ismeti babında zikredildi.²¹²

Nebi (a.s), kendisine nübüvvet verildikten sonra yazıyı güzel yazıyordu hakkındaki söz hakkında Şeyh Müfid şöyle der: Allah bütün kemal sıfatları ve övülecek özelliklerin tamamını kendisinde (Nebi) topladığı zaman konumunu aşağı düşürmedi.

²¹⁰Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 4.

²¹¹Ali imran 3/103.

²¹²Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 36.

Böylece onun için kemal sahih olur ve faziletler onda birleşir. Kitabet bir fazilettir. Allah onu kime verirse faziletli olur. Kimi mahrum ederse o, faziletten mahrum olur. Bunun delillerinden birisi, Allah'ın peygamberini halkın ihtilaf ettiği hususlarda hâkim kılmasıdır. Allah bu konudaki hükmü ona öğretmesi gerekir. Sabittir ki, halkın işlerinin çoğu yazıyla ilgilidir. Hukuk onunla sabit olur. Zimmetler onunla beraat eder. Beyyineler onunla ortaya çıkar. Borçlar yazıyla saklanır. Nesepler yazıyla detaylı bir şekilde bilinir. Ve yazı, ondan yoksun olana karşı sahibini üstün kılan bir fazilettir. Allah, peygamberini, söylediğimiz şekilde hüküm ve fazilet sahibi kıldığında onun yazıyı bilmesi ve yazma işini güzel yapması da sabit olur.

Diğer bir şeyse şudur: Nebi, yazıyı güzel yapmasa ve onu bilmeseyse, kitaplarda bulunan akitleri ve bundan başka meseleleri anlamak için kendisine bağlı olanlardan bazılarına muhtaç olurdu. Eğer Allah, kendisini, hükmetmekle sorumlu olduğu hususların bazılarında bağlılarından bazısına muhtaç etmesi caiz olsaydı diğer bütün meselelerde kendisinden başkasına muhtaç kılması caiz olurdu. Bu ise onun sıfatına zıddır. Ve onu gönderenin hikmetine terstir. Böylece sabit oldu ki o, kitabeti güzel yapıyordu.

Diğer bir hususta şu ayettedir: “O, ümmîlere, içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir. Hâlbuki onlar, bundan önce apaçık bir sapıklık içinde idiler.”²¹³ Kitabı (yazıyı) ona öğretip de onu güzel yapmaması muhaldir. Hikmeti ona öğretip de onu bilmemesinin imkânsız olması gibi. Burada kitaptan murat özellikle Kur'an'dır diyen kimsenin sözünün bir manası yoktur. Çünkü lafız (kitap) ammdır (yani kitap yazı anlamına da gelir). Umumiyet bu lafızdan ayrılamaz, ancak bir delille olması müstesna. Bu durum özellikle Mutezile ve Ehl-i hadis'in sözünün aleyhinedir. Şu ayet de buna delildir: “Sen, şu Kur'an'dan önce hiçbir kitap okumuyor ve onu sağ elinle yazmıyordun. (Okuyup yazsaydın) o takdirde batıl peşinde koşanlar, şüpheye düşerlerdi.”²¹⁴ Bu ayet, nübüvvetten önce peygamberimizin okuma-yazmayı bildiğini reddetmekte ve bunu nübüvvetten sonra bildiğini göstermektedir. Eğer nübüvvetten önce yazıyı bilmekten mahrum olduğu gibi nübüvvetten sonra da mahrum olsa idi nübüvvetten sonra okuma-yazma bilmediğini ifade eden bir lafızla ona yasaklaması (okuma-yazma bilmediği ile ilgili) zorunlu olurdu. Ve ona şöyle söylerdi: “Sen nübüvvetten önce herhangi bir kitap

²¹³Cuma 62/2.

²¹⁴Ankebut 29/48.

okumadın ve onu yazmadın ne o vakit ne de şu anda.” Ve şöyle de söylerdi: “Sen yazmıyordun ve bütün zamanlarda da okuma yazmadan mahrum idin.” Nitekim Allah Şiir sözünden onu yoksun bıraktığında ve bütün zamanları kapsayan bir ifade ile şiiri ondan nefyettiğinde şöyle buyurdu: “Biz ona hiçbir zaman şiir öğretmedik ve bu ona yaraşmaz da.

Durum açıkladığımız gibi olduğunda sabit oldu ki peygamberimiz (a.s) nübüvvetten sonra okuma-yazmayı güzel yapıyordu. Bu, İmâmiyye'nin bir cemaatin görüşüdür. İmâmiyye'den geriye kalanlar ve diğer mezhepler bu hususta farklı görüştedir; firkalardan kabul edenler de var etmeyenler de.²¹⁵

Peygamberimizin masumiyeti hakkında Şeyh Müfid şöyle der: Peygamberimiz a.s, Allah'ın kendisini yarattığı günden ölümüne kadar ona isyan etmedi, bilerek muhalefet etmedi, kasten günah işlemedi, unutarak da bunları yapmadı. Bununla ilgili Kur'an konuştu, Ehl-i beyt'ten de tevatüren haberler geldi. Bu, İmâmiyye'nin cumhurunun görüşüdür. Mutezile'nin tamamı ise bunun hilafındadır. Ehl-i hilafın tutunduğu ayete gelince ki bu ayet şöyledir: “Allah senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlamıştır.” Kur'an'da benzer ayetler ve zikrettiğimiz hilafına hüccet olarak dayandıkları delillere gelince, bu delilleri kendi vehimlerine göre yorumladılar. Kur'an ise açıkladığımız şekilde konuştu ve şöyle dedi: Necm Suresi: “Batmakta olan yıldız and olsun ki, arkadaşınız Muhammed sapmamış ve azmamıştır.”²¹⁶

Nebiler ve melekler arasında üstünlük hakkında şöyle der: İmâmiyye, nebilerin ve beşerden olan resullerin meleklerden üstün olduğu üzerinde ittifak etti. Ehl-i hadis bu konuda onlarla aynı görüştedir. Mutezile bu görüşe icmayla muhalefet etti. Mutezile'nin cumhuru, meleklerin, nebiler ve resullerden daha üstün olduğunu ileri sürdü. Onlardan bir grup da, ikisinden birinin diğerine üstün kılınması hususunda söz söylememeyi tercih etti. Onların bu konudaki ihtilafı söylediğimiz şekildedir. Onların icmaları da, açıkladığımız göre nebilerin meleklere üstün olduğunu ileri sürmeleri hususunun hilafıdır.²¹⁷

²¹⁵Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 36-37

²¹⁶Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 10.

²¹⁷Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 6.

2.2.6. Kulların Fiilleri

Vaid konusunda Şeyh Müfid şöyle der: Bana göre İmâmiyye'nin görüşü şöyledir: Kim Allah için bir amel işler ve Allah'a bir eylemle yaklaşırsa Allah onu ebedi cennetlerde daimi nimetle ödüllendirir. Nevbahtîlere göre ise Allah'a itaat edenlerin çoğu taatleri sebebiyle dünyada ödüllendirileceklerdir. Ahirette ise onların nasibi yoktur. Mürcie'nin çoğu ve İmâmiyye'den bir grup benimle aynı görüştedir.²¹⁸

Amellerin birbirini heba etmesi konusunda Şeyh Müfid şöyle der: Masiyetler ile taatlerin ve sevap ile cezanın birbirini boşa çıkarması (yok etmesi) mümkün değildir. Bu İmâmiyye'den bir cemaatin ve Mürcie'nin görüşüdür. Nevbahtîler ise zikrettiğimiz hususlarda tehabutun (iyilik ve kötülüklerin birbirini yok etmesi) olacağını söylüyorlar. Bu konuda Mutezile ile aynı görüştedir.²¹⁹

İrade ve icabı konusunda ise şöyle der: Mürîdin kalbine ilkâ olunan iki zıttan birinin kastı iradedir. Onu isteyene vaciptir. Varlığı muhal (mahal) olup ayrıntı olmadan istenilenin kaldırılmasıdır. Fakat 103 nolu s. Başındaki makalede, bunun yasaklandığı müridin fiilinin yönünde olduğu belirtilmişti. Cafer b. Harbin mezhebi, Bağdad'lı bir kısım kelâmcı ve Belhî'nin mezhebinde olanlar bu görüştedir. Cubbâî ile oğlunun temsil ettiği Basra Mutezilesi, Haşeviyye ve Ehl-i İcbar bu görüşün muhalifidirler.²²⁰

Şeyh Müfide göre Şehvet iki manadan ibarettir: Birincisi, lezzet yönünden tatlı bir elem his edip hayvanlarda karşılıklı çağrı ile bir tabiattır. İkincisi ise cinslerin, tabî olarak tafsilatlı lezzetler ile birbirine yakınlaşmasıdır. Sonrasında şöyle devam eder: Birincisi hiç şüphe yok ki Allah Teala'nın fiillerindedir. Çünkü hayvanın bunu mülklerinde tutmaya ne güçleri ne de ihtiyaçları vardır. İkincisi ise hayvanların delilli bir şekilde fiilleri olup bu konuda uzun şerhler ve konuşmalar yapmaya gerek yoktur. Bağdadlı ve Basralıların çoğu bu görüşte olup mevcut ve memnu'un birleşmesindeki fikrin mahal olduğunu savunmakla birlikte, ondan alıkoymayı doğru bulmamışlardır. Çünkü bu, emrin zıddıdır. Ehl-i Adl'in tamamı bu görüşte olup, ancak onlardan bir kısmı ayrıntılı bir şekilde konuya yaklaşmıştır. Cebrîye mezhebi ise bu görüş sahiplerine muhalefet etmiştir.²²¹

²¹⁸Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 17.

²¹⁹Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 17.

²²⁰Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 24.

²²¹Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 26.

Bedel konusunda Şeyh Müfid şöyle der: İman vaktinde küfrü değiştirip onun bedelinde imanın olması caizdir. İmanın küfür yerine vaktinde caiz olduğu söylenebilir. İman vaktinde küfrün bedel olması veya iman anında küfrün bedel olmasını söylemiyorum. Küfür halinde imanın bedeli caiz değildir. Bir şeyin caiz olması onun doğruluğunu tespit eder. Doğruluğunun tespiti ise düşünülemez. Bunun zıddı ise muhaldir. Küfür imanın zıddıdır. Zıddın mevcudiyeti zıddının geçersizliğidir. Bir şeyin zıddının olması öbür şeyin var olmasının delilidir. Örneğin bir kâfirin küfrü anında imanının da caiz olduğunu ve küfrü ile imanın bir şahıstan vaktinde değişiklik gösterdiği düşüncesi asılsızdır. Çünkü iki zıddın bir anda birleşmesi doğru değildir. Birbirine zıt iki konuşmanın birbirinin yerine geçmesi nasıl imkânsızsa o da öyle imkânsızdır.

Küfrün veya imanın geleceğinin bilinmemesinden dolayı müminin kâfir, kâfirin ise mümin olacağı düşünülebilir. Bu imkânsız olmayıp inkârı da yapılmamıştır. Gelecekte bir kişinin inkılaba ve değişikliğe uğraması mümkündür. İnsanlar arasında bütün şeyler tartışmalıdır. Cebriye mezhebi birinci görüşe muhalefet edip iman ve küfrün anlık olup bir kişide anlık değişiklikler gösterilebileceğini ileri sürmüştür. Ehl-i Adl mezhebi de Cebriye gibi düşünür.²²²

Şeyh Müfid'e göre cezadan dolayı acının yapıcılığı kendisi için olup gayrisi için değildir. Allah'ın adaletinde bu hak olup gerçek varlığı vaciptir. Müminlerin fiiliyatı için, müminler dışında acı ile yapıcılığa girenler onlar için ceza gerektirir. Eğer değilse zulümdür. Bundan dolayı derim ki; kâfirin acısı cezasından dolayı hak olunmuş değildir. Çünkü kâfire acı değil azap verilir. Ve onun nefsi için bazı acıların verilmesi onun ıslahı içindir. Gerçi acı ile kendi nefsinin dışındakilerde ibret alma noktasında nefislerini ıslah edebilirler. Bu görüşün sahiplerini şöyle bildirir: alıkoymayı yok sayan Ehl-i Adl ve Mürcie mezhepleridir. Bağdadlı Mutezililer ve Basralılar, diğer Cebriyelilerle birlikte bu mezhebin zıddını savunur ve muhalefet ederler. Ben ise bu konuda bana has olan ve bütün mezhepleri kapsayan bir usul üzere gidiyorum.²²³

Fiillerde doğuş ve doğuşkanlık hakkında Şeyh Müfid şöyle der: Dayanma, hareket, teftiş, açıklama, bakma, inanç, ilim, lezzet, acı bunların hepsi misilleri ve gayrı misilleri gibi doğarlar. Zikrettiklerimizin hiç biri, gayrı gibi doğuşta verilen isimler olmayıp daha sonra bu adları almışlardır. Ben derim ki; bunları meydana getiren,

²²²Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 26.

²²³Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 27.

bunların doğmasına sebebiyet verir. Bazı eşyalara olan bilgisinden dolayı o bilgiyle donanımlı olur. Mesela unutkanlığa girmiş birine bağırın kişi gibi, bunu yapar çünkü bağırarak o kişinin unutkanlığını gidereceğini bilir. Bu ise doğuşkanlıktır. Bu bilgiden duymayla birlikte o kişinin uyarılmaması ise doğru değildir. Kendisi dışında birine vuran ve vurulan kişide bir acı doğan kişi gibi... O kişi, o acının doğmasını vurma halinde bilir. Bu ise doğuşkenliktir. Bazen insan dışındakilerden gam-ı sevinç, hüzün, korku ve onu gayrı sevinci hallere satmaya sebep olan her şeyi gözlemleyebilir. Bu doğuşkenliktir. O kişi ne gama ne sevince, ne acıya ne korkuya engel olabilmektedir. Hiçbir halde engel olması da doğru değildir. Buna benzer şeyler de vardır. Sözüün uzamaması için kısa kesiyoruz. Bağdadlı Mutezile'nin çoğu bu mezheptendir. Ebu'l-Kasım el-Belhî de bu görüştedir. Cubbâî ile oğlu bu görüşe muhalefet etmiş, Nazzam ve Mürcie mezhebi ise bunu tamamiyle reddetmiştir.

106-105 nolu s. Başındaki makalede sebep ile olan işlerden bir müsebbip var mıdır, yok mudur? Konusuna değinmiştik. Ben derim ki; sebebe emir müsebbibe emirdir. Müsebbibe bir mani gösterilmediği sürece veya münessib sebebin sahibini gelecekte men etmediği sürece müsebbibe emir ise sebebe emir olmak için gereklidir. Muhal değildir. Belki mana olarak da buna emir vardır.²²⁴

Şehadet konusunda Şeyh Müfid şöyle der: Muhakkak ki şehadet Allah'ın dinine yapılan yardım neticesinde güçlü bir sabır ile onun yolunda kendi kanının dökülmesi ve canının çıkması, bu uğurda hiç bir gevşeklik gösterilmeden itaat edilmesi ile hak edilen bir makamdır. Şehadet o dur ki sahibini kıyamet gününde Allah'ın emaneti ve şühedaullah konumuna getirir. Ve sahibini kadri bilmeyenlere karşı onu korumaya alır, yerini yüceltir, ta ki Allah yanında doğru sözlü kabul edilip kendisine şehadeti ile sadık ünvanı delilli bir şekilde verilir. O esnada şehadetlerine peygamberler ve ümmetleri hazır bulunup şehadet ederler. Bu konuda Allah şöyle buyurur: "Allah sizden iman edenleri ayırt etmek, sizden şahitler edinmek için böyle yapar, Allah zalimleri sevmez."²²⁵ Ve başka bir ayette ise: "Onlar ki sözlerinde doğru, Allah yanında ise şahittirler." Allah için şehadette rağbet göstermek, Allah yanında devamlı bir sabra muvaffak olmanın ta kendisidir.

Kâfirin mümini öldürme fiilinin rağbet olmadığını, bunun fasıklık ve delalet olduğunu önceden söylemiştik. Allah, kâfir kulların öldürmeye teşebbüslerinden ve

²²⁴Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 27.

²²⁵Ali imran 3/140.

zalimlerin işleyeceği amellerden yüce ve münezzehtir. “Rağbet” lafzının şehadetle kullanmamamızın sebebi, tarifatta sevaba verilecek rağbet lafzı gibidir. Rağbet etmek Allahü Teâlâ’nın fiillerinden olup, vacip kıldığı salih amellerdendir. Ve yine insanın bir şeyi başarması için bazı fiillerini Allah’a tergib etmesi ve rağbeti, nefsinin fiili ile birlikte tevfiik olmaksızın Allah’a dayandırması gibidir. Mesela hacca gidenin şu duası örnektir: “Allah’ım! Haram evini ziyaret etmemi bana nasip et.” Burada ki tergib, kendi fiili olduğu halde yine Allah’a dayandırılır. Çünkü o, pratikte Allah’tan yardım ve başarı diler. Ve başkası da şöyle söyler: Allah’ım bana cihadı nasip et veya Ramazan orucunu nasip et.” Bunu demesi, yardımının istenmesi, bu yardım ile cihad ve oruca ulaşması tergib edilir. Ehl-i Adl’in tamamı bu görüşte olup onlara Ehl-i Kader ve Ehl-i İcbar muhalefet etmiştir.²²⁶

Zafer ve yenilgi hakkında Şeyh Müfid şöyle der: Allah’tan gelen zafer iki kısımdır 1. Hak söze hüccet ve delil getirmek için verilen zaferdir. Bu zafer duada en güçlü şekilde haklıya tabi etmek için Allah en büyük lütuf olup hakiki zaferdir. Allah şöyle buyurur: muhakkak biz peygamberlere ve iman edenlere dünya hayatında edenizdir, Önceden bu olaya şu şekilde değinmiştik: Şahitlik yapılan günde yardım eden biziz. Allah yine şöyle buyurdu: Allah ve peygamberleri muhakkak galip gelmeleri benim tarafımdan farz kılındı, muhakkak Allah güçlü ve galip olmandır. Buradaki galibiyet hususi delille olup neticesinde çok zafer elde edilen bir konu değildir. Zira netice birçok peygamberin zalimlerin zulmüne maruz kalıp kanlarının dökülmesi bu cihettendir.

2. kısım ise savaşta müminlerin nefislerini tespit edip münakaşa anında karşılaşacakları eziyete katlanmaları ve üzerlerine sekinetin inmesi, düşmanlarının işlerini küçük görmeleri, düşmanın kalbine korkunun salınması ve korku ile titremeleri bu türdendir. Meleklerin yardımı ve bununki gönderilen yardımlar onun lütfundandır. Başarının sebeplerle elde edilmesi, aklın ve yazılı belgelerin şahitlik ettiği bir şeydir. Yenilgi de aynen iki kısma ayrılıp onun zıddıdır. Ehl-i Adl’in tamamı bu görüştedir. Şîa, Mutezile, Mürcie, Hariciye, Zeydie ve Mücbire tamamı buna muhalefet eder. Çünkü onlar zaferin güçlenmiş bir kuvvetle, yenilginin ise asilere itaatle meydana geldiğini savunurlar. Bu konuya dair tafsilatlı bir şekilde konuşmuşlardır.²²⁷

²²⁶Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 29.

²²⁷Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 29.

Dostluk ve düşmanlık hakkında Şeyh Müfid şöyle der: Kulun Allah'a olan dostluğu, Allah'ın kula olan dostluğu gibi değildir: Allah'ın kula olan düşmanlığı gibi de değildir. Kulun Allah'a olan dostluğu kulun ona tam bir itaatle itaat etmesi, ona karşı şükrün vücubuna inanması, ona isyanı terk etmesidir. Bu da ancak kulun Allah'ı ciddi bir şekilde tanıdıktan sonra olur. Benim düşüncem böyledir. Allah'ın kula olan dostluğu şu şekildedir: Kulunun işlemiş olduğu güzel amellere sevap ile cevap vermesi, güzel fiillerine rıza göstermesidir. Kulun Allah'a olan düşmanlığı ise ona küfran etmesi, nimet ve ihsanlarını inkâr etmesi irtikab-ı ma'siyet yapmasıdır. Emirlerini küçümseyip nehiyelerini hafife almasıdır. Bu ise cehaletinden dolayı yaptıklarıdır. Allah'ın kula düşmanlığı ise ona yaptıklarından dolayı azap ile sürekli bir şekilde cevap vermesi, hak etmiş olduğu sevapları silmesi, lanetine hüküm etmesi ve ondan beri olduğunu söylemesidir.

Önce söylediklerimizle birlikte şunu da ekliyorum: Allah'ın kula olan dostluğu müminin iman halinde olduğu sürece olur. Düşmanlığı da aynen kâfirin küfür ve delalette olduğu sürece devam eder. Ehl-i Adl ve İrca sahiplerinin usulü ve mezhebi bu doğrultudadır. Bir kısım Mutezile de özel olarak bu görüştedir. Bir kısım Cebriye de Mutezile'nin bu koluna muvaffakiyet etmiştir. İkisinin arasındaki görüşleri adil bir şekilde bir araya getirmişlerdir. Mürcilerden Vefai kolunun "Allah'ın düşmanlığı dostluğundan sonra olduğu, dostluğunun da düşmanlığından sonra olduğu" görüşü ile daha önceki sözlerimizi bu konuyla ilgili bölümde aktarmıştık.²²⁸

Takiyye konusunda Şeyh Müfid şöyle de: Takiyye nefsin(canın) tehlikede olduğu zaman caizdir. Bazen de nefsin dışında mala zarar gelecek diye yapmak da caizdir. Bazen sulh(barış) olsun diye yapmak da caizdir. Ben derim ki; bazı zamanlarda takiyye vacip, bazen farz, bazen caizdir. Bazen de önemli vakitlerde onun terki efdaldır. Velew ki onun faili ma'zur olsa dahi bu konuda af ile yaklaşması fazilet olup üzerine yapılan tahkirler daha üstündür. Ben derim ki; sözlerde zaruret halinde takiyye yapmak caizdir. Çoğu kez de lütuf ve barış için bunu yapmak vaciptir. Ancak bir müminin katli fiiliyatında caiz değildir. Veya katle sebebiyet vereceği bilinmesi halinde yapılması da caiz değildir. Veya dinde fesada yol açacaksa yapılması caiz değildir. Ehl-i Adl,

²²⁸Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 30.

İmâmiyye, Mutezililerin dışında Zeydiyye, Havaric, bir de genel olarak Ashabü'l Hadis olarak adlandırılan mezhebin görüşünün muhaliftirler.²²⁹

İyiliği emretme, kötülükten sakındırma konusunda Şeyh Müfid şöyle der: İyiliği emretme ve kötülüğü nehyetmeyi dil ile yapmanın hükmü, farz-ı kifayedir. Ancak bunda, bilgisi olmayana güçlü deliller sunmak veya bununla ilm-i maslahat ortaya koymak veya galib-i zannı izole etmek şartı aranır. Marufu emretme, münkeri nehyetmede elle müdahale padişaha ait olup onun emrinde çalışanlara onun izniyle yapılır. Zikrettiğimiz bu şartların bozulmasına izin yoktur. Ehl-i Adl ve İmâmiyye mezhebi, yan delilleriyle birlikte bu görüşü savunurlar. Onun dışındakiler ise muhalefet ederler.²³⁰

Bir Farzın Haram Mal ile Yerine Getirilmesinin Hükümü

Haram mal ile bir farzın yerine getirilmesi hakkında Şeyh Müfid şöyle der: Allah'ın farzları, nehiyelerine irtikâp edene caiz değildir. Çünkü kendisi onun emirlerine yapışmakla emrolunmuş olup, bunu helal dairesi içerisinde yaptığı zaman sevabı hak eder. Daha önce ifade ettiğim gibi; sınırı aşması, resmi olana tecavüz etmesi, nehyolunmuş fiillere irtikâp etmesi kişiyi günahkâr bir asi yaptığı gibi o kimse azabı ve acıyı da hak eder. Allah'ın farzlarını, isyan dairesi içerisinde ve ona yakınlaşmak amacıyla yapmayan sevabı hak etmez. O kişi azabı hak eder, bu ise vaciptir.

Allah'ın farzlarını yerine getirmenin, ancak onun emirlerine itaat ve şartları gereğince nehiyelerine muhalefet etmekle mümkün olacağı sabittir. Doğru bir itaat şartları, sınırları, rükûnları nehye muhalefet etmek gayesi ile yapılan ibadet caizdir. Gerçeği kâbih bir fiil olarak algılansa da. Çünkü farzları, sınırları ve rükûnları içinde yapmıştır. Bu hüküm ile amellerin caiz olanı, caiz olmayanı ve şüpheli olanı tanınır ve birbirinden ayrılır. Bu, İmâmiyye ve Mutezile'nin çoğu, Ehl-i hadis'ten bir cemaatin mezhebi ve görüşüdür.²³¹

Zalimlere yardım, onlara yönelik işler, onlara tâbî olma, onlardan kazanç elde etme, mallarından menfaat sağlama hakkında Şeyh Müfid şöyle der: Zalimlere hak noktasında vacip olan şeylerin onlara ulaşmasında yardım etmek caizdir. Bazı hallerde de vaciptir. Lakin zulüm ve düşmanlıkta onlara yardım etmek çetin bir iştir. İsteyerek

²²⁹Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 30.

²³⁰Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 30.

²³¹Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 30-31.

yardımda bulunmak caiz değildir. Bazı dünyevi işlerde karşılıklı tasarrufta bulunmak da caiz değildir. Ancak zamanın imamı bazı şartlar neticesinde izin verse olur. Bu ise İmâmiyye mezhebine mensup olanlara caizdir. Diğerlerine caiz değildir. Kitap uzamasın diye sebeplerini beyan etmedim. Zahiri olarak Ehl-i İmana bir zararı yoksa onlara tabi olmakta bir beis yoktur. Kullanılan malzeme genel olarak isyana sürüklemiyorsa onlardan kazanç elde etmenin ise caiz olduğunu söylemiştik. Mallarında menfaat ve vasıflarını elde etmek doğrultusunda yapılan da helale yakın noktada özellikle müminlere yakın derecede olup onların düşmanlarına düşman olanlarla sağlanabilir. Ancak özellikle ellerinde bulunan malların nasıl elde edildiği belli ise bu kimseye helal değildir. İstekli bir şekilde yapılan bu işlemler zararlıdır. Mesela ölü eti ve kan zararlı olduğu halde onlara caiz iken bizim bunlardan istifade etmemiz caiz değildir. Bu görüş özel olarak Ehl-i İmâmiyye mezhebine dayandırılır. Ancak ben bu konuyla ilgili muhalefet edenler için bir yer tespit edemedim.²³²

İman ve İslam konusunda Şeyh Müfid şöyle der. İmâmiyye, İslam'ın imandan başka olduğu, her müminin Müslüman olduğu ama her müslimin mümin olmadığı, bu ikisi arasındaki mana farkının, lisanda olduğu gibi dinde de olduğu üzerinde ittifak etti. Mürcie ve Ehl-i hadis bu konuda İmâmiyye ile aynı görüştedir. Mutezile, Haricilerin pek çoğu ve Zeydiyye bu görüşün zıddı üzerinde icma etti. Onlar, her müslümanın mümin olduğu ve dinde islam ve iman arasında bir fark olmadığını ileri sürdüler.²³³

Tövbe ve onun kabulü hakkında Şeyh Müfid şöyle der: İmâmiyye, tövbenin kabul edilmesinin Allah'ın bir lütfu olduğu üzerinde ittifak etti. Tövbenin düşürülmesi, daha önce cezanın hak edilmesi sebebiyle akla göre zorunlu değildir. Eğer tövbenin düşürülmesi ile ilgili sem (nas) gelmeseydi, istihkak şartı sebebiyle tövbe edenlerin hakkında onun yapılması akla göre caiz olurdu. Bu konuda Ehl-i hadis onlarla aynı görüştedir. Mutezile, onların zıddı üzerinde icma etti. Onlar, “cezanın önce olması sebebiyle, tövbe günahları zorunlu olarak düşürmektedir” görüşünü ileri sürdüler.²³⁴

Kâfirler hakkında onların içinde allah'ı bilen kimse var mı? onlardan taatler meydana gelir mi? Konusu hakkında Şeyh Müfid şöyle der: Allah'ı bilen kimse onu inkâr etmez. Onun nimetini inkâr eden kimse de itaat etmez. Bu, İmâmiyye'nin cumhurunun ve Mürcie'nin ekserisinin görüşüdür. Nevbahtîler ise bu konuda

²³²Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 31.

²³³Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 5-6.

²³⁴Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 6.

muhaliftirler. Ve onlar Allah'ı inkâr edenlerden pek çoğunun Allah'ı bildiklerini ve pek çok fiilde Allah'a itaat ettiklerini söylüyorlar. Ve onlar bu dünyada bu hallere göre cezalandırılacak veya ödüllendirileceklerdir. Bu sözün bir kısmında Mutezile onlarla beraberdir. Diğer bir kısmında Mürcie'den bir cemaat onlarla beraberdir.²³⁵

Son Hal Hakkında Şeyh Müfid şöyle der: Kim Allah'ı herhangi bir zamanda bilirse, herhangi bir halde ona iman ederse ancak o iman üzere ölür. Kim de Allah'ı inkâr üzere ölürse işte o, ömrünün herhangi bir vaktinde iman etmemiş demektir. Bu sözlerle ilgili Sıddıklardan gelen hadisler benimle beraberdir. Bunu, İmâmiyye'den pek çoğu ve haberleri nakledenler söyledi. Ve bu mesele, ırcayı savunan kelâmcıların çoğunun görüşüdür. Nevbahtîler ise bu konuda muhaliftirler ve bunun zıddını Mutezile mezhepleri de söylüyor.²³⁶

Tövbenin hakikati hakkında Şeyh Müfid şöyle der: Tövbenin hakikati, bir kimsenin Allah'a tövbe etmek için kaçırıldığı şeylere pişman olmasıdır. Tövbenin şartı, bütün hayatında işlediği günahın misline dönmeyi bırakmaya azmetmektir. Tövbe esnasında zikrettiğimiz şeyle günahını birleştirmesse tövbe etmemiş olur. Daha önce işlediği günahların benzerini yapmayı terk etse dahi bu böyledir. Bu, Ehl-i Adl'in cumhurunun mezhebidir. İmâmiyye kelâmcılarına ait bu konuda hiçbir şey bilmiyorum. Abdüsselam el-Cubbâi ve ona uyan kimseler ise bu konuda muhaliftirler.²³⁷

İnsanlara yapılan haksızlıklardan tövbe etme konusunda Şeyh Müfid şöyle der: Kullara yapılan haksızlıklardan Allah'a tövbe etmenin şartı, mazlumlara haklarını vermek veya onların rızası ve kendi istekleriyle haklarını helal etmelerini istemektir. Haksızlık yapan bundan (kul hakkı ödemekten) mahrum olursa ve mazlumu bulamazsa zulümden kurtulmak için evliyasının (velisinin) yanına gider veya onlardan hakkını helal etmesini ister. Velilerini bulamazsa onlara ulaşmak için iyice araştırır. Hayattayken elinden geleni yapar, vefatından sonrası için ise vasiyet eder. Mazlumların bizzat kendilerini bilmezse ve yerleşiminden haberi yoksa onlara haklarını verme azim ve niyeti içerisinde olur. Onları bulmak için çok büyük bir çaba içerisinde olur. Ecelinin gelmesinden korkarsa vasiyet eder. Uzun süre onları bulamazsa insanlardan yardım ister ki haklarını verebilsin. Bu konuda eğer fayda verecekse bizzat kendisi çaba sarf eder. Bu da, haklarını sahiplerine vermek için istifade edilen bir yoldur.

²³⁵Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 17.

²³⁶Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 17.

²³⁷Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 18.

Bu meselenin özeti şudur: Zalimlerin, kul hakkından kurtulmak için, tövbe etmekle beraber çok çaba sarf etmeleri gerekir. Eğer tövbe edenler kul hakkı hususunda kusurlu davranırlarsa onların işi Allaha kalmıştır. Allah dilerse onları cezalandırır, dilerse onları af ile lütuflandırır. Bu konu üzerinde namaz ehli kelâmcıların ve bir kısım fakihlerin icması vardır.²³⁸

Mü'minleri (yani iman ehlini) öldürenlerin tövbesi konusu hakkında Şeyh Müfid şöyle der: Haramlığını bildiği halde helal saymayıp intikamları sebebiyle bir mümini öldüren kişi, yapmış olduğu fiilden tevbe etmek isterse ona (tövbesinin kabul olması için) bazı hükümler vacip olur.

1) Öldürmüş olduğu kişinin ailesine kendini teslim eder. Aile isterse kısas uygulanır. Kısas değil de kısas bedeli (diyet) isterlerse diyet uygulanır. Veya af ederlerse af uygulanır. Eğer öldüren öldürülmüş olan kişinin ailesine kendisini teslim etmezse tövbesi kabul olmaz. Eğer kendisini aileye teslim ederse tövbesi kabul olur. İşlemiş olduğu cinayetin sorumluluğu bu şartlar altında düşer. Zira bu şartları bu şekliyle Kur'an söyler. Bu nedenle bu şartlar üzerinde ümmetin icma vardır. Buna rağmen avam tabakası ve bir kısım şarihler şaz bir şekilde muhalefet etmişlerdir.

Cıma, bir müminin kanını helal sayıp öldüren kişinin tövbesi hakkındaki görüş ise şu şekildedir: Akıl, onun tövbesini ve tevbe etmesini engellemez fakat doğru sözlü ve hidayet üzere olan bazı imamlardan gelen duyular ve rivayetlere göre ise bu fiili yapanın ebediyen tövbesinin kabul olmayacağı yönündedir. Zira isteyerek ve kanını helal sayarak bu fiili yapmıştır. Zorlama ve zorlayıcı sebepler olmaksızın fiili işleyen bu kişinin tevbesi bir önceki kişinin tevbesi gibi olamaz. 88. maddenin başında zinayla ilgili görüşleri de bu yöndedir. Şöyle ki, hakiki imana sahip olan kişi her halinde zinayı tercih ve ihtiyar edemez. Lakin şüphe ve nifak içindeki kişi zinanın haramlığına inanmaz. Bu durumda zina eden birincinin tevbesi kabul edilirken ikincini tevbesi asla kabul edilmez. Zira Allah (c.c) yaratmış olduğu bir grup hakkında şu ihbarı verir: “onlar ateştedir. Zira onlar Allaha hiçbir zaman küfrü ve bozgunculuğu terk etmediler.” İmâmiyye fakihlerinin âsarcı hadisçilerin bu konudaki görüşleri bu şekildedir. Ve bu şekilde icma edilmiştir. Lakin bütün araştırmalarımıza rağmen onların kelâmcı kısmı bu konuda herhangi bir görüş bildirmemişlerdir.²³⁹

²³⁸Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 18-19.

²³⁹Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 19.

Havas ilminin bilgisi ve oluşumu allah (c.c) fiili ile mi olur veya kulların fiili ile mi olur? Bu konuda Şeyh Müfid şöyle der: Ve ben diyorum ki havas ilminin bilgisi 3 kısma ayrılır:

- 1) Allah'ın fiiliyatı
- 2) Sorgusuzların fiiliyatı
- 3) Bunların dışındaki kulların fiiliyatı

- Allahu Teâla'nın fiiliyatı, Allah'tan âlem için bir sebebe dayalı olarak oluşandır. Yıldırımın sesini, şimşeğin rengini, sıcaklığın ve soğukluğun mevcut oluşu ve rüzgârların seslerini ve buna benzer şeyleri bilmesi gibi. Sorgusuzların yaratılışında bir etkisi olmayan şeyleri yapması gibi...

- Allah tarafından bir sebebe dayalı olarak şeylerde kulların herhangi bir seçim hakkı yoktur.

- Sorgusuzların fiiliyatı onlara verilen görevlerin takibi ve devamı gibidir. Gözün açımı, kulağın duyumu, gizli olan şeylerin Allah'ın bilgisi ile oluşumu ve mucibince mahsusun ihsası ve buna dair bilgilerin mevcudiyeti böyledir.

- Kulların fiiliyatları, başkasına çağrı yapıp gizli bir şeyi haber vermesi gibidir ki bu, meleklerin yardımı ile dinleyicilere iletimidir ve bir acının vücutta verdiği hissi gibidir. Ki o, acının bilgisi ile ilgili ilmi olmadığı halde o acıyı hisseder Buna benzer şeyler de böyledir. Bu görüş, Bağdad'lı kelâmcıların ve onlara muhalif olanların görüşüdür.²⁴⁰

Meydana gesmeden veya meydana geldikten sonra mütevellidin tövbesi hakkında Şeyh Müfid şöyle der: Herhangi bir fiil meydana gelmeden önce o fiillerden tevbe etmek caiz değildir. O fiiller sebepli olsun sebepsiz olsun fark etmez. Eğer bir kimse sonuç doğuracak bir sebep ortaya koyarsa, sonra sonuç meydana gelmeden önce o nedeni yaptığına pişman olursa, sebebin cezası ondan düşer. Neden olanın cezası, eğer hakikatte pişman olmasa da sonuç için bir şey lazım gelmez. O, sonuç için ısrar etmekte ve onu küçük görmektedir. Fakat meydana gelmeyen bir şeyden dolayı pişmanlık sahih olmaz ve henüz meydana gelmeyen bir eylemden dolayı tevbe gerekmez. Ancak ne zaman varlığa çıkar ve engel ortadan kalkarsa tevbe ona vacip olur. Bu, tevellüdü savunanların cumhurun görüşüdür. Bu hususta onlara kendi içlerinden bir grup muhalefet etti. Onlar sebepten tevbe etmek, sonuçtan da tevbe etmektir görüşünü

²⁴⁰Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 20.

savundular. Onların bazısı, ”sebebi yapan sonucu yapan gibidir, ona bundan dolayı tevbe gerekir” dedi. Bu iki söz de batıldır. Çünkü bir şeyden tevbe etmek ondan başkasından da tevbe etmek anlamına gelmez. Sebep, sonuçsuz sabit olmuştur. Çünkü sebep bazen bulunur ve sonuç, bir engel sebebiyle varlığa çıkmayabilir.²⁴¹

2.2.7. Allah’a Ait Fiiller

Allah’ın fiillerinde değişkenlik var mıdır? Bu konuda Şeyh Müfid şöyle der: Allah’ın fiillerinin çoğu belli sebeplere binaen ortaya çıkar. Allah’ın fiillerinin değişken olduğu kanaatine varmam kesinlikle mümkün değildir. Gerçi mana âleminde böyle ise de ben kesin bir şey söylemem. Çünkü Allah’ın sıfatlarına mutlak şekilde tabi olmak daha doğrudur. Onun fiillerinin sıfatı şer’i dir bid’i değildir. Allah’ın fiilleri konusunda Müslümanların çoğunluğu mutlak olarak sebep ve müsebbebe dayandırmışlardır. Allah’ın fiillerine mütevellid kavramını kullanmamış hiç birine rastlamadım ve sözlerinde buna dair herhangi bir delil yoktur. Ve kitap, sünnet ve icmada her hangi böyle bir konu yoktur. Bu mezhep delil ve delille başka delil öğretme mezhebidir. Ve burada bu mezhebin yeri yoktur. Benim görüşüm, Allah’ın fiillerinde sebebe dayalı olduğudur. Bağdadlı bir cemaatde bu görüştedir. Ebu Kasım mezhebi ve Ebu Ali mezhebi de, kısmen farklı olmakla beraber bu görüşe yakındır. Ebu Haşim b. Ali hususi bir şekilde 106 nolu s. Başındaki makalede bu konuyla ilgili orta bir görüştedir. Ve bu konuyla ilgili Kur’an-ı Kerimde ki şu ayeti zikretmiştir. “O rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderendir. Nihayet rüzgârlar ağır bulutları yüklediği vakit onları ölü bir beldeyi diriltmek için sevk ederiz de oraya suyu indiririz derken onunla türlü türlü meyveleri çıkarırız. İşte ölüleri de öyle çıkaracağız. Ola ki ibretle düşünürsünüz.”²⁴² Ve Allah yine buyurdu ki: “Görmedin mi Allah gökten su indirdi de onu yeryüzünde ki kaynaklara ulaştırdı. Sonra onunla renkleri çeşit çeşit ekinler çıkarıyor. Sonra ekinler kuruyor da onları sapsarı kesilmiş görüyorsun. Sonra da Allah onları kurumuş çerçöp haline getirir. Şüphesiz ki bunda akıl sahipleri için bir öğüt vardır.”²⁴³ Bu manaya yakın Kur’an-ı Kerimde birçok ayet vardır.²⁴⁴

²⁴¹Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 33-34.

²⁴²A'raf 7/57.

²⁴³Zümer 39/21.

²⁴⁴Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 25.

2.2.8. Sem'iyât

Ölmek üzere olanların Allah Resulünü ve Müminlerin Emirini görmeleri konusunda Şeyh Müfid şöyle der: Bu, İmâmiyyenin üzerinde icma ettiği bir meseledir. Ve bununla ilgili sadık imamlardan tevatüren haberler gelmiştir. Müminlerin emirinden şöyle bir haber geldi: Emirü'l mümin, Haris el Hamdaniye (rh. a) şöyle dedi;

-Ya Haris Hamdani! Mümin olsun münafık olsun kim ölürse önden görür. Gözü beni tanır, ben de bizzat kendisini ve ismini tanırım ve yaptığı işi de bilirim.

Meşhur beyitinde İsmail b. Muhammed es eseyyid şöyle diyor:

- Ölmek üzere olan, ruhu dil ile boğaz arası olduğunda Onu (Hz. Alinin) görür.

- Ne zaman dilerse insanların canını alır ve böylece yüzleri yaralarla kanar.

Ancak ben bu konuda; muhtazarın (ölmek üzere olanın), ikisini (peygamberimiz ve Ali) görmesinin anlamı, ikisinin de velayetinin semeresini bilmektir veya ikisi hakkındaki şüphenin ve düşmanlığın farkına varmaktır veya bizzat kendi nefsinde bulunduğu bir takım alamet ve işaretlerle, müşahede ettiği bir takım hallerle, bizzat her ikisini gözle görmeden ve cesetlerine bakmadan şüphe olmayacak bir şekilde zihinde oluşan bir takım kavrayışlarla ikisinin de haklarını yerine getirme hususundaki kusurlu davranışının farkına varmaktır.

Allah şöyle buyurdu: “Kim zerre miktarı iyilik yaparsa onun karşılığını, kim zerre miktarı kötülük yaparsa onun karşılığını görecektir.”²⁴⁵

Bu, İmâmiyye'den nazarı(akıl yürütme) dikkate alanların görüşüdür. Bu hususta Haşeviyye'den bir cemaat onlara muhalefet etti ve onlar muhtazar'ın nesnelere gördüğü gibi nebiyi ve veliyi gözüyle göreceğini ileri sürdüler. Ve o ikisi muhtazar'ın yanına gelir ve bedenleriyle mekânda yakın olurlar.²⁴⁶

Öldükten sonra imamlara uymakla mükellef olanların ahvalı konusund Şeyh Müfid şöyle der: Ben derim ki; onlar 4 tabakadır.

1.Tabaka: Allah'ın kendilerini diriltip velileriyle birlikte cennette oturanlar

2.Tabaka: Hayatta olanlardır.

3.Tabaka: Onlar hakkında bir şey demiyorum. Hayatta olduklarını caiz görüyorum, ölümlerini hallerini yaşadıklarını düşünüyorum

4.Tabaka: Öldükten sonra mahşere kadar yaşamayanlardır.

²⁴⁵Zilzal 99/7.

²⁴⁶Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 14.

- Nimetlenenler tablosuna gelince onlar bilgilerinde derinleşenler ve itaat ederek tertemiz olanlardır.

- Azaba uğrayanlara gelince, onlar hakkı inkârda inat edenler ve kötülükleri işlemede aşırı gidenlerdir.

- Hayatta oldukları şüpheli olanlara gelince; onlar marifet ve namaz ehlerinden, şehvetle ve haram kabul ederek inadından helal kabul etmeyerek günah işleyen fasıklardır. Ve onlar tövbeyi geciktirenler ve bu halde ölenlerdir.

Allah'ın, işledikleri suçlardan dolayı onlara azap etmesi ve bu şekilde onları günahlardan temizlemesi için haşirden önce ölümü kaldırması caizdir. Böylece kıyamet günü cehennemden korunurlar ve taatleri sebebiyle cennete erişirler. Dördüncü tabakaya gelince onlar marifet ehli olma hususunda ısrar etmeden bu hedeflerinden vazgeçenler ve insanlar tarafından zayıf düşürülenlerdir (mustaz'af). Bu, İmâmiyyeden eserleri nakledenlerin görüşü ve vahiy ve sahih haberlerin yoludur. İmâmiyyenin kelâmcılarının bundan önce böyle bir görüşü yoktur. Ve herhangi bir mezhep de bilinmemektedir.²⁴⁷

Meleklerin kabir ehline inmesi ve onlara itikat meselesi soru sormaları hakkında Şeyh Müfid şöyle der: Bu sahihtir. Şîa ve Ashab-ı Hadisin bu konuda icması vardır. Konunun özeti de şudur: Allah öldükten sonra nimetlendirmek istediği kimseye isimleri Mübeşşir ve Beşir olan iki melek gönderir. Ona Rabbinden, peygamberinden ve velisinden sorarlar. Kabir ehli, ikisine de dünyadan hangi inançla ayrıldı ise o itikatla cevap verir. Bu sorgudaki amaç nimete layık olduğu alameti ortaya çıkarmaktır. Ve melekler de bu alameti ondan gelecek cevapta bulurlar. Cezalandırmak istediği kimseye de isimleri Nâkir ve Nekir olan iki melek gönderir. Ve Allah iki meleğe azabı haber vermek için görev verir. Sorgudaki amaç, azabı hak ettiğinin delilini ki nu delil, haktan uzak olması sebebiyle kekeleyerek cevap vermesinin ortaya çıkması, kötü inancın belirmesi, hakkı örtmesi ve cevaptaki acizliğin görünmesidir. İki melek, kabir ehlerinden ancak söylediğimiz kimselere iner. Ancak onların sorgusu açıkladığımız şekilde öldükten sonra diri olanlara yönelik olur. Bu, İmâmiyyenin ahbâr ehlinin mezhebidir. Bu konuda yazılan eserler onlara aittir. Onların kelâmcılarının bundan önce bu konuda görüşleri yoktur. Bunu ben buldum ve bu meseleyi düzenli bir şekilde size aktarıyorum.²⁴⁸

²⁴⁷Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 14.

²⁴⁸Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 15.

Kabir ehlinin nimetlenmesi ve azaba uğraması konusunda Şeyh Müfid şöyle der: Hangi şeyden dolayı sevaba ve cezaya uğrarlar? Bu hangi yönden onlara ulaşır? Bu hallerde onların suretleri nasıl olur?

Allah onlar için dünyadaki bedenler gibi kabirde de bir beden yaratır. Müminleri nimetlendirir ve kâfirlere azap eder. Bu azap, bakanların kabirde gördükleri cesetlere değildir. Bu cesetler parçalanır bozulur ve zamanla çürür. Onlara kabirlerindeki yerlerinde ulaşmaz. Kabrin dışında başka yerde (berzahta) onlara ulaşır. Bu, benim nefis hakkındaki görüşümdür. Bana göre mükellef insanın manası, cevher ve arazlardan çıkan kendisi ile var olan sonradan yaratılan bir şeydir. Bununla ilgili Ehl-i beyt'ten sadık olanlardan gelen rivayetler benimle aynı görüştedir. Bu konuda benden önce İmâmiyye'den bir kelâmcının bir görüşünü bilmiyorum. Ve ben bunu size anlatıyorum. Ben bu konuda benimle İmâmiyye'nin fakihleri ve ashâbı hadis arasında bir ihtilaf bilmiyorum.²⁴⁹

Ric'at, beda ve Kur'an'ın yazılması hakkında Şeyh Müfid şöyle der: İmâmiyye, aralarında ricatın manası hususunda ihtilaf olsa da kıyametten önce ölenlerden pek çoğunun dünyaya döneceğinin vücut'u üzerinde ittifak etti. Ve beda lafzının Allah'ın vasıflaması hususunda mutlak olduğu üzerinde ittifak etti. Bu husus kıyas cihetinden değil vahiy cihetindedir dedi. Ve onlar sapık imamların, Kur'an'ın çok kere yazılması hususunda muhalif oldukları üzerinde ittifak ettiler ve Kur'an ve Nebi'nin sünnetinin zorunlu olması hususundan uzaklaştılar. Mutezile, Hariciler, Zeydiyye, Mürcie, Ehl-i hadis ise saydığımız hususların tamamında İmâmiyye'nin zıddı üzerinde icma ettiler.²⁵⁰

Vaid konusunda Şeyh Müfid şöyle der: İmâmiyye, cehennemde ebedi kalmakla ilgili tehdidin, Allah'ı bilen marifet ehlinde ve namaz ehlinde onun farzlarını inkâr edenlerden büyük günah işleyenlere değil sadece kâfirlere yöneliktir. Muhammed b. Şebib hariç Mürcie'nin tamamı ve Ashabul Hadisin hepsi bu konuda İmâmiyye ile aynı görüştedir. Mutezile bu görüşün hilafı üzerinde icma etti. Ve onlar, ateşte ebedi kalmakla ilgili tehdid (vaid) kâfirler için geneldir ve namaz Ehl-i Fasıklar'ın hepsi içindir, dediler.²⁵¹

Hesap ve onun valileri (yönetenleri), sırat ve mizan hakkında Şeyh Müfid şöyle der: Hesap, kulun dünyada emrolunduğu şeye muvafakat etmesidir. Ve bu, ehli imandan

²⁴⁹Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 15.

²⁵⁰Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 5.

²⁵¹Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 5.

günahkâr olanlara hastır. Kâfirlere gelince, onların hesabı, layık olduklarıyla cezalandırılmasıdır. Salih müminler ise onlara ecirleri hesapsız bir şekilde verilecektir. Bununla ilgili sadık imamlardan meşhur haberler gelmiştir. Allah şöyle buyurmuştur: “De ki; Amel işleyiniz. Allah, O’nun resulü ve müminler görecektir.”²⁵² Yani müminlerden kast, imamlardır. Bunun bu şekilde tefsirinde şüphe yoktur. Ben derim ki; Sırat, cennetle cehennem arasında olan bir köprüdür. Müminlerin ayakları sıratla sabit olacak. Kâfirlerin ayakları ise sıratla cehenneme kayacaktır. Bununla ilgili haberler gelmiştir. Mizan ise amellerle amelleri işleyenlerin ve adaletle hükmedenlerin arasını ayarlamaktır. Çünkü bu hükmedenler Ehl-i beyt’ten hesabı idare eden yöneticilerdir. Bu konuda İmâmet ehlinin hadis nakilcilerinin icması vardır. Bunlardan önceki İmâmiyye kelâmcılarına gelince onlardan bu konuda bir söz duymadım ²⁵³

2.2.9. Kur’an

Şeyh Müfid’e göre Kur’an’ın icaz yönü şudur der: Allah’ın fesahat ve lisan ehlini tehdit ettiği esnada Kur’an’ın benzerini yazmak hususunda peygambere karşı gelmekten sakındırmak ve benzerini getirmekten uzaklaşmalarını sağlamaktır. Onlar, Nebi’nin nübüvvetine ve nübüvvetin Allah’tan olduğuna delil getirirler dahi, Allah, Kur’an’ın benzerini yerine getirmekten vazgeçirmek için meydan okumaya kıyamete kadar devam edecektir. Bu, icaz hususunda delilin en açığı ve en muhteşemidir. Bu Nazzam’ın görüşüdür. Mutezile’nin cumhuru buna muhaliftir. ²⁵⁴

Kur’anın yazılması esnasında kur’an da bir ziyadenin ve bir eksiltmenin olduğunu söyleyen bir topluluk hakkında Şeyh Müfid şöyle der: Ehl-i beyt’ten hidayete ulaşmış imamlardan Kur’anın farklı yazılması ile ilgili meşhur haberler gelmiştir ve bu konuda bazı zalimler hazfi ve noksanlığı icat ettiler. Telif hakkındaki söze gelince, bu vardır ve olmuştur. Bu konuda, sonra gelen meselenin öne alınması, önce gelenin de sonra alınması şeklinde bir yazılmanın olduğuna hükümlenir. Nasih ve mensuh, Mekki ve Medeni meselesini bilen kimse, söylediğimiz şeye şüpheyile yaklaşmaz. Kur’an’dan bir şeyin eksiltilmesi meselesine gelince, akıllar bunu mümkün görür ve vukuunu kabul eder. Bunu iddia edenin sözünü araştırdım. Bunu Mutezile söyledi ve başkaları da uzun uzun konuşmuştur. Bu sözün fasit olduğu hususunda dayandığım bir hüccetle onlara

²⁵²Tevbe 9/105.

²⁵³Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 15.

²⁵⁴Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 10.

karşı başarılı olamadım. İmâmet ehlinin bir cemaat demiştir ki: Kur'an'dan bir kelime, ayet ve sure noksanlaşmış değildir. Lakin Emirü'l Mümininin mushafında sabit olan tevilin (ayetin yorumu) ve indirildiği hakikat üzerindeki manaların tefsiri hazfedilmiştir. Bu tevil ve tefsir, sabit ve indirilmiş idi. Bu, Allah'ın muciz Kur'an'ı olan kelâmının tamamı için söz konusu olsa dahi böyledir. Bu duruma, Kur'an'ın Kur'an'la tevili ismi veriliyor. Allah bu konuda şöyle buyurdu: "Kur'an'ı sana (kalbine) iyice yerleştirmeden önce Kur'an'ı ezberlemek için acele etme. Ve rabbim ilmimi arttır de."²⁵⁵ Buna Kur'an'ın Kur'an'la tevili ismi verildi. Bu konuda müfessirler arasında bir ihtilaf yoktur. Bana göre bu söz, tevil anlamında değil hakikat anlamında Kur'andan bir kelimenin noksanlaştığını iddia eden kimsenin sözüne benzetilmiştir. Ben bu görüşe meylediyorum. Allah'tan beni doğruya ulaştırmasını diliyorum. Ziyadeye gelince, ziyadenin bir yönden fasit olduğu ifade edilmiştir. Diğer yönden ise ziyadenin doğru olmasının caiz olduğudur. Caiz kılınan ziyadeye gelince bu, bir iki kelimenin veya bir iki harfin ve buna benzer icaz sınırını aşmayan ziyadenin yapılmasıdır. Bu ziyade, fesahat ehlinin çoğuna göre Kur'anın kelâmına karışmış oluyor. Lakin bu durumun ne zaman meydana geldiği meselesini Allah'ın göstermesi ve kullarına bu konuda doğru açıklama yapması gerekir. Ben bunun olabileceğine ihtimal vermiyorum. Bilakis ben bunun olmayacağına ve Kur'an'ın böyle bir ziyadelikten selamette olacağına meylediyorum. Bu konu ile ilgili olan Cafer b. sadık bir hadis benimle beraberdir. Bu görüş, Nevbahtîlerden duyduğumuz "Kur'an'da ziyade ve noksanlığın varlığı meselesinin" zıddıdır. Bu görüşü(Kur'anda ziyade ve noksanlığın olmaması) İmâmiyye kelâmcılarından bir grup olan Ehl-i Fıkıh ve aklı öne çıkaranlar söyledi.²⁵⁶

Ahret ehlinin memur olup olmadığı hakkında Şeyh Müfid şöyle der: Ahiret ehli dünyada işlemiş oldukları hayır nispetinde verilen emirleri yapmaktalar ve kalp dünyada olduğu gibi ahirette de kesinlikle Allaha bağlı olup ve hiçbir halde onun emrinden çıkmaz. Bu Bağdadlı kelâmcıların görüşü olup Basralı ve diğer gruplar tarafından reddedilmiştir.²⁵⁷

Kur'anda nasih-mensuh meselesi hakkında Şeyh Müfid şöyle der: Kur'an'da nasih-mensuh vardır. Nitekim Kur'an'da, Allah'ın öğrettiği birtakım kuralların maslahatı gereğince muhkem-müteşabih ayetler bulunmaktadır. Allah şöyle buyurdu:

²⁵⁵Taha 20/114.

²⁵⁶Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 16-17.

²⁵⁷Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 20.

“Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz.”²⁵⁸ Nesh, bana göre Kur’an’da vardır. Ancak bu konu ahkâm ayetleri ile ilgilidir. Ve ayetin bizzat kendisi kaldırılmış değildir. Nitekim ehli hilafın çoğu bu görüştedir. Kur’an’da mensuh ayetlerden birisi şu ayettir: “içinizde ölüp de (geride) eşler bırakanlar, (evlerinden) çıkarılmaksızın, bir yıla kadar yararlanmaları için eşlerine vasiyet (bıraksınlar).”²⁵⁹ vefat iddeti bu ayette bir senedir. Bu ayeti şu ayet neshetmiştir:”Ve sizlerden vefat edip de geriye eşler bırakanların eşleri kendileri hakkında dört ay on gün beklerler.”²⁶⁰ İslam şeriatında bu hüküm yerleşti. İlk hüküm mensuh idi. Ama mensuh ayet vardır ve nesheden ayet gibi şu anda tilavetle okunmaktadır. Bu konuda ihtilaf yoktur. Bu görüş Şif, Ashabu’l Hadis’ten bir cemaat, Muhakkime’nin çoğu ve Zeydiyye’nin görüşüdür. Mutezile ve Cebriye’den bir grup muhaliftir ve onlar neshin ahkâm ayetlerde olduğu gibi ayetlerin bizzat lafzında meydana geldiğini ileri sürdüler. Mutezile’ye mensup olan Şazz bir cemaat bu görüşe muhaliftir ve onlar her durumda Kur’an’daki ayetlerin neshedildiğini inkâr ettiler. Mutezile’den bir kavim de İslam şeriatında umumiyetle neshi kabul etmediklerini aktardılar. Ve onlar Allah’ın şeriattan bir şeyi bütün yönleriyle ve sebepleriyle neshetmiş olmasını kabul etmediler.²⁶¹

Kur’an’ın sünnetle neshedilmesi konusunda Şeyh Müfid şöyle der: Kur’anda bazı ayetler bazısını nesheder ve sünnet ise Kur’an’ı neshedemez. Aksine Kur’an sünneti nesheder. Sünnet ise kendi kuvvetinde bir sünneti nesheder. “Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz.”²⁶² Bu ayete göre Kur’an’dan olmayan bir şeyin Kur’an’a denk olması sahih olmaz. Mahlûkatından birisinin sözünün de Kur’an’dan daha hayırlı olması sahih değildir.

Ehl-i Hilaf’ın “Biz maslahat icabı ondan daha güzelini getiririz.” sözünün de bir anlamı yoktur. Çünkü bir şey, sahibinin diğerine üstün olması sebebiyle, sahibinden daha hayırlı olması mümkün değildir. Bu durum şeriatta mutlaklaştırılmaz ve bunun lügatte de bir yeri yoktur. Eğer durum böyle olursa ceza ödülünden, iblis, melekler ve peygamberlerden daha hayırlı olurdu. Bu ise muhaldir, fasittir. Sünnetin Kur’an’ı

²⁵⁸Bakara 2/106.

²⁵⁹Bakara 2/240.

²⁶⁰Bakara 2/234.

²⁶¹Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 32.

²⁶²Bakara 2/106.

neshedemeyeceği görüşü Şîa'nın çoğuna, ehli fıkıhtan bir grup ve ashabı hadise aittir. Ehl-i Fıkıh ve Kelâmcıların çoğu bu görüşe karşıdır.²⁶³

2.2.10. Ölüm ve Sonrası

Cennetin ve ateşin yaratılması hakkında Şeyh Müfid şöyle der: Cennet - cehennem yaratılmıştır. Şu anda vardır. Bununla ilgili haberler gelmiştir; şeriat ve eser sahiplerinin bu konuda icması vardır. Mutezile, Hariciler ve Zeydiyye'den bir grup bu konuda muhaliftir. Adını verdiğimiz fırkalar, cennet - cehennemin yaratılması ile ilgili zikrettiğimiz şeyin vacip olan değil caiz olan kısmından olduğunu söylüyorlar. Geride kalanlar ise, ikisinin de yaratılışında değişim olabileceğini söylediler. Yaratılışın değişimi hususunda farklı görüşler ortaya koydular: Ebu Hâşim Cubbâî bunun imkânsız olduğunu söyledi. Çünkü âlem yeniden yaratılmadan önce sona ermesi gerekir. Bazı cisimler fena buluyorsa diğerleri de fena bulur. Ve Allah'ın cennet ve cehennemi sona erdirmeyeceği üzerinde icma oluşmuştur. Diğerleri ki onlar mutekaddimundur- Ebu Haşim'e cevap verdi: Şu anda o ikisinin yaratılmış olması abestir. Bunun bir manası yoktur. Allah ise abesle iştilgal etmez ve ondan fesat meydana gelmez.²⁶⁴

Azaların konuşması ve şahitliği konusunda Şeyh Müfid şöyle der: Kur'an'ın bununla ilgili söylediği şey istiare yoluyla olmuştur, hakiki anlamda değil. Nitekim Allah şöyle buyurdu: “Sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, “İsteyerek veya istemeyerek gelin” dedi. İkisi de, “İsteyerek geldik” dediler.”²⁶⁵ Yer ve semanın konuşması hakiki manada değildir. Bu, Kasım el Belhî'nin ve Ehl-i Adl'da bir grubun görüşüdür. Bu hususta Mutezile'nin çoğu, vesair Müşebbihe ve Cebrîyye muhaliftir.²⁶⁶

Dirinin ölüye ağlaması sebebiyle ölünün azaba uğraması hakkında şöyle der: Bu zulümdür. Allah'ın adaletine ve hikmetine sığmaz. Ancak bu konudaki haber şöyledir: Peygamber efendimiz ölmüş olan bir Yahudi'ye uğramıştı. Ve ailesi onun için ağlıyordu. Bunun üzerine şöyle dedi: “Onlar onun için ağlıyorlar ama ölü azap

²⁶³Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 32.

²⁶⁴Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 32-33.

²⁶⁵Fussilet 11/41.

²⁶⁶Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 33.

görüyor.” Şöyle demedi: “Ölü, onların ağlaması sebebiyle azap görüyor.” Bu, Ehl-i Adl’in tamamının görüşüdür. Kaderiyye ve Cebriyye buna muhaliftir.²⁶⁷

Ahiret ehlinin mükellef olup olmayacağı konusunda Şeyh Müfid şöyle der: Ahiret ehli iki sınıfa ayrılır. Onlardan biri cennettedir. Ve onlar orda emir olundukları ile görevlidirler. Tabiatları gereği gizli emirleri yapar ve buna meyillidirler. Özelliklerinden biri, Allah’ı yüceltmede, hamd etmede, onun nimetlerine şükretme ve onu tenzih etmede herhangi bir ağırlıkla karşılaşmamaktadırlar. Bu Allah’ın onlara bir ihsanıdır. Bunun benzeri emirleri tabiatları gereği kolaylıkla yapar. Bu zikrettiğimiz görevleri hiçbir zorluk çekmeden yaparlar. Onlara verilen görevi aşk ile yaparlar. Diğerleri ise cehennemde görevli olup ta onlar ise azap, zorluk, meşakkat, acıtıcı azap, daha sayamadığımız çeşitli zorlukları görevini üstlenip akıllarına yüklenmiş olan emir ve nehye kesinlikle itiraz etmezler. Bu izahat daha önce belirttiğimiz Bağdad kelâmcılarının görüşü olup, Basralıların onlara muhalefet ettiği görüştür.²⁶⁸

Ve ben derim ki; Ahiret ehli yaptıkları işlerde serbesttirler. Onlara herhangi bir dayatma ve zorlama yapılmıyor. Ve zaten orda onların inkâra girme ve inat yapma durumları yoktur. Ve ben derim ki; Vehimlerde fesadı kaldıran izole eden şudur ki istekleri doğrultusunda istemleri oluyor.

Bir önceki görüş gibi dayatma ve zorlama oluyor görüşü Bağdadlı kelâm mezhebinin görüşüdür. Ve doğru değildir. Ebu Huzeyl b. Allaf şu görüştedir: Ahiret ehli yaptıklarından dayatma ve zorlamaya maruz kalıyorlar. Onun oğlu ise ahiret ehlinin kendi yaptıklarını dayatma sonucu ile nitelendirir.²⁶⁹

2.2.11. Melekler

İblis hakkında Şeyh Müfid şöyle der: İblis hassaten cindendir. Meleklerden değildir. İmamlardan ve Ehl-i beyt’ten bununla ilgili haberler gelmiştir. Bu, İmâmiyyenin görüşüdür. Mutezile’nin pek çoğu ve Ehl-i hadis de aynı görüştedir.²⁷⁰

Meleklerle imamlar arasındaki üstünlük meselesi hakkında Şeyh Müfid şöyle der: Meleklerden ve nebilerden olan resullere gelince, Ehl-i beytin imamları ile beraber onlar hakkındaki sözüm, beşerden olan nebiler ve resuller hakkındaki sözüm gibidir.

²⁶⁷Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 33.

²⁶⁸Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 20.

²⁶⁹Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 20.

²⁷⁰Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 36.

Geride kalan meleklere gelince, onlar fazla melekîyyete ulaşırlarsa da Ehl-i beyt'ten olan imam onlardan daha faziletli olur ve birtakım delillerle Allah katında sevabı daha fazla olur. Bu delilleri söylemenin yeri bu kitap değildir.²⁷¹

²⁷¹Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-Makâlât*, 13.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EVÂİLÜ'L-MAKÂLÂT'IN İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Şeyh Müfid'in *Evâilü'l-Makâlât* adlı eseri İmâmiyye Şîası'nın akaid konuları hakkında bilgi vermesi bakımından son derece önemli bir eserdir. Eser ilk olarak Şîa ve İmâmiyye'nin adlandırılması konusunu ele aldıktan sonra İmâmiyye ve Mutezile arasındaki farklılıklara değinmesi bakımından önem arz eder. İmâmiyye'nin hangi konularda ne düşündüğünü, bu konulara hangi fırkaların katıldığını veya muhalefet ettiğini açıklar. İlk dönem ahbârî anlayıştan farklı olarak haberî anlayışa akli deliller getirmesi de, eserin o dönemdeki eserlerden farklı bir yönü olarak da ortaya çıkıyor.

Şeyh Müfid'in yetiştiği ortamı düşündüğümüzde, onun özellikle Bağdad Mutezilesine yakın olduğu sanısı, bu eserde aslında yanlış bir yargı olduğunun ortaya çıkmasına neden oluyor. Çünkü Müfid, *Evâilü'l-makâlât* adlı eserinde belli konularda İmâmiyye'nin, yani kendi mezhebinin ne düşündüğünü belirttikten sonra buna karşı özellikle Mutezile'nin ne düşündüğünü, katılıp, katılmayarak muhalefet ettikleri konuları detaylı bir şekilde bize vermektedir. Eserin son bölümlerine doğru daha çok kendi görüşlerini sunmaktadır.

Evâilü'l-makâlât, o döneme kadar İmâmiyye içerisinde var olan Ahbârî anlayıştan Usûlî anlayışa geçişte temel eserlerden en önemlileri arasında yer alır. *Evâilü'l-makâlât* adlı eserinde kendi mezhebinin ön planda tutarak diğer mezheplerle arasındaki düşünce farklılıklarını ortaya koyan Müfid, elbetteki yetişip soluduğu Bağdad'ın ilmi havasını da mutlaka eserine yansıtmıştır. Ama o hiçbir zaman İmâmiyye'yi Mutezile veya başka bir fırkaya yaklaştırmak gibi bir anlayış içerisine girmemiştir. Sadece yetişip beslendiği ilmi atmosferden tabi olarak etkilenmiştir.

Eserde diğer fırkalarla aynı görüş veya farklılıklar anlatılırken bazı bölüm ve maddelerde de İmâmiyye ve Şîa olarak nitelediği gruplarla da farklı görüşte olduğu konulara da yer vermektedir.

Toplumun ihtiyacını karşılamakta sadece haberî anlayışı yeterli gören Ahbârîlere karşı akli, dini yorumlamada yardımcı görerek İmâmiyye'nin önünü açan Şeyh Müfid, günümüz İmâmiyye kelâmının mihenk taşlarından birini oluşturur.

Şeyh Müfid aklı, nası anlamada yardımcı kabul etmekle birlikte akli tek başına nas olmadan yeterli görmemiştir. Bu yüzden kıyas ve içtihadı karşı çıkmıştır. Hatta hocası İbnü Cüneyd'i, kıyas ve icthadı kullanarak Ehl-i sünnete meyletmesi nedeniyle başka eserinde şiddetle eleştirmiştir.²⁷² Diğer hocası Şeyh Şaduk'u ise, eserine karşı başka bir eser yazarak, nasa yardım etmedee akli delillere yeterince müracaat etmediği içintenkit etmiştir. Görüldüğü üzere kendi mezhebinden olan hocalarını bile tenkit etmekten geri kalmamıştır

Özelikle Küçük Gaybet dönemi bitip Büyük Gaybet döneminin başlamasıyla birlikte imamlarla irtibat kuran sefirlerin sonuncusunun vefatı üzerine, imamın yetkilerinin kimde olacağı konusu İmâmiyye'de büyük bir problemi ortaya çıkarmıştır. İşte burada imâmet makamının durumunun ne olması ve imamın yetkilerinin kim veya kimler tarafından ne şekilde nasıl kullanılacağı konusuyla ilgili fikirlerin temellerinin atılmasında Şeyh Müfid ve usûlî anlayışın önemli etkisi olmuştur.

Şeyh Müfid, kitabının başında, muhtemelen Şerîf er-Radîyi kastederek "eş-Şerîf en-Nakib" diye andığı âlimin Şîa ile Mutezile arasındaki görüş farklılıklarına dair fikirlerini anlatacağını, ardından da İmâmiyye Şîası başta olmak üzere Mutezile ve diğer mezheplerin akaid konularına ilişkin görüşlerini mukayeseli bir şekilde inceleyeceğini, böylece İmâmiyye için güvenilir bir temel eser meydana getireceğini söyler.

Evâ'ilü'l-makâlât'ın dördüncü, bölümü Şeyh Müfid'in itikadî konulara dair kendi görüşlerini ihtiva eder ve bunların on iki imamdan nakledilen ilkelere uygun olduğu vurgulanır. Müslümanlar arasında ortaya çıkacak olaylar hakkında kıyas yapmanın mümkün olmadığı, zira zuhur edecek her problem için imamların önceden çözüm getirdikleri gibi hususlar işlenir.

İmâmiyye akaidini savunan *Evâ'ilü'l-makâlât*'ta hemen hemen bütün itikadî konulara temas edilmiştir. Sistematik bir metot takip edilmediğinden aynı konular yer yer tekrar edilmiş ve genellikle delilsiz bırakılmıştır. İmamete ilişkin konulara geniş yer verilirken diğer meseleler kısa tutulmuştur.

3.1. HOCASI ŞEYH SADÛK (İBN BÂBEVEYH)'LE ARASINDAKİ FARKLAR

Müfid'in hocalarından biri olan ve zamanında Kummîlerin lideri durumdaki Şeyh Sadûk (ö. 381/991), Şîî-İmâmiyye anlayışının temel meselelerine akli izahlardan

²⁷²Mazlum Uyar, *Şîî ulemanın otoritesinin temelleri*, 21.

ziyade ahbâr kaynaklı cevaplar vermekle yetinmiştir. Onun kaleme aldığı *el-İ'tikâdât* adlı eser, ahbârî anlayışın temel felsefesini yansıtmaya açısından son derece önemlidir. Şeyh Müfid ise, hocası Şeyh Sadûk'un aksine, eserinde temel inanç esaslarına ait meselelere usûlî anlayışa uygun aklî izahlar getirmiştir. Aralarındaki en büyük fark budur. Yoksa Müfid tamamen haberî anlayıştan vazgeçip akıl merkezli bir anlayışa geçmemiştir. O akli, nasî ve ahbârî anlamada ve yeni hükümler çıkarmada yardımcı görmüştür. Çünkü yaşadığı dönem, gelişen durumlar ve ortaya çıkan olaylar karşısında haber tek başına yeterli olmamıştır. Bu yüzden rakiplerine karşı savunmada aklî deliller kullanma mecburiyeti hissetmiştir. Şîf-İmâmîyye mezhebinin temel meselelerine ahbârî ve usûlî bakış açılarının nasıl izahlar getirdiklerini ve her iki anlayışın farklılaşmasını göstermesi bakımından bu iki müellifin ilgili eserlerinin mukayese edilmesinin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Şimdi *Evâ'ilü'l-makâlât*'ın tamamından ziyade, İmâmîyye'nin genel prensiplerinden olan imâmet, adalet, ric'at, şefâat, el-va'd ve'l-vaîd, nebiler-resuller-imamlar ve melekler, ismet, İmâmîyyenin tevhid inancının özelliği ve takiyye hakkında geçen esasları anlatıp daha sonra hocası Şeyh Sadûk'un görüşlerinin vermeye çalışacağız. Bazı konularda da Müfid'in Nevbahtîleri niçin eleştirdiğine değineceğiz.

3.1.1. İmâmet

Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-makâlât* adlı eserinde imâmet hakkında şöyle der: “İmâmet ehli, Allah'ın mükellef kullar için delil olan (hucetullah) mevcut imamın bütün zamanlarda gerekli olduğu üzerinde ittifak etti. Onun varlığı ile dinde maslahat tamam olur. İmâmîyye, Allah Resulü'nün Ali b. Hüseyin'i tayin ettiği ve onun babasının ve dedesinin onu tayin ettiği üzerinde ittifak etti. Nitekim Nebi (a.s) de onu tayin etmişti. Ali b. Hüseyin bu sebeplerle müminlerin imamıdır. İmâmîyye, imâmetin Nebi (a.s) den sonra Haşimoğullarında olduğu hususunda ittifak etti. Sonra Ali, Hasan, Hüseyin ve sonra, Hasan'ın çocukları hariç Hüseyin'in çocuklarında devam etti.”²⁷³

Şeyh Sadûk ise bu konuda şöyle der: “Şîa'ya göre imâmete inanmak imanın şartlarından birisidir. İmamlara itaat şarttır. Zira onlara itaat Allah'a itaat, isyan ise Allah'a isyan demektir. Ve bizim inancımıza göre, Allah'ın, nebisi Muhammed'den (a.s.) sonra yarattıkları üzerindeki delilleri, on iki imamdır. Onların ilki, Mü'minlerin

²⁷³Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât*, 3.

Emin Ali b. Ebî Tâlib (a.s.), sonra Hasan (a.s.), sonra Hüseyin (a.s.), sonra Ali b. El-Hüseyin (a.s.), sonra Muhammed b. Ali (a.s.), sonra Cafer b. Muhammed (a.s.), sonra Mûsâ b. Cafer (a.s.), sonra Ali b. Mûsâ er-Rıza (a.s.), sonra Muhammed b. Ali (a.s.), sonra Ali b. Muhammed (a.s.), sonra el-Hasan b. Ali (a.s.), sonra el-Hüccet, Allah'ın emrini ayakta tutan (el-Kaim bi—Emrillah), zamanın sâhibi, Rahmân'ın yeryüzündeki halifesi, yeryüzünde var, fakat gözlerden gizli (Gâib) olan Muhammed b. El-Hasan'dır.²⁷⁴

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi, imamet konusunda aralarında herhangi bir farklılık gözükmemektedir. Onlar, İmâmiyye Şîası'nın en temel meselesi olan imametle ilgili aynı esasları zikretmişlerdir.

3.1.2. Adalet

Şeyh Müfid adalet hakkında kendi görüşlerini şöyle anlatır: “Allah adildir, kerimdir. Mahlûkatı kendisine ibadet etmesi için yarattı. İtaati onlara emretti, masiyeti onlara yasakladı. Bütün mahlûkatına dosdoğru yolu gösterdi, nimetleri onlara takdim etti, ihsan ile lütufta bulundu. Gücünün üstünde kimseyi mükellef kılmadı. Ancak gücünün kaldırabileceği şeyi halkına emretti. Yaratmasında anlamsızlık saçmalık yok, düzensizlikte yok. Fiilinde çirkinlik, kötülükte yok. Zerre ağırlığınca kimseye zulmetmez.”²⁷⁵

Hocası Şeyh Sadûk ise Ca'ferî Sadık'tan gelen haberi zikrettikten sonra adâlet, iyiliğe iyilikle, kötülüğe de kötülükle karşılık vermek demektir diye söylemiştir.²⁷⁶ Hocasından farklı olarak Müfid, önemli bir kelâmcı olarak meseleyi kelâmî yönüyle ele alarak daha geniş bir biçimde açıklamıştır.

3.1.3. Ric'at

Şeyh Müfid ric'at hakkında; Allah ölmüş olanlardan bir grubu dünyada buldukları suretlerinde dünyaya geri gönderecek, onlardan bir fırkayı aziz kılacak bir

²⁷⁴Şeyh Sadûk, *Risâletü'l-i tikâlati'l-İmâmiyye (Şî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978), 110.

²⁷⁵Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 15.

²⁷⁶Şeyh Sadûk, *Risâletü'l-i tikâlati'l-İmâmiyye (Şî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, 78.

fırkayı da zelil edecek, hak üzere olanları batılda olanlardan, mazlumları zalimlerden üstün kılacak, bu durum Ehl-i beyt'ten Mehdi'nin ortaya çıkması esnasında olacak.²⁷⁷

Şeyh Sadûk ise ric'atın hak olduğunu Ca'ferî Sadık'tan gelen haberlerle vermektedir. Müfîd gibi oda, ric'at döneminin Mehdi'nin zuhuru esnasında olacağını söyler. Kur'an'dan (Ashab-ı Kehf, Hz. İsa'nın ölüleri diriltiltiği üzerine) ve Hz. Peygamber'den misaller getirir, fakat ruhun başka bir bedene geçme olayı olan tenasühü reddederek buna inananı kâfir olarak niteler.²⁷⁸

3.1.4. Şefâat

Şeyh Müfîd şefaath hakkında şöyle der: İmâmiyye, Allah Resulü'nün kıyamet günü ümmetinden büyük günah işleyen bir cemaate şefaath edeceği ve Emirü'l-mü'mininin kendi Şîa'sından günahkâr olanlara şefaath edeceği, Ehl-i beyt imamlarının da böylece şefaath edecekleri ve onların şefaathıyla pek çok günahkârın kurtulacağı hususu üzerinde ittifak etti.²⁷⁹

Şeyh Sadûk da, şefaath hakkında, o peygamberlere ve vasilere aittir diyerek Müslümanlardan büyük veya küçük günah işleyen herkese şefaathın olacağını ifade etmiştir. Bu konuyla ilgili Ca'fer-i Sadık'tan gelen haberlerden ve Hz. Peygamber'in hadislerinden örnek vermiştir. Tövbe edenlere ise zaten şefaathın gerekmediğini de bildirmiştir. Şeyh Sadûk, eserinde; müminlerin hepsinin şefaath edeceğini belirttikten sonra Hz. Ali'nin Şîa'sına, Ehl-i beyt'in de taraftarlarına özel şefaath bahsetmiyor ama vasilerden kastın imamlar olduğunu ifade ediyor. Devamında ise, şüpheçiler, müşrikler, kâfirler ve inkârlarında ısrar edenler için şefaath yoktur; ama Allah'ın birliğine inananlar arasındaki günahkârlar bağışlanabilir demiştir.²⁸⁰

Müfîd ise hocasından farklı olarak şefaathın büyük günah işleyenlere olacağını belirtmiştir.

3.1.5. El-Va'd ve'l-Va'id

Şeyh Müfîd, va'id hakkında İmâmiyye mezhebinin genel görüşünü şöyle sunar: "Cehennemde ebedi kalmakla ilgili tehditin, Allah'ı bilen marifet ehlerinden ve namaz

²⁷⁷Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-Makâlât*, 8-9.

²⁷⁸Şeyh Sadûk, *Risâletü'l-i tikâlati'l-İmâmiyye (Şî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, 70.

²⁷⁹Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-Makâlât*, 15.

²⁸⁰Şeyh Sadûk, *Risâletü'l-i tikâlati'l-İmâmiyye (Şî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, 74.

ehlinden onun farzlarını inkâr edenlerden büyük günah işleyenlere değil, sadece kâfirlere yöneliktir.”²⁸¹

Şeyh Sadûk ise vaîd konusunda yine Ca’fer-i Sadık’tan bir rivayet naklederek şöyle der: “Allah’ın iyi işleri için mükâfat vadettiği kimse, bunu mutlaka alacaktır. Fakat Allah’ın bir ceza ile tehdit ettiği kimse ise değişik bir şeye sâhip olabilir. Eğer Allah onu cezalandırırsa, bu onun adâletidir; fakat bağışlarsa, bu da onun cömertliğidir. Fakat ayete göre, Allah’ın ortak koşanları bağışlaması söz konusu değildir.”²⁸²

Şeyh Müfîd ile hocası Şeyh Sadûk, vaîd konusuyla ilgili farklı hususlara değinseler de bu meselede benzer düşünceleri paylaştıkları anlaşılmaktadır.

3.1.6. Nebiler- Resuller- İmamlar ve Melekler

Şeyh Müfîd, İmâmiyye’nin, nebilere ve beşerden olan resullerin meleklerden üstün olduğu üzerinde ittifak ettiğini ifade etmiştir. İmamların da, tıpkı beşerden olan nebilere ve resullerin meleklerden üstünlüğü gibi onların da meleklerden üstün olduğunu söylemiştir.²⁸³

Şeyh Sadûk da, İmam Cafer’den gelen haberlerden sonra Kur’an’da ayetler ve peygamber efendimizden hadisler sunarak peygamberin meleklerden üstün olduklarını belirtmiş daha sonra da imamların da üstün olduğu söylemiştir.²⁸⁴

Yani, Şeyh Müfîd’in de ifade ettiği, Şeyh Sadûk ve tüm İmâmiyye, peygamberler gibi imamların da meleklerden üstün olduğu fikrinde müttefiktir.

3.1.7. İsmet

Müfîd, “ismet”in tarifini yaptıktan sonra bu konuda hiç bir muhalefetin bulunmadığını bildirmiştir. Peygamberlerin ve imamların ismet sıfatı ile ilgili olarak da “meleklerden, peygamberlerden ve imamlardan mümin olanların hepsi masumdurlar. Çünkü onlar taatle Allaha sınıksız sarılmışlardır.” demiştir. İmamların vekillerinin ismeti zorunlu değildir diye de ek yapmıştır.²⁸⁵

Şeyh Sadûk, ismetle ilgili olarak peygamberlerin, imamların ve meleklerin her türlü kötülükten ve noksanlıktan uzak olduklarını belirttikten sonra onlar hakkında

²⁸¹Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-Makâlât*, 5.

²⁸²Şeyh Sadûk, *age*, 75.

²⁸³Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-Makâlât*, 6.

²⁸⁴Şeyh Sadûk, *age*, 106.

²⁸⁵Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-Makâlât*, 36.

inançlarını şöyle belirtmiştir: “Onlar masumdur; işlerini başından sonuna kadar kemâl, tamlık ve ilim sıfatları ile vasıflandırmışlardır.”²⁸⁶

Şeyh Müfîd’in genel anlamda bu konuda hocasıyla müttefik oldukları anlaşılmaktadır.

3.1.8. İmâmiyye'nin Tevhid Anlayışı

Müfîd, tevhid hakkında Allah’ın ilahlıkta ve ezeliyette tek olduğunu belirttikten sonra Basralı bir Eş’arî’yi şu şekilde eleştirmiştir: Eş’arî, Allah âlim, hayy, kadir, semi, basir, mütekellim, mürid sıfatlarla vasıflanmaya layıktır görüşlerini ileri sürdü. Ve yine Allah’ın zatı kadimdir, işitmesi kadimdir, görmesi kadimdir ve iki eli kadimdir ve bunların hepsi ezeli kudemadır görüşünü ileri sürdü. Bu, Ehl-i İslam dâhil Ehl-i Tevhid’den hiç kimsenin söylemediği bir sözdür.²⁸⁷

Şeyh Sadûk, eserinde tevhid anlayışına genişçe yer verdikten sonra sözlerini destekleyen bir çok ayette ortaya koyduktan sonra şöyle devam etmiştir: Bil ki bizim tevhid hakkındaki görüşümüz şudur: Yüce Allah birdir (vâhid), tektir (ahad), O'nun bir benzeri yoktur; kadim’dir, daima semi, basir, alim, hakîm, hayys, kayyüm, aziz, kuddüs, alim, kadir, ğanîdir" ve öyle olacaktır. O, cevher, cisim, sûret, araz, haz, uzunluk, genişlik, ağırlık, hafiflik, sükûn, hareket, yer ve zamanla vasıflandırılmaz. Yüce Allah, bütün yaratıklarının sıfatlarından yücedir; hem ibtâl hem de teşbih" sınırlarının ötesindedir. Yüce Allah, bir şeydir; fakat diğer şeyler gibi değil". O, tektir. Her şeyden müstağni, her şey ona muhtaç olandır.²⁸⁸

Bu iki görüş aynı zamanda Allah’ın sıfatları hakkında olan görüşleridir.

3.1.9. Takiyye

Şeyh Müfîd, takiyyenin tehlike anında caiz olduğunu belirttikten sonra nefsin dışında mala zarar gelmesi söz konusu olduğunda da caiz olduğunu bildirir. Yine takiyyenin barış amaçlı yapılmasının da uygun olduğunu söyledikten sonra takiyyenin bazen farz, bazen vacip bazen de onun terkinin efdal olduğunu söylemiştir.²⁸⁹

²⁸⁶Şeyh Sadûk, *age*, 113.

²⁸⁷Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-Makâlât*, 6.

²⁸⁸Şeyh Sadûk, *age*, 18.

²⁸⁹Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-Makâlât*, 30.

Hocası Şeyh Sadûk (İbn Bâbeveyh) ise Ca'ferî Sadık'tan gelen haberi verdikten sonra takiyyenin vacip olduğunu söyler ve onu terk edenin namazı terk edenle aynı olduğunu söyler. Gaip imam gelinceye kadar da takiyye anlayışından vazgeçenin yüce Allah'a, peygambere ve imamlara muhalefet ettiğini ve yüce Allah'ın dininden ve İmâmiyyeden çıktığını söyler.²⁹⁰

İmamiyye içerisinde Saduk ve Müfid'den başka takiyye konusunda fikir beyan edenler olsa da onların konuya farklı bir bakış açısı kazandırdıkları söylenemez. Bu alimlerin takiyye konusunda temel yaklaşımları imamlardan gelen rivayetlere dayanmaktadır. Daha çok rivayeti esas alan Şeyh saduk'un ve sonrada onları rasyonalize etmeye çalışan Müfid'in yorumları konuyla ilgili sonraki iddiaların çerçevesini belirlemiştir.²⁹¹

Görüldüğü üzere Müfid ve hocası arasındaki temel fark: Şeyh Sadûk da akla önem vermiş ancak o ahbârı merkeze almıştır. Müfid ise hem imamlardan gelen haberleri göz önünde bulundurup hemde bu haberleri akli yöntemlerle ispatlama yoluna gitmiştir. Yani Müfid de bir konuda imamlardan gelen rivayet varsa onu aktarmış, "görüşümüz bu şekilde" diyerek aklın bu olayları açıklamada yetersiz olmadığını anlatmaya çalışmış ve akılla bunları delillendirme yoluna gitmiştir.

Takiyye konusunda ise Küleyni ve Sadûk'tan farklı olarak dönemin özelliklerine binaen Müfid, Küleyni ve Sadûk'tan çok farklı bir şekilde takiyyeden bazen duruma göre vazgeçebileceğini söylemiştir.

3.2 ŞEYH MÜFİD'İN NEVBAHTİLERE YÖNELİK TENKİTLERİ

Nevbahtî ailesi hiç şüphe yok ki Şîa açısından son derece öneme sahip bir ailedir. Özellikle Ebu Sehl İsmail (ö. 311/923) ve yeğeni *Fıraku's Şîa* yazarı Ebu Muhammed el-Hasan b. Musa en-Nevbahtî (ö. 310/922) önemli kimselerdendir. Bu aile Şîa ile Mutezile arasında bir bağ olarak görülebilir.

Biz bu kısımda Şeyh Müfid'in Nevbahtîlerle olan muhalefetini de on bir başlıkta anlatmaya çalıştık.

²⁹⁰Şeyh Sadûk, *age*, 127.

²⁹¹Cemil Hakyemez, "Şîî Takiyye İnancının Teşekkülü", *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, sy.6 (2004): 142.

Birinci konu, imamların bütün sanatları bilmeleri hususundadır. Müfîd, bunun akıl, kıyas yönünden imkânsız olmadığını savunurken Nevbahtîler, Müfîd'in aksine bu olayı aklen ve kıyasen zorunlu görürler.²⁹²

İkinci konu ise imamlara vahyedilmesi, onlara bilgi verilmesi ve mucizelerinin ortaya çıkması hususundadır. Müfîd'e göre akıl onlara vahyin inişini imkânsız görmezken Mutezile ve Nevbahtîler, Müfîd'in aksi fikirdedir.²⁹³

Üçüncü konu da, imamların sefirlerinin ve bâblarının mucizeleri hususundadır. Müfîd, bunun aklen mümkün olduğunu savunurken Mutezile ve Nevbahtîler ise Müfîd'in aksini düşünürler.²⁹⁴

Dördüncü konu, imamların melekleri kendi suretleriyle görmesi hususundadır. İmamların melekleri kendi suretleriyle görmelerinin aklen mümkün olduğunu söyleyen Müfîd'e, Nevbahtîler ve Mutezile muhaliftir.²⁹⁵

Beşinci konu da Kur'an'ın yazılması, eksiltme veya ziyade yapılışı hususundadır. Müfîd, böyle bir olayın imamlardan gelen haberlere dayanarak ve Kur'an'dan delil getirerek ziyade(eklemek)den farklı olarak tev'il ve tefsir yönünden eksiltme olabileceğini söyler. Daha sonra ise Nevbahtîlerden bu konu ile ilgili zıt bir bilgi geldiğini söylerken bu bilgiyi vermez.²⁹⁶

Altıncı konu ise vaid hususundadır. Müfîd, iyi amel işleyenlerin ebedi olarak cennetle ödüllendirileceğini söylerken Nevbahtîler bu ödülün dünyada olacağını ileri sürmüşlerdir.

Yedinci mesele amellerin birbirini yok etmesi hususundadır. Müfîd, masiyetler ile taatlerin ve sevap ile cezaların birbirini yok etmeyeceğini savunurken, Nevbahtîler bunların birbirini yok edeceği görüşündedirler.

Sekizinci konu, kâfirlerin Allah'ı bilmeleri ve onlardan taat meydana gelip gelmeyeceği hususundadır. Müfîd, Allah'ı bilen kimse onu inkâr etmez der ve onun nimetini inkâr eden kimse de taat etmez der. Nevbahtîler ise inkâr edenlerin pek çoğunun Allah'ı bildiğini ve pek çok fiillerde Allaha itaat ettiklerini ve onlar bu dünyada bu hallere göre cezalandırılacak veya ödüllendirileceklerdir derler.

²⁹²Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-Makâlât*, 11.

²⁹³Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-Makâlât*, 12.

²⁹⁴Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-Makâlât*, 12.

²⁹⁵Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-Makâlât*, 12.

²⁹⁶Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-Makâlât*, 16.

Dokuzuncu konu, son hal üzerinedir. Müfid, Allah'ı herhangi bir zamanda bilen ve ona iman eden kimsenin o imanla öleceğini söylerken, Nevbahtiler ve Mutezile bu konuda Müfid'e muhaliftirler.²⁹⁷

Onuncu konu ise küçük günahlar konusundadır. Müfid, günahın bizzat kendisinin küçük olmadığını, küçüklüğün diğer günahlarla mukayesede söz konusu olduğunu söylerken Nevbahtiler bu konuda da farklı düşünmüşlerdir.²⁹⁸

On birinci konu, isimler ve hükümler hakkındadır. Müfid, marifet ve ikrar ehlinden olanları, Allah ve resulüne iman etmeleri sebebiyle mümin kabul etmekle birlikte, büyük günah işlemeleri sebebiyle onlara karşı "iman" veya "fasık" ismini vermekten kaçınmıştır. Bununla birlikte Nevbahtilerin onlara "iman" ismi verdiklerini ifade eder.²⁹⁹

Yukarıda maddeler halinde vermeye çalıştığımız görüşlerden yola çıkarak Müfid ile Nevbahtiler arasında ciddi bir farklılığın olduğunu ifade edebiliriz. Aklı, haberi olaylara destek olarak gören Müfid'e karşın Nevbahtiler, Mutezileye yakın bir şekilde, onu müstakil bir delil olarak görürler. Ayrıca Nevbahtilerin imamiyye ve Mutezile arasında bir sentez yapma çabaları varken, Müfid, Mutezile'den etkilenmekle beraber İmamiyye ve Mutezile arasındaki belirgin çizgiyi korumaya çalışmıştır. Nevbahtiler, imamet hariç geri kalan konularda Mutezile'ye yakın ve etkileşim içinde olurken Müfid, ihtiyaç duyduğu konularda onlardan yararlanma yoluna gitmiş, o genel olarak İmâmi çizgilerde kalmış ve mezhebinin görüşlerini savunmuştur.

Şeyh Müfid ile Nevbahtiler arasındaki en temel farklardan biri, aslında imametle ilgilidir. Bunun sebebi, İmâmiyye Şîası'nın Nevbahtiler döneminde henüz kurumsallaşmasını tamamlayamamış olmasından kaynaklanmış olsa gerekir.

3.3 EVÂİLÜ'L-MAKALÂT VE İMÂMİYYE ŞÎASI

Evâilü'l-Makâlât'ı incelediğimizde, bu eserin İmamiyye Şîası'na katkısının çok büyük olduğunu görürüz. Zira İmamiyye Şîası'nın özellikle kelâmî görüşlerinde ne gibi değişiklikler meydana geldiği, eseri incelediğimizde ortaya çıkmaktadır. Dört bölümden oluşmakta olan bu kitap, başta imamet meselesi olmak üzere Şîf inaç esasları ve kelâm

²⁹⁷Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 17.

²⁹⁸Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 17.

²⁹⁹Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, 18.

ilminin detay konularına dair Şeyh Müfid ve İmamiyye Şîası'nın görüşlerinin tespiti açısından son derece değerlidir.

Eser bir taraftan kendi mezhebinin düşüncelerini yansıtırken, diğer taraftan da Mutezile ve sair İslam fırkalarına karşı Şîî İmâmiyye inancının savunusunu yapar. Aynı zamanda da İmâmiyye'nin Zeydiyye, Vâkıfiyye, İsmâliyye ve Gulat Şîî fırkalardan farklı olduğunu ortaya koyar.

Şeyh Müfid, erken dönemde telif ettiği eserlerinde farklı olarak sonraki dönemlerinde kaleme almış olduğu eserlerinde daha akılcı bir yaklaşım ortaya koymuştur.³⁰⁰ *Evâilü'l-Makâlât*, Müfid'in akıl konusunda tutumunu net bir şekilde yansıtır. Akıl-vahiy konusunda aklın tek başına müstakil bir delil olarak kullanılmasına karşı olup aklın vahiyden müstağni olmadığını söyler. Yükümlülüklerini nasıl yerine getireceği hususunda aklını kullanmadan önce vahyin gerekli olduğunu söyler. Önceki İmamîlerden farklı olarak Müfid, imamlardan gelen haberleri kabul ederken sadece imamlardan gelen haberlerle yetinmeyip akli da devreye sokarak bunları ve haber olmayan konularda akli ön plana çıkarmaya çalışarak eserde bol bol akli delillendirme yoluna gitmiştir.

Naklin yanı sıra nazarı da devreye katarak İmâmî düşüncede bazı yeni açılımlar getiren Müfid'in fikir dünyasının oluşumunda, Mutezile'nin Bağdad ekolünün etkisi reddedilemez bir gerçekliktir. İmameti kabul etmesine rağmen “aslah ve lütuf” gibi kavramları kullanmak suretiyle akli delillerle imamet anlayışına yeni açıklamalar getirmiştir. Müfid'in Bağdad ekolünü tercih etme sebebi, Bağdad Mutezilesinin Hz. Peygamberden sonra en faziletli kişi olarak Hz. Ali'yi görmeleridir.

Haber-i vahid konusunda önceki İmamîler, herhangi bir imamdan gelen haberin sıhhati konusunda şüphe ve tartışmaya yer vermeden kendilerine ulaşan tüm rivayetleri doğru kabul etmişlerdir.³⁰¹ Müfid, haber-i vahidin kesin bir ilim ifade etmediğini, bir kimsenin inanç konularında haber-i vahid ile amel etmesinin mümkün olamayacağını savunur. Haberi nakleden ravinin doğruluğuna delalet eden başka bir beyanın sabit olduğu durumun ise bunun dışında olduğunu söyler.

Netice olarak Şîî-İmâmiyye tarihinde, imamlardan gelen haberlere göre hareket eden düşünce varlığını uzun süre devam ettirememiş ve gaybetin uzamasıyla ortaya

³⁰⁰Habib Kartaloğlu, “Evâilü'l-Makâlât Adlı Eseri Bağlamında Şeyh Müfid'in İmamet Anlayışı”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, sy.31 (2015), 47.

³⁰¹Mazlum Uyar, *Ahbarilik*, 271.

çıkan yeni sorunlar karşısında ulemanın konumu ve muhaliflerin Şîî anlayışa yönelik eleştirileri, problemleri izahta yetersiz kalmıştır. Buna karşın Şîî kelâmının akli çerçevede bunun gibi benzeri konulara karşı Müfid'in getirdiği bakış açısını ve Şîî-İmâmiyye görüşlerinin değişimini görmemiz bakımından bize kaynaklık etmektedir.

Eseri incelediğimizde, İmam âlimler arasında farklı yorumları olan bir konunun da, imamın bigisinin sınırları ile ilgili olduğu görülür. Onlara göre bütün ilim ve sanatlara ait bigileri Hz. Peygamber'den Hz. Ali, ardından her imam bir önceki imamdan tevasür yoluyla vehbi olarak elde etmektedir.³⁰² Müfid de bu görüşe katılmakla birlikte imamın gaybı bildiği anlayışına karşı çıkmış, gaybı sadece Allahın bileceğini savunmuştur. İmamların gaybı bildikleri şeklindeki söz ve haberlerin ise apaçık hata olduğunu ifade etmiştir. Çalışmamızda da görüldüğü gibi, İmâmiyye akaidini savunan *Evâ'ilü'l-makâlât*'ta hemen hemen bütün itikadî konulara temas edilmiştir. Sistematik bir metot takip edilmediğinden aynı konular yer yer tekrar edilmiş ve genellikle delilsiz bırakılmıştır. İmamete ilişkin konulara geniş yer verilirken diğer meseleler kısa tutulmuştur.

³⁰²Kuleyni, *Usûlü'l-kâfi*, 153-170.

SONUÇ

Şîa, islam tarihinde itikâdi alanda görülen en büyük kopma hadisesidir. Bu kopmaya sebep olan inançların başında, şüphesiz ki imâmet anlayışı gelir. Peygamber efendimizin vefatına mukabil idarenin başına kimin geçeceği hususu ilk dönem Müslümanlarının en önemli meselesi olmuştur. Bu sorun, Hz. Ebu Bekir'in halife olmasıyla çözüme kavuşturulmuş gibi görünse de sonraki yaşanan olaylara baktığımızda problem ortadan kalkmış gözükmemektedir.

Hz. Hüseyinden sonra Ali b. Hüseyin'in siyasatten uzak hareket etmesi, ibnü'l-Hanefiyye'nin de hilafette aday olmaması sonucu uzunca bir süre isyan olmamıştır. Emevî Devleti'nde sıkıntılı zamanlar geçiren Ali oğulları, Abbasî Devleti zamanında da sürekli göz hapsinde tutulmuşlardır. Tabi bu dönemlerde Kum, Şîa'nın önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bağdad şehri kurulduktan sonra bir ilim şehri haline gelmesiyle Şîa da buradaki yerini almıştır. Hatta Şîa ve Mutezile arasındaki etkileşim, Me'mun zamanında yapılan münazarlar ile iyece etkileşim halinde olmuşlardır. Büveyhoğullarının Bağdad'ı ele geçirmesi ile rüzgâr tersine dönmüş ve Şîiler işte bu hanedanlık sayesinde en parlak dönemlerini yaşamışlardır. Bağdad Şîî âlimlerinin reisi konumunda olan Şeyh Müfid de, akidelerini serbestçe anlatma ve mezhebini diğer mezheplere karşı savunma fırsatı bulmuştur.

Aralarında alt bölünmeler olsa da (Zeydiyyeyi ayrı tutarsak çünkü onlar imâmetin vasfen Ali'ye ait olduğunu söylemiştir) Şîiler, imâmet doktrini etrafında kendi görüş ve akidelerini yaşıyorlardı. İmâmiyye bunların içinde en güçlü olanı olmuştur. İmâmiyye mezhebin de Büyük Gaybet'e kadar ahbâr merkezli bir anlayış hâkim olmuştur.

İslam düşünce tarihinde ortaya çıkmış ve günümüze kadar varlığını devam ettirmiş itikâdi mezheplerden biri olan Şîî-İmâmiyye mezhebinin, her alanda olduğu gibi itikâdi konulardaki görüşleri de önemlidir. Hangi koşullarda ne gibi değişimler geçirdiğini görmemiz açısından *Evâilü'l-Makâlât*, en önemli eserlerden biridir.

İmâmiyye, Büyük Gaybet ile birlikte Ahbârîlik ve Usûlîlik diye ikiye ayrılmıştır. Haber merkezli anlayışa Ahbârîlik, haber merkezli anlayışa akli deliller sunan anlayışa da Usûlîlik denmiştir. İşte Usûlî anlayışını sistemleştiren kişi Şeyh Müfid olmuştur. Bu

çalışmamızda İmâmiye mezhebinin hicri dördüncü ve beşinci asrında akaidle ilgili görüşlerini anlatmaya çalıştık.

Yaptığımız çalışma sonucunda gördükki Şîa, ilk dönemlerden itibaren diğer mezheplere oranla daha çok değişime uğramıştır. Bunlardan geneli imametle alakalı konular üzerine olmuştur. Masum imam inancı, imamların herşeyi bilmesi, ric'at, beda, gaybet gibi. İlk dönem imamaların ve Şîa taraftarı olanların bile iddia etmediği bazı şeyler tarihi ters bir örgüyle yansıtılmaya çalışıldığı görülmüştür. Sonradan ortaya çıkan bir olay ilk dönemde olmadığı halde ispat edilmek ve tarihi gerçeklik olarak kabullenilmesi bakımından ilk dönemde bu konular varmış gibi anlatılması tarihi tersten oluşturmak olarak bize göre yorumlanmıştır. Şîa'yı diğer mezheplerden ayıran en önemli şey imamet ve imamet anlayışı etrafında şekillenen anlayışlarındaki farklılıklarıdır.

Şeyh Müfid *Evâilü'l-Makâlât* adlı eserinde ahbâr merkezli Kum âlimlerinin yazdığı eserlere nispetle, İmâmiyye akidelerini akli delillerle açıklama yoluna gitmiştir. Kendisinden önceki Şîî âlimler gibi sadece ahbâra dayalı anlayışta kalmadığı gibi kendinden sonra gelen bazıları gibi de sadece akla dayalı yolu benimsememiştir. Akli ahbârı desteklemede bir araç görmüş ve ahbârın haber vermediği konularda akla müracaat etmiştir. Oysa hocası İbni Babaveyh(Şeyh Sadûk)'e baktığımız zaman onun sadece Ahbârî merkezli olduğu görülür. İmamlardan gelen haberleri akli delillerle açıklamaya çalışan Müfid'in böyle bir yol izlemesinin sebebi, uzayan gaybet sonrası yaşanan olaylardır. Müfid'in akli yolu benimsemesinde hiç şüphesiz ki Bağdad Mutezilesi'nin önemli bir rolü vardır.

Evâilü'l-Makâlât, yazıldığı dönem ve konuları itibariyle İmâmiyyenin ilk dönem kaynakları arasında olup, İmâmiyye ve diğer mezheplere ait görüşleri vermesi bakımından kaynak bir eserdir. Şîî İmâmiyye, hatta ilk dönem mezhepleri üzerinde önemli bilgiler vermektedir.

Evâilü'l-Makâlât'ın yazıldığı döneme ve tarihe bakıldığında, Ahbârîlerin daha çok imamlardan gelen haberlere dayalı olarak Şîî taraftarları idare etme yolunu benimsedikleri görülür. Buna rağmen Müfid, eserde sadece imamlardan gelen haberlere yer vermemiş aynı zamanda bu gelen haberlerin akla aykırı olmadığını gene Kur'an'dan bazı deliller ileri sürerek akli izahla açıklama yoluna gitmiştir.

KAYNAKÇA

- Aydınlı, Osman. *İslam Düşüncesinde Aklîleşme Süreci: Mutezile'nin Oluşumu ve Ebu'l-Huzeyl Allaf*, Ankara: Ankara okulu Yayınları, 2001.
- Akhtar, Syed Waheed. *Early Shi'ite Imamiyyah Thinkers*, New Delhi, 1988.
- Aytepe, Mahsum. "İmametın Vucubiyeti Tartışmaları: Kadı Abdülcebbar-Şerif Murtaza". *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 14, sy. 1 (2016):102-118.
- Azimli, Mehmet. *Hız. Ali Neslinin İsyancıları: X.Yüzyıla Kadar Şiî Karakterli Hareketler*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2013.
- Benli, Yusuf. "Beda Fikrinin İmami-Şiî Literatüre Girişinin Tarihi Sürecine İlişkin Degerlendirmeler", *İslami Araştırmalar Dergisi* 18, sy. 3 (2005):211-225.
- Bozan, Metin. *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2009.
- Brown, Jonathan. "Şîa'da Hadis" Çev. İbrahim Kutluay, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, sy. 6 (2012):137-153.
- Bulut, Halil İbrahim. *Şîa'da Usûlîliğın Doğuşu ve Şeyh Müfid*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2013.
- Ca'feri, Muhammed Rıza. "el-Kelâm İnde'l-İmâmîyye; Neş'etuhu ve tatavvuruhu ve mevkıu's-Şeyh el-Müfid Minhu", (*Silsiletü Müellifâti's-Şeyh el-Müfid* içinde), (1993):150-304.
- Coşkun, İbrahim. "Şîa'da İmamların Otoritesi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, sy. 1 (2005):27-57.
- Demir, Ahmet İshak. "İsna Aşeriyye'de İmamın Otoritesi", *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3, sy.3 (2003):109-125.
- Demir, Osman, "Bağdad Mutezile'si Kelâmcıları ve Dönemin Fikri ve Siyasi Yapılanmasına Olan Etkileri", *İslam Medeniyetinde Bağdad Uluslararası Sempozyum*, (2008):201-217.
- el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan. *Makalâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilafü'l-muşallîn, İlk Dönem İslam Mezhepleri*, Çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İmâmiyye Şîası (Ca'ferîyye Mezhebi) Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2008.

- Geçkin, Hatice. “Büveyhiler Döneminde Bağdad’da Şîlik”. Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2016.
- Güneş, Kamil. “Şîa ile Mutezile Arasında İttifak ya da İhtilaf Edilen Bazı Kelâmî Meseleler”, *Bakü Devlet Üni. İlahiyat Fak. İlmi Mecmuası* 8, sy.2 (2004):183-202.
- Hakyemez, Cemil. *Şîa’da Gaybet İnancı ve Gaib On İkinci İmam*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2009.
- _____.“Ehl-i Sünnet’in Şîlik Algısı ve Temel Etkenler”, *E-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 7, sy.2 (2013):173-194.
- _____.“Şîî İmâmiyye Fıkhının Teşekkül Süreci ve İmâmet”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, sy.13 (2008):7-36.
- _____.“Gaybet İnancı Ve Şîlik’teki Yeri”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.
- _____.“Ehl-i Sünnet’in Şîlik Algısı ve Temel Etkenler”, *Ortadoğunun Geleceği Açısından Şîî-Sünnî İlişkileri Sempozyumu*, Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.
- _____.“İmamiyye Şîasında İsmet İnancı –İlk Tezahürleri, Teşekkülü ve İtikadîleşmesi”, *marife* 7, sy. 1, (2007):167-192.
- _____.“Bedâ Düşüncesinin ve Şîî İmamet Tartışmalarındaki Yeri”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, sy.10 (2006):29-49.
- _____.“Bişr b. el-Mu’temir ve Mu’tazile’nin Bağdad Ekolünün Doğuşu”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1998.
- _____.“Şîî Takiyye İnancının Teşekkülü”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, sy. 6 (2004):129-146.
- Işılak, Halil. “Merci-i Taklid-Velâyet-i Fakîh Anlayışı ve Irak Şîliğinde Merci-i Taklidlerin velâyet-i Fakîh Anlayışına Bakışı”, *International Journal of Science Culture and Sport* 3, sy.3 (2015):393-400.
- İbn Babaveyh el-Kummî (Şeyh Sadûk), Ebu Ca’fer Muhammed b. Ali (381/991). *Risaletü’l-İ’tikadî’l-İmâmiyye (Şîî-İmâmiyye’nin İnanç Esasları)*, Türkçe çev. E. Ruhi Fığlalı, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978.
- İbnü’l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali bin Cevzî. *el-Muntazâm fî tarihî’l-ümem ve’l-mülûk* (nşr. Muhammed Abdülkadir Ata) I-XVIII, Beyrut: 1992.

- İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed Abdulkerim eş-Şeybanî (630/1232). *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih)*, çev. Ahmet Ağırakça ve arkadaşları, İstanbul: Ravza Yayınları, 1985.
- İbn Kesir. İmadüddin Ebi'l-Feda İsmail b. Amr b. Kesir el-Kureyşî ed-Dımeşkî. *el-Bidaye ve'n-Nihaye fi't-Tarih*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.
- İbn Manzur. *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Darü's-Sadr, 1410/1990.
- İbn Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak b. Ebi Ya'kub (385/955). *Fihrist*, thk. Rıza Teceddüd, Beyrut: Daru'l-Mesîre, 1988.
- İlhan, Avni. "Takiyye, Doğuşu ve Gelişmesi", *Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, (1985):157-176.
- _____. "Müfid, Şeyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31: 502-503. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Kahveci, Niyazi. "Şîa-Mutezile Gaybet Tartışması (Kadi Abdulcebbar-Şerif Murteza)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46, sy.2 (2005):153-166.
- _____. Haricilik, Şîa ve Mutezile'nin imamet Literatürü Üzerine Çalışma, Dini Araştırmalar 8, sy.23 (2005):171-190.
- Kan, Kadir. *Abbâsîlerin Birinci Asrında Bağdat (145-232/762-847)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludag Üniversitesi, Bursa, 2010.
- Kartaloğlu, Habib. "İmâmiyye'de Ahbârî-Usûlî Farklılaşması: Şeyh Sadûk ve Şeyh Müfid Örneği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8, sy.24 (2011):193-216.
- _____. "Şîi-Usûlî Düşünce Açısından Şeyh Müfid ile Şerîf el-Murtazâ Mukayesesi", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 10, sy. 1 (2017):149-182.
- _____. "Evâilü'l-Makâlât Adlı Eseri Bağlamında Şeyh Müfid'in İmamet Anlayışı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, sy. 31 (2015):45-59.
- Kuleynî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Ya'kub er-Razi (329/941). *el-usul mine'l kâfi*, nşr. Ali Ekber el-Gaffârî, Beyrut, 1401.
- Kummi/Nevbahtî. *Şîa Fırkalar, Kitabul Makalat ve'l Fırak ve Fıraku's Şîa*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Kur'an-ı Kerim.

- Kutlu, Sönmez. Onat, Hasan. *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, ed. Hasan Onat, Sönmez Kutlu, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- McDermott, Martin. *The theology of Al-Shaikh Al-Müfid*, Beyrut, 1986.
- Merçil, Erdoğan. “Büveyhiler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6: 499
İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Mes’ûdî, Ebu’l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Hudhalî el-Bağdadi (346/957-958). *Murucu’z-Zehab ve Meadinu’l-Cevher*, thk. M. Muhiddin Abdülhamid, Beyrut:1988.
- Müderrişî, Hüseyin Tabâtâî. *Mukaddimeî ber Fkh-Şî’a* (trc. Muhammed Âsaf Fikret, Meşhed: 1989.
- Naşî el-Ekber, Abdullah b. Muhammed (293/906). *Mesailü’l-İmame*. Beyrut: 1971.
- Necaşi, Ebu’l-Abbas. *Kitabu’r-Ricâl*, (nşr. M. Cevad en-Nâinî), Beyrut: 1988.
- Okumuş, Namık Kemal. “Şî’a’da İmamiyye ve Zeydiyye Özelinde Ezeli Yazgı Algısını Temel Basamakları Olan Kader, Kaza, Ecel, Rızık ve Beda Anlayışı Üzerine Tespitler”, *e-Makalat Araştırmaları* 7, sy. 1 (2014): 20.
- Onat, Hasan. “Şîî İmâmet Nazariyesi (Kuleyni, Kummi ve Tûsi'nin Görüşleri Çerçevesinde)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32,(1992):90-110.
- _____. “Şîilik ve Günümüz Şîiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar”, *İslami Araştırmalar* 3, sy. 3, (1989):122-138.
- _____. “Yirminci Asırda Şîilik ve İran İslam Devrimi”, *Milletlerarası Şîilik Sempozyumu*, İstanbul, 1993.
- Önal, Recep. “Şeyh Müfid ve Şîa’da Usûlî Farklılaşma Süreci”, *Kelâm Araştırmaları* 7, sy. 1 (2009):221-228.
- Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2011.
- _____. “Et-Tûsi, Ebu Cafer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41: 435-437. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- _____. “İbn Babaveyh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19: 345-348. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- _____. “Şerif el-Murtaza”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38: 586-588. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- _____. “Şîa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39: 121-123. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

- _____. “Evâ’ilü’l-makâlât” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11: 514-515. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Rahman, Fazlur. *İslam*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Şehristani, *el Mîlel ve’n-Nihal*, Çev. Mustafa Öz, İstanbul: Litera Yayınları, 2011.
- Türkmen, Hasan. “Ahbârî-Usûlî Ayrışmasında Sehvü’n-Nebi Meselesi”, *Journal of Islamic Research* 25, sy. 1 (2014): 1-14.
- Uyar, Mazlum. *İmâmiyye Şîasında Düşünce Ekolleri, Ahbârîlik*, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000.
- _____. *Şîî Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004.
- _____. “İbn Cüneyd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21: 5-6. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Ümit, Mehmet. *Zeydiyye- Mutezile Etkileşimi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Ünalın, Abdullah. Ehli Sünnet ve Şîa’nın İmamette Dayandığı Hadisler, (Basılmamış Doktora Tezi), *Harran Üniversitesi*, 1998.
- Watt, W. Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara: Sarkaç Yayınları, 2013.
- _____. “Emevîler Devrinde Şîilik,” çev. İsa Doğan, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 10 (1998): 35-48.
- Yurtalan, Betül. “Mezhepler Tarihinde Anonim Fikirler Sorunu”, *Mezhep Araştırmaları Dergisi* 9, sy.2 (2016), 315-327.

